

ÚJABB ADATOK A KOLOZSVÁR-ZÁPOLYA UTCAI 10. SZÁZADI TEMETŐ
RÉGÉSZETI ÉS EMBERTANI HAGYATÉKÁBÓL
A RADIOKARBON VIZSGÁLATOK TÜKRÉBEN
Észrevételek az Erdélyi-medence 10. századi településtörténetéhez

GÁLL ERWIN* – TÜRK ATTILA** – NAGY SZABOLCS*** – SARAH PETER**** –
WANEK FERENC***** – HARAMZA MÁRK*****

Vremir Mátyás emlékére / În memoria lui Matei Vremir

Kulcsszavak: 10. század, Kolozsvár-Zápolya utca, ¹⁴C keltezés, honfoglaló magyarok, Erdélyi-medence
Cuvinte cheie: secolul 10, Cluj-Napoca-strada Zápolya, analize de ¹⁴C, cuceritorii maghiari, Bazinul Transilvaniei

Gáll Erwin – Türk Attila – Nagy Szabolcs – Sarah Peter – Wanek Ferenc – Haramza Márk

Újabb adatok a Kolozsvár-Zápolya utcai 10. századi temető régészeti és embertani hagyatékából a radio-karbon vizsgálatok tükrében. Észrevételek az Erdélyi-medence 10. századi településtörténetéhez

A Zápolya utca (néhai Dosztojevszkij utca) név alatt ismert lelőhely Kolozsvár főterétől mintegy 1430 m-re DK-re található, Szamos III., alsó Kövespadnak nevezett teraszának É-i peremén. Mivel a legtöbbet idézett 10. századi erdélyi lelőhelyről van szó, számos elemzés tárgya volt már korábban is, elsősorban abban a kontextusban, hogy mikor és milyen körülmények között szállták meg a honfoglaló magyarok Erdélyt. Mivel 2017-ben a múzeumi revízió során előkerült a temető antropológiai anyaga, illetve újabb tárgyak (köztük egy szablya) is, kutatócsoportot hoztunk létre az újra leltározott és rendbe tett temető hagyatékának teljes feldolgozására. A munkába a napjainkban már nélkülözhetetlen természettudományos vizsgálatokat is bevontuk, így összetett elemzésre volt módunk, amely elsősorban a temetkezések pontosabb keltezését érinti. Ennek eredményeként ma már elmondhatjuk, hogy a temető egyetlen sírjának megásását sem keltezhetjük 925–930 elé, míg a temető felső időhatárát 970–980 körül húzhatjuk meg. Azt, hogy az itt eltemetettek helyben, vagy máshol születtek, illetve mennyi időt tölthettek a jelenlegi Kolozsvár területén, ma még nem tudjuk megválaszolni, viszont a most előkerült csontanyag stabil izotópos (stroncium és oxigén) vizsgálata a jövőben erre választ adhat majd, miként a beazonosított lelőhely teljes feltárását is tervezzük. Ma úgy véljük, hogy a Kolozsvár-Zápolya utcai temetőben feltételezhető korai, már a 10. század első évtizedeiben történt temetkezés (vö. a 6. sír keltezése), amely egyben azt is jelzi, hogy a migrációs és hódítási folyamat eléggé korai időkben érinthette e vidéket. Mint bármely nomád népességnél, illetve hatalomnál, a hódítás jellegét nem a közvetlen területfoglalásban kell

* Institutul de Arheologie „Vasile Pârvan” / Bukaresti Vasile Pârvan Régészeti Intézet. 010667 București, str. Henri Coandă nr. 11., erwin.gall@iabvp.ro

** Pázmány Péter Katolikus Egyetem BTK Régészettudományi Intézet / Universitatea Catolică Péter Pázmány, BTK Institutul de Arheologie. H-1088 Budapest, Mikszáth Kálmán tér 1., turk.attila@btk.mta.hu

*** Muzeul Național de Istorie a Transilvaniei / Erdély Történelmi Nemzeti Múzeuma. 400020 Cluj-Napoca, Str. Constantin Daicoviciu nr. 2, kollek2001@yahoo.com

**** Cluj-Napoca / Kolozsvár, peter_saraa@yahoo.com

***** Universitatea Sapiientia EMTE / Sapiientia EMTE, 400020 Cluj-Napoca, Strada Matei Corvin 4, wanek.ferenc@gmail.com

***** Janus Pannonius Múzeum / Muzeul Janus Pannonius. H-7621 Pécs, Káptalan u. 5., haramza.m@gmail.com

¹ A kutatás és a cikk az Innovációs és Technológiai Minisztérium támogatásával a Tématerületi Kiválósági Program: Magyarország és a Kelet kapcsolatának régészeti kutatása (Keleti Örökségeink PPKE Interdiszciplináris Történelmi és Régészeti Kutatócsoport (TKP2020-NKA-11) és az Árpád-ház Program IV.2. projekt keretében valósult meg.

mérni, hanem más szempontból szükséges értelmezni. Ilyen lehet a régió gazdasági erőforrásainak megszerzése (pl. sólelőhelyek), a helyben talált népesség meghódolatása és adóztatása (vö. a mikrorégió 8–9. századi szláv lelőhelyeinek elterjedési térképe), legelőterület-szerzés stb. Erdély esetében ezt a folyamatot nagymértékben segít(het)te a régi római útrendszer fennmaradt része, amelyhez a kolozsvári honfoglalás kori temetők földrajzi elhelyezkedése is tökéletesen illeszkedik, amint azt részletes elemzésünkben kimutattuk. Tömeges beköltözéssel azonban a korai időszakban továbbra sem számolhatunk. Itt fontos hangsúlyoznunk azt is, hogy általánosan az Erdélyi-medencében, speciálisan pedig a Kis-Szamos völgyében rendkívül sok nagyfelületű megelőző feltárás történt az utóbbi két évtizedben, ám a honfoglaló temetők lelőhelysűrűsége ennek ellenére gyakorlatilag semmit sem változott. Továbbra is megfigyelhető a szubbotci jellegű leletek teljes hiánya, illetve számos leletegyüttes (vö. 11. sír) teljesen egyedi jellege a korszak hagyatékában. Mindez egy sor tisztázatlan kérdést eredményez még akkor is, ha az utóbb említett jelenségre az egyre gyarapodó avar kori leletpárhuzamok talán magyarázattal szolgálnának. Arra a kérdésre, hogy a klasszikus honfoglaló anyaggal jelentkező erdélyi temetők az etelközi szállásokról beköltöző honfoglaló magyarok átvonulásának bizonyítékai vagy sem – amint ezt korábban több kutató is valószínűsítette –, hagyományos régészeti módszerekkel és a jelenleg rendelkezésre álló leletanyag hagyományos régészeti időrendje alapján nem lehet válaszolni, de nem tartjuk valószínűnek. A Kolozsvár-Zápolya utcai 6. sír radiokarbon kormeghatározása és a csontváz életkorának összefüggései azonban elsőként sikerült biztosan kimutatnunk, hogy Erdélyben is temettek el még biztosan a keleti, etelközi szálláson születetteket. Dolgozatunk végén szorososan kapcsolódnak ehhez a témához az erdélyi hágók beköltözésben játszott, feltételezett szerepét tárgyaló megállapításaink.

Erwin Gáll – Attila Türk – Szabolcs Nagy – Sarah Peter – Ferenc Wanek – Márk Haramza

Noi date arheologice și antropologice privind spațiul funerar din Cluj-Napoca - strada Zápolya. Observații pe marginea analizelor de radiocarbon și habitatul Bazinului Transilvaniei în secolul al X-lea

Situl arheologic cunoscut în literatura de specialitate sub numele de strada Zápolya (uneori strada Dostoievski) se află la cca 1430 de m sud-est de centrul orașului Cluj-Napoca, pe marginea nordică celei de-a treia terase a Someșului, denumită și Pietroasa inferioară. Fiind una dintre cel mai studiate descoperiri funerare din secolul al X-lea în Bazinul Transilvaniei, înmormântările de aici au beneficiat de numeroase analize mai mult sau mai puțin detaliate. Analizele combinate evidențiază variabilitatea mare a datării fiecărui mormânt. Datele combinate ale înmormântărilor nu sunt anterioare anilor 925/930 și nu sunt ulterioare anilor 970/980. Nu se poate preciza dacă indivizii înmormântați s-au născut în zona actualului oraș Cluj-Napoca sau în altă parte. Numai viitoare analize ale izotopilor stabili de stronțiu și oxigen, desfășurate în paralel cu noi cercetări arheologice de teren, pot limpezi acest aspect. Foarte probabil, ansamblul funerar de la Cluj-Napoca - strada Zápolya funcționa deja în prima jumătate al secolului al X-lea (vezi de exemplu datarea mormântului 6). Astfel, se poate considera că procesul de migrație și de cucerire a atins destul de timpuriu zona Someșului Mic. Caracterul cuceririi nu trebuie conceput modern și teritorialist. Cuceririle înfăptuite de grupurile nomade vizau în principal acapararea resurselor (mai ales salifere în cazul Transilvaniei), prelevarea unor contribuții în natură de la populația locală (în acest sens vezi răspândirea descoperirilor microregiunii din secolele VII–IX cartate), și controlarea terenurilor de pășunat. Cucerirea a fost probabil facilitată și de infrastructura de drumuri a epocii romane, pe lângă care au fost descoperite ariile funerare din secolul al X-lea. Trebuie să subliniem că în ultimele două decenii s-au realizat săpături preventive extinse în Bazinul Transilvaniei în special, în regiunea Someșului Mic. Cu toate acestea, densitatea și macrotopografia descoperirilor funerare din secolul al X-lea nu s-a modificat semnificativ. Pe baza datelor existente putem conchide că o migrație în masă dinspre de scris toponimul din limba maghiara nu poate fi documentată în primele două treimi ale secolului al X-lea. Absența descoperirilor de tip Szubbotci și unicitatea inventarelor unora dintre mormintele din strada Zápolya (de exemplu mormântul 11) suscită o serie de întrebări la care încă nu putem răspunde, în ciuda unor analogii mai îndepărtate din epoca avară. Totodată, nu se poate susține nici dacă mormintele clasice din secolul al X-lea atribuite cuceritorilor maghiari din Bazinul Transilvaniei indică o migrație directă dinspre Atelcuz, așa cum a crezut mai mulți cercetători. Strâns legat de aceste observații, la sfârșitul analizei noastre am dezbătut cu spirit critic presupusul rol jucat de pasurile transilvănene în cadrul migrației de la sfârșitul secolului al IX-lea.

BEVEZETÉS ÉS A VIZSGÁLT KÉRDÉSKÖR

A jelenlegi város főterétől számítva kb. 1430 méterre, DK-re található lelőhely az alsó Kövespadnak nevezett Szamos terasz É-i peremén húzódik. A temetőrészt a mai 78. és 76. telek déli részén, körülbelül 42–43 méter, K–Ny irányú hosszúságban, illetve 18–19 méter szélességben kutatták 1911-ben, illetve 1942-ben. Sajnálatosan tovább dél, vagyis a Méhes (románul: Septimiu Albini) felé az ásást nem folytatták/nem folytathatták (?), napjainkra már ez a terület be van építve. A kutatást napjainkban már csak délkeleti irányban lehetne tovább folytatni a környék beépítettsége miatt. A régészeti leletanyagot teljes egészében – rajzok formájában – közöltük 2013-ban, illetve a kengyelek rendszerező elemzését 2015-ben (GÁLL 2013a, I. kötet: 268–292, II. kötet: 117–137. tábla; GÁLL 2015, 350–404).

Jelen dolgozatunk apropóját az adja, hogy időközben hitelesen előkerült a sírokhoz tartozó antropológiai anyag azon része, amely 2013 előtt ismeretlen volt, mely jelen NKFIH kutatásunkban feldolgozásra került, illetve olyan fontos leletek kerültek elő, amelyek a 2013-as dolgozathoz kimaradtak, illetve a restaurálásuk elkészült. Ugyanakkor az NKFIH projekt keretében elkészültek az első radiokarbon kormeghatározások is, melyek nagyban segítik a lelőhely régészeti kronológiai értékelését.

Szükséges megemlítenünk, hogy az Erdélyi-medence honfoglalás kori korai meghódításának és megtelepedésének egyik kulcsfontosságú lelőhelyéről van szó, épp ezért vettük fel ebbe az alapvetően őstörténeti NKFIH projektbe. A pályázat keretében a paleogenetikai kutatásokhoz szükséges mintavétel megtörtént, feldolgozásuk folyamatban van. Izgalmas kutatási projektnek ígérkezne e temetők genetikai csontanyagát összevetni az innen 600–700 méterre előkerült, hasonló korszakú, hasonló mellékletekkel rendelkező Szántó utcai leletanyaggal (GÁLL 2013a, I. kötet: 261–267). Így összességében aktuálissá vált a temető azon sírjainak ismételt alapközlése, amelyből ¹⁴C mintát sikerült vennünk, illetve azon temetkezés, amelyből eddig nem vizsgálható régészeti leletanyag került elő. Mivel előkerült a 4. sír szabályja és restaurálták is, a temető szabályainak újraelemzése is aktuálissá vált. Ugyanakkor izgalmas kérdés maradt összességében a sírok leletanyagának összehasonlítása az

INTRODUCERE ȘI PROBLEMATICA ANALIZATĂ

Situl se află la cca 1430 de m SE de centrul orașului actual, pe marginea nordică celei de-a III-a terase a Someșului, denumită și Pietroasa inferioară. Necropola a fost cercetată parțial în zonele sudice ale proprietăților nr. 78 și 76, pe o lungime de 42–43 de m (pe direcția E–V), respectiv pe o lățime de 18–19 m, în cursul săpăturilor arheologice din 1911 și 1942. Din păcate în direcția sudică, adică în direcția străzii pe atunci denumită Méhes (actuală: Septimiu Albini) săpăturile nu au continuat sau nu au putut continua, iar în zilele noastre zona este ocupată de clădiri. Cercetările a putea fi continuate astăzi doar în direcția sud-estică, din cauza clădirilor care au împânzit zona. Materialul arheologic și desenele tehnice din epocă au fost publicate în totalitate în 2013, la care se adaugă analiza scărițelor din 2015 (GÁLL 2013a, Vol. I: 268–280, Vol. II: Pl. 117–137; GÁLL 2015, 350–404).

Reluarea analizelor a fost determinată de faptul că, între timp, a fost identificată o parte din materialul antropologic, care înainte de 2013 era necunoscut. În cadrul proiectului NKFIH* a fost prelucrată o parte a acestuia, respectiv au fost identificate anumite materiale arheologice care n-au fost incluse în volumul din 2013. Totodată, în cadrul proiectului NKFIH s-au realizat și primele analize de radiocarbon, care ajută la o mai bună datare a sitului funerar. Ținem să precizăm că, necropola reprezintă un element cheie de înțelegere a cuceririi zonelor din Bazinul Transilvaniei de către puterea nomadă din secolul X, motiv pentru care a și fost inclusă în programul proiectului NKFIH. În cadrul proiectului au fost prelevate și probe de ADN, prelucrarea lor fiind în curs. Fără îndoială un proiect mai mult decât interesant ar fi acela care și-ar propune o analiză comparativă genetică a materialului de aici cu materialul genetic din strada Plugarilor (strada Szántó în limba maghiară) (GÁLL 2013a, Vol. I: 261–267).

Astfel, republicarea mormintelor din care am prelevat mostre de ¹⁴C a redevenit actuală. Așa stă situația în cazul complexului funerar în care am putut identifica pentru prima dată o sabie, restaurată

* NKFIH: Nemzeti Kutatási, Fejlesztési és Innovációs Hivatal, Magyar Köztársaság (Oficiul Național pentru Cercetare, Dezvoltare și Inovare, Republica Ungară).

antropológiai elemzések eredményeivel. Mindezen észrevétel alapján minőségi ugrást jelent a lelőhely újraértékelése, ugyanis a leletanyagot összehasonlítva a ^{14}C minták eredményeivel pontosítható – ha részlegesen is – a temetőrész használatának időrendje, ezáltal pedig jobb betekintés nyerhetünk az ázsiai jellegű steppeállam erdélyi hódítására (POHL 2003, 272–273), illetve ennek megszervezésére.

A LELŐHELY FÖLDRAJZI KÖRNYEZETE

Kolozsvár, mint a a Kis-Szamos teljes vízgyűjtő területének központja/központi része a Tisza-terrénumon, egy az Alpi-rendszerbe beforrnt kontinentstördéken fekszik (1–2. kép). A Tisza-terrénum az Erdélyi-medence Ny-i részének, az Erdélyi-sziget-hegység É-i és a Pannon-medence DK-i részének (Ny-on a Mecsek–Villányi-hegységgel bezárva) az aljzatát képezi (SZÁDECZKY 1917, 1–2). A későkréta időszakban, a Kárpátok első kiemelkedésével, megváltozott geodinamikai környezetben, a Gyalui-havasok K-i peremén mélytengeri zagyáros üledékképződés (flis-képződés) folyt. Ez az az időszak, amikor a Zsibói Tarkaagyag Formáció (Formațiuna Argilelor Vărgate de Jibou) – néha a 2000 m vastagságot is elérő – agyagos-homokos, szárazföldi, folyami-tavi üledéksora a Tisza-terrénum Királyhágón túli, azaz erdélyi részein lerakódott (WANEK 2010, 46). Ezt követően a középső-eocéntól kezdődően a kora-miocén időszakig a térségben ciklikus sekélytengeri elöntéseket újabb szárazföldi üledéksorok tagolnak. A sekélytengeri középső-eocén–kora-oligocén üledékeken legalább 5 szintben építésre alkalmas, jól alakítható, porózusos (úgynevezett 'durva mészkövek') rakódtak le. Az utolsó nagy üledékképző ciklus, a középső miocénben, azt követően indult, hogy a Tisza-terrénum összezáródott a vele ma szomszédos kontinentális terénumokkal, valamint az egykori óceáni terénumok vékony, hegszerű maradványaival, kialakítva a megközelítőleg mai földrajzi szomszédságrendszert (WANEK–POSZET–KORODI 2011). A középső-badeni idején, a trópusi éghajlat alatti gyors párologtatással a mélyvízben túltelített sósoldat halmozódott fel, melyből kivált hatalmas sótömeg képezi az Erdélyi-medence egyik – egész történelme folyamán – meghatározó gazdasági értékét.

între timp (sabia din M4). O dată cu identificarea în colecțiile muzeului a sabiei din M4, a devenit de actualitate și o reanalizare a săbiilor din necropolă. Totodată, o chestiune interesantă este aceea a comparării materialului arheologic din morminte cu rezultatele analizelor antropologice. Din aceste considerente, reanalizarea sitului va aduce noi informații, deoarece studierea comparativă a materialului arheologic cu date noi de ^{14}C – chiar și parțiale – poate rafina datarea perioadei de folosire a necropolei. În acest fel se poate obține o mai bună imagine al cuceririi zonelor din Bazinul Transilvaniei de către „statul de stepă” asiatic al Arpadienilor (POHL 2003, 272–273).

MEDIUL GEOLOGIC ȘI GEOGRAFIC AL SITULUI

Clujul, aflat în centrul bazinului hidrografic al Someșului Mic (Fig. 1) (SAVU–MAC–TUDORAN 1973, 169–175) este din punct de vedere geologic așezat pe Terenum Tisza, care este un fragment continental captat în sistemul cutat Alpin. Acest microcontinent (Tisza) reprezintă fundamentul părții de V a Bazinului Transilvaniei, partea de N a Munților Apuseni, și fundamentul zonei de SE a Bazinului Pannonic (terminat spre V cu ridicătura Munților Mecsek–Villányi) (Fig. 1–2). În Mezozoic acest microcontinent a fost aproape integral acoperit de o mare continentală de mică adâncime, având un caracter dominant de platformă carbonatică. Ulterior, aceste depozite au fost erodate în zona Munților Gilăului în urma elevării părții estice a microcontinentului, după Cretacicul Mijlociu. În perioada Cretacicului Târziu (acum 86–66 milioane de ani), odată cu prima ridicare a sistemului Carpatic, la marginea de E a acestui microcontinent, respectiv pe rama de E a Munților Gilăului, s-au format depozite oceanice cu caracter turbiditic, de tip fosă (depozite de fliš). Ulterior, împreună cu formarea suturii Transilvanidelor (cicatricea părții de ocean de pe marginea de S și de E a microcontinentului Tisza – la suprafață această structură reprezintă partea SE și S a Munților Apuseni) întreaga zonă s-a ridicat, devenind un uscat.

Pe marginea Munților Gilăului de azi, în Paleogen (acum 66–42 milioane de ani) a fost aria de formare a unei serii de depozite continentale detritice de grosimi considerabile (depășind pe alocuri chiar și 2000 de m grosime), predominant argi-

A tárgyalt terület domborzata a pliocén-kor legvégén, illetve a negyedidőszak folyamán alakult ki, elsősorban a folyóvízi erózió révén, de jelentősek voltak a negyedidőszaki lejtőfolyamatok is – úgy a hegyvidék sziklás, mint a dombvidék laza, neogén üledékeinek területein. A folyóvízi erózió egy erősen felszabdalt, nagy helyzeti energiájú felszín alakított ki a térségben. Ezt egyrészt a kiemelkedés sebessége, valamint a folyóvízi erózió erőssége, másrészt a felszíni kőzettestek erózióval szembeni ellenállása, illetve ezeknek, a földtani szerkezet meghatározta topográfiai eloszlása határozta meg. Így alakultak ki a hegyvidék (Gyalui-havasok, Bihar-hegység) magas és meredek, de stabil, és a dombvidék kisebb magasságú és dőlésű, de az aljzat laza kőzetei miatt gyakori lejtőmozgásokkal tarkított lejtői (1. kép).

A Kis-Szamos völgye, a Meleg-Szamos forrásaitól számítva mintegy 178 km hosszú. A Bihar-hegység belsejében két ágból fakad: a nagyobbik a Meleg-Szamos (Someșul Cald), a kisebbik Hidég-Szamos (SAVU–MAC–TUDORAN 1973, 169–175) (Someșul Rece). Ezek a Gyalui-tó víztározójában egyesülnek, és a víz inentől Kis-Szamos néven fut tovább. A 150 km hosszú Gyalutól Apahidáig (Apahida) Ny–K irányú folyó, Apahida alatt erőteljesen É fele kanyarodik, majd Bonchida és Szamosújvár érintésével, Dés és Mikeháza (Mica) között egyesül a Nagy-Szamossal (Someșul Mare). A két mellékfolyó Gyalu (Gilău) község alatt egyesülve hozza létre a lassú folyású, kanyargós, helyenként meanderező – középszakasz-jellegű – dombvidéki folyót, a jelenlegi Kis-Szamosot. A Kis-Szamosba a 178 km hosszú szakaszon 15 kisebb-nagyobb patak ömlik. Főbb mellékvizei jobb oldalon a Fenes-patak (Pârâul Feneș), Kötelendi-patak (Pârâul *Gădălin*), Fűzes-patak (Pârâul Fizeș), bal oldalon a Kapus-patak (Pârâul *Căpuș*), Nádas-patak (Nădaș), Kajántó-patak (Pârâul Chinteniilor), Fejérdi-patak (Pârâul Feiurdei), Borsa-patak (Pârâul Borșa), Lóna-patak (Pârâul Lonea), valamint a Lozsárdi-patak (Pârâul Lujerdiu). Ennek a vízgyűjtőterületnek a legmagasabb pontja az Öreg-havas (Muntele Mare, 1827 m), legalacsonyabb pedig a Kis- és Nagy-Szamos összefolyása (234 m). Az Erdélyi-medence üledékeiben a Kis-Szamos egy Gyalutól Désig húzódó, 400–234 m tengerszint fölötti magasságú völgyet (Valea Someșului Mic) hozott létre. Ez, az ártért és az I–III teraszszinteket (WANEK–POSZET 2011, 88–89)

loase-nisipoase cu caractere aluviale și lacustrine (Formațiunea Argilelor Vărgate de Jibou). Începând cu Eocenul Mijlociu și până în Miocenul Mijlociu (acum 32–16 milioane de ani), în această arie s-au succedat depozite marine epicontinentale de mică adâncime, întrerupte ciclic de depozite continentale. În această serie, în timpul Eocenului Mijlociu–Oligocenului Târziu s-au depus cel puțin patru intercalații calcaroase, așa zise: „calcare grosiere” (Formațiunile calcarelor de Văleni, de Viștea, de Cluj și de Hoia), excelente materiale de construcții prin porozitatea și prelucrabilitatea ușoară a lor. Calcarul a fost principala materie primă de construcție în orașul roman Napoca sau în orașul medieval Cluj.

Ultimul ciclu major de sedimentare în această zonă a început cu coliziunea definitivă a microplăcii Tisza cu celelalte microcontinente care alcătuiesc aria Carpaților, determinând vecinătățile geografice actuale ale fragmentelor continentale ale fundamentului. Acest ciclu a debutat cu ultima transgresiune marină în această arie, fiind terminat cu umplerea Bazinului Transilvaniei cu depozitele Lacului Panonic (acum 16–8 milioane de ani). În Badenianul Mijlociu (acum 15 milioane de ani), sub un climat tropical arid, prin evaporare rapidă, într-o mare adâncă de atunci pe teritoriul Bazinului Transilvaniei, s-au format soluții suprasaturate de sare gemă, din care s-a precipitat o cantitate enormă de sare – o materie primă, care a servit drept sursă de venituri determinante în economia Transilvaniei pe tot parcursul ei istoric (WANEK 2012, 982–999).

Astfel cea mai importantă materie primă din valea Someșului Mic este sarea (FELMÉRI 1881, 225–242). Din această zonă se cunosc cel puțin 6 masive de sare la suprafață sau aproape de suprafață (Fig. 2. 1) și cea ce este mai important concentrația acestora se află în zona orașului Cluj-Napoca: Someșeni–Dezmir (WANEK 2010, 44–46), Gheorgheni–Pata, Cocioana, Sic, Nireș și Ocna Dejului–Dej (DUMITRESCU 1968). Se pare că acestea au fost exploatate încă din preistorie, dar mai multe date există din epoca romană (MAGHIAR–OLTEANU 1970, 61–62) și chiar mai multe din secolele XI–XIII (MAGHIAR–OLTEANU 1970, 115–117; MAGYAR BÁNYÁSZAT 1997, 47–54). În aceste lucrări este amintit și secolul X, dar pentru acesta nu avem izvoare narrative sau arheologice. În schimb pentru minieritul aurului și argintului din

magába foglaló (4. kép), általában viszonylag széles – helyenként a 4–5 km szélességet is elérheti – (FEIER 2010, 56), bár jellemző rá a hirtelen, átmenet nélküli szűkületek és kiszélesedő szakaszok dinamikája, a folyó által átvágott kőzetek keménységének függvényében. A Kis-Szamos középső szakaszán helyezkedik el Kolozsvár, a folyó egy olyan részén, ahol ennek árterülete jelentős mértékben kiszélesedik (2. kép; 5. kép 1).

Földtani felépítéséből fakadóan a Kis-Szamos vízgyűjtőterülete bizonyos nyersanyagokban szűkmarkú, másokban bőségtől duzzadó (WANEK 2012, 982–999), viszont a város felépítéséhez szükséges építőanyagok megtalálhatóak (KELEMEN–TÖRÖK 2002). Szembetűnő a terület ércekben való szegényesége, mely alól egyedül talán az arany és az ezüst képez valamelyest kivételt. A hidegszamosi és magyarkiskapusi arany- és ezüstabányák ugyan középkoriaknak bizonyultak (WANEK 2016a, 487–488), de azok Anjou-kor előtti művelése igencsak kétséges.

A Kis-Szamos völgyének legfontosabb nyersanyagforrása a só (FELMÉRI 1881, 225–242; WANEK 2012, 982–999; WANEK 2016b, 34–40). E területről összesen 6 felszíni, vagy felszínközeli sótömszöt ismerünk (ld. 2. kép 1) és ami fontos, az elsősorban ezeknek Kolozsvár környékén való koncentrációja: Szamosfalva–Dezmér (Someșeni–Dezmir) (WANEK 2010, 44–46), Györgyfalva–Kolozspata (Gheorgheni–Pata), Kolozs (Cojocna), Szék (Sic), Szásznyíres (Nireș) és Désakna–Dés (Ocna Dejului–Dej) (DUMITRESCU 1968). Nyilván ezeket már korábban is bányászhatták, de több adat van a római kori fejtekről (MAGHIAR–OLTEANU 1970, 61–62), s még több a 11–13. századból (MAGHIAR–OLTEANU 1970, 115–117; MAGYAR BÁNYÁSZAT 1997, 47–54; noha a 10. századot is említik, azonban minderre sem írott forrás, sem régészeti adat nem utal).

A LELŐHELY MIKROTOPOGRÁFIÁJA ÉS KUTATÁS-TÖRTÉNETE

Elvonatkoztatva a mostani városképtől, az I. katonai felmérés térképén még jól kivehető az a völgyecske, mely a kövespadi terasz szélét két részre tagolja. E völgyet szeli ketté déli irányban a Kövespad (volt *Pietroasa*, ma *Aurel Suci*) utca, melyből a terasz felső szélén K-i irányba ágazik a Kalevala utca, amely már az első térképeken is jól látható

Someșu Rece și de la Căpușu Mic avem date doar din epoca medievală (WANEK 2016a, 487–488).

În aria municipiului Cluj-Napoca de azi găsim prezente în adâncime toate aceste formațiuni geologice, începând cu șisturile cristaline ale soclului microcontinentului Tisza (roci prezente la suprafață în aria Munților Gilăului) și terminând cu depozitele predominant detritice, slab consolidate ale Miocenului din Bazinul Transilvaniei. O caracteristică aparte a constituției geologice a zonei orașului Cluj-Napoca este aceea că, partea estică și vestică diferă fundamental prin succesiunea stratigrafică de pe suprafață. Acest fapt, observat încă la începutul secolului XX (SZÁDECZKY 1917, 1–2), este datorat faliei majore pe direcția N–S, care traversează centrul orașului, la E de Dealul Cetățuia (cu o ruptură paralelă, mai puțin adâncă, spre V, în dreptul Tăieturii Turcului). La V de linia de falia principală, la suprafața domină depozitele eocen superioare–oligocene, într-o succesiune monoclină, slab înclinată spre SE. Doar în petice mărunte, pe înălțimile dealurilor s-au păstrat depozitele de tufuri vulcanice badeniene (Formațiunea Tufului de Dej) depuse în timp înaintea sării. La E de falie în schimb găsim exclusiv depozite miocene (mai timpurii ca sarea), cutate în anticlinale și sinclinale (WANEK–POSZET–KORODI 2011). În axele anticlinalelor ajunge aproape de suprafață sămburele diapiresării badeniene (Formațiunea Evaporitică de Ocna Dejului), precum cea de la Băile Someșeni (WANEK 2010, 46). Diferența între cele două părți este cauzată de faptul că, aria din V fiind mult mai elevată, eroziunea postmiocenă a fost aici mult mai intensă, erodând aproape complet depozitele Miocenului. Aria din E în schimb, având o poziție tectonică mult scufundată, și-a păstrat succesiunea sedimentară acoperitoare, doar cele panoniene lipsesc aici din stiva depozitelor neogene a Bazinului Transilvaniei (Fig. 2. 2).

După cum s-a văzut, geologia din vecinătatea Clujului a fost capabilă să asigure pe tot parcursul istoriei atât materiale de construcții, necesare pentru edificarea orașului (KELEMEN–TÖRÖK 2002), cât și sarea, indispensabilă omului și animalelor (WANEK 2016).

Morfologia de azi a zonei abordate în acest studiu s-a definitivat de-a lungul Cuaternarului (ultimii 2,5 milioane de ani ai istoriei geologice a Pământului), și a fost modelată prin eroziune fluvială.

(3. kép 1). A Zápolya és Kalevala (ma: *Semenicului*) utcai sírok az említett völgy, s így feltehetően egy korabeli út két oldalára kerültek. Tehát gyakorlatilag a terasz egyik végéről kerültek elő a Zápolya utcai sírok, illetve a völgyecske folytatásaképpen, a terasz további vonulata kezdetéről mentették meg a 4. telek kapuja elől legalább három sír leletanyagát (3. kép 2; 40. kép).

Az 1911-ben, illetve 1942-ben feltárt temetőrész a terasz platóján helyezkedett el, a plató végén a terasz magassága pedig majdnem 45–60°-os lejtőt képezve, mintegy 5 m-nyit csökken. A lejtő aljától nem messze húzódhattak az É-ra tartó római út maradványai, amelynek nyomai még biztosan láthatóak voltak a 10. században. Az 1911-es ásatás a 78. telek hátsó részén zajlott, egészen a telek kertjéig D-i, K-i és Ny-i irányban, míg É felé bár megsemmisítettek egy további sírt, de mivel a plató hamarosan rézsútosan lejtőt képez, temetkezések ott már nem lehetnek, tehát ebben a pillanatban annyit tudunk leszögezni, hogy Kovács István a 78. telken mindenképpen feltárta a szélét. Kovács 1911-es dokumentációja alapján az mondható el, hogy a feltárt sírok egyértelműen a temető széléről származnak. Kovács dokumentációja alapján egyértelműen azt a következtetést vonhatjuk le, hogy a temető biztosan a plató D-i, Méhes utca irányában folytatódik, É-i irányban viszont a temető a 78. telken feltártnak tekinthető. A Kovács István által rajzolt temetőterkép alapján úgy tűnik számunkra, hogy az egyértelműen közös csoportot alkotó 3–5. sírok mellett K-re előkerült 2. számú – melléklet nélküli – temetkezés valószínűleg egy másik, fel nem tárt sírcsoporthoz tartozik. Feltételezésünk szerint más-más sírcsoportokhoz tartozik az 1., 6. és a 7. temetkezés is (5. kép 2). Az 1942-es ásatások a 76. telken folytak, azonban a feltárásokról technikai összesítő dokumentáció nem született. László Gyula 1942-ben az 1., 6–7. temetkezésektől Ny-ra még további három temetkezést tárt fel, megjegyzése szerint „egy sorban” (5. kép 2) (LÁSZLÓ 1942, 578). Ahol kutatást lehet eszközölni, az továbbra is a domb pereméhez tartozó 74–62. telkek hátsó része, azonban a környék beépítettsége miatt ennek délkeleti része, e felbecsülhetetlen lelőhely nagyrészt megsemmisíthetett.

Totodatá, au fost substanțiale și procesele de pantă, accentuate în perioadele glaciare atât în zonele cu roci dure, cât și în cele constituite preponderent din depozite slab consolidate ale Bazinului Transilvaniei. Eroziunea fluvială a dat naștere unui relief fragmentat, cu energie potențială ridicată în această zonă. Situația se datorează pe de o parte vitezei de elevare a zonei și puterii eroziunii fluviale, în condițiile variației rocilor de suprafață cu răspândire topografică determinată de structura geologică a locului. Pe de altă parte, se datorează condițiilor climatice alternante din perioadele glaciare și interglaciare ale Pleistocen–Holocenului. Desigur, ultima fază glaciară, în care zona a fost afectată de permafrost adânc, și trecerea de la ultima glaciațiune (faza Weichsel/Würm) la Holocen (acum 10500 ani), când acesta s-a topit, a lăsat urmele cele mai pregnante asupra morfologiei locului.

Eroziunea fluvială, prin schimbările determinate de succesiunea perioadelor glaciare și interglaciare, a cunoscut faze mai intense, și mai liniștite. În cele din urmă s-au format câmpuri aluvionare largi. În cele intense, nivelul cursului Someșului Mic s-a adâncit, acesta părăsind vechiul câmp aluvionar, transformat în terasă fluvială suspendată. Astfel, în zona Clujului, ca și în întreg Bazinul Transilvaniei, s-au format 7 terase supraetajate, când doar erozionale, când cu depozite fluviale păstrate (SAVU–MAC–TUDORAN 1973). Aceste terase atât în zona Clujului, cât și în tot Bazinul Transilvaniei au o asimetrie N–S foarte pregnantă, din cauza împingerii exercitate asupra cursurilor orientate E–V de gelifluxiunea mai pronunțată a pantelor cu expoziție nordică (WANEK–POSZET 2010, 80–81). Acest lucru a determinat dezvoltarea mai extinsă a teraselor din malul drept al Someșului Mic, dar și deranjarea integrității teraselor superioare, prin mișcări de pante (WANEK–POSZET 2011, 88–89).

Terasa extinsă II, sau terasa de oraș (10–16 m), este cea mai prielnică habitatului uman (Fig. 2; Fig. 5. 1) (FEIER 2010, 56). Pe de o parte asigură protecție împotriva celor mai puternice inundații și oferă stabilitate potrivită edificiilor, iar pe de altă parte prin apropierea apelor freactice, respectiv, prin prezența izvoarelor care apar de obicei în frontul teraselor joase, asigură permanența apei potabile indispensabilă locuirii. Și din aceste motive situl arheologic studiat este amplasat tocmai pe marginea terasei

A ¹⁴C ELEMZÉSSEL VIZSGÁLT 6. ÉS A 10. SÍR,
VALAMINT AZ ÁLTALUNK AZONOSÍTOTT 4. SÍR
SZABLYÁJA

4. sír; szablya (6. kép 2; 17. kép)

1. Alig ívelt *szablya*, a csontváz jobb oldalán, a karsont belső oldalától a térd külső részéig húzódott. Élének utolsó harmadát mindkét felén leköszörülték, a keresztvasa csónak alakú. H.: 80,0 cm (ma már csak 65 cm); m. h.: 7 cm; p. sz.: 3,0 cm; s.: 290 gramm. Kolozsvári Erdély Történeti Nemzeti Múzeuma. Régi ltsz.: IV. 9697. (17. kép); 2. Szablya keresztvasának töredéke ezüstberakással és a keresztvasat fedő lemezes rész töredéke. H.: 5,6 cm; sz.: 1,6 cm. Kolozsvári Erdély Történeti Nemzeti Múzeuma. Régi ltsz.: IV. 9698. Új ltsz.: V. 15339.

6. sír (6. kép 4; 20–22. kép)

M.: 110 cm. T.: Ny–ÉNy (250°) – K–DK (70°). Lekerekített négyszög alakú sírgödör. Férfi, *senilis* (54–71 éves). A nyújtott csontváz nagyon jó megtartású, a koponyája balra billent, a jobb karja a teste mellett kinyújtva, a bal karja a medence peremére került (V. pozíció). A sírban Bálint II. típusú lovastemetkezést figyeltek meg. A ló koponyája a medence mellett balra, a lábfejek mellett; ugyancsak balra a ló négy lábszárcsontja (6. kép 4; 22. kép). Mellékletei: 1.1–4. Három ezüst *karikaékszer*, illetve egy ezüst karika példány (kérdéses a funkciója). 1.1. Ezüst *karikaékszer* a koponya bal halántékán (1a. típus). Az egyik vége kihegyesített, a másik vége csapott és vastagabb. Helyzete alapján akár fülbevalóként is értékelhetjük. Á.: 2,6 × 2,5 cm; h. v.: 0,2 cm; s.: 1,2 g. Kolozsvári Erdély Történeti Nemzeti Múzeuma. Ltsz.: IV. 9719. Új ltsz.: V. 15350 (22. kép 2, 2a). 1.2. Ezüst *karikaékszer* a koponya jobb halántékán (1a. típus). Mindkét vége csapott. Á.: 2,7 × 2,7 cm; h. v.: 0,2 cm; s.: 1,3 g. Ltsz.: IV. 9720. Új ltsz.: V. 15350 (22. kép 3, 3a). 1.3. Ezüst *karikaékszer* (körte alakú) a jobb váll tájáról (1a. típus). Á.: 2,2 × 2,0 cm; h. v.: 0,15 cm; s.: 0,8 g. Kolozsvári Erdély Történeti Nemzeti Múzeuma. Régi ltsz.: IV. 9721. Új ltsz.: V. 15360 (22. kép 4, 4a). 1.4. *Ezüstkarika* fele, a jobb felső lábcsont mellől (1a. típus), kérdéses a funkciója. Á.: 2,2 cm; h. v.: 0,12 cm; s.: 0,5 g. Kolozsvári Erdély Történeti Nemzeti Múzeuma. Régi ltsz.: IV. 9722. Új ltsz.: V. 15361 (22. kép 5, 5a); 2. *Szemesgyöngy*

de oraș. Situl se află acolo unde valea Someșului Mic a ieșit din zona acoperită de roci mai rezistente eocen–oligocene (dintre Dealul Cetățuia și Coasta Hajongardului), în aria depozitelor slab consolidate ale Miocenului. Odată cu trecerea timpului apa a nivelat câmpiile aluvionare largi și a lăsat în urmă terase fluviatile extinse. Depozitele aluviale mai groase ale teraselor inferioare (mai recente) asigură toate avantajele amintite mai sus. Suprafețele plane extinse din împrejurimi au oferit un teren excelent atât pentru culturi agricole cât și pentru pășunat.

LOCALIZAREA MICROTOPOGRAFICĂ ȘI ISTORIA
CERCETĂRII SITULUI

Situl se află pe marginea nordică celei de-a III-a terase a Someșului, denumită și Pietroasa inferioară, pe malul drept al apei. Pe prima hartă militară iosefină se poate observa foarte bine o vale mică, care împarte în două părți terasa (Fig. 3. 1). Din această vale urcă astăzi strada Aurel Suceiu (fosta strada Pietroasa). În zona mediană a străzii se ramifică înspre vest fosta strada Zápolya (denumită o perioadă Dostoievski, actuala denumire fiind gen. Traian Moșoiu). În zona superioară a străzii, se ramifică înspre est fosta strada Kalevala (azi strada Semenicultului) iar înspre sud actuala stradă Septimiu Albini. Marginea terasei se află între străzile gen. Traian Moșoiu și Septimiu Albini iar apoi urmează strada Semenicultului. Necropola din strada Zápolya a fost practic descoperită la marginea terasei. Unele proprietăți cu ieșire la fosta stradă Zápolya se întind până în apropierea străzii Septimiu Albini, iar din acest motiv situl a fost atribuit acestei străzi, aflate în vale. Ulterior, de asemenea la marginea terasei, pe fosta strada Kalevala, la est de strada Aurel Suceiu, în fața imobilului de la numărul 4, sub porțiunea carosabilului s-au găsit alte trei morminte datate tot din secolul X (Fig. 3. 2; Fig. 40) (GALL a, Vol. I: 257–258, Vol. II: Pl. 115–116).

Necropola din strada Zápolya, cercetată în 1911 și 1942, a fost localizată pe un platou la capătul căruia se află o pantă foarte abruptă, de 45–60° de grade, cu o diferență de cca. 5 m față de terasa inferioară. Nu departe de zona inferioară a pantei probabil erau rămășițele drumului roman care mergea în direcția nordică și ale cărui urme erau mai mult ca sigur vizibile în secolul al X-lea.

a mellcsonton (a sírrajz skiccén azonban nincs feltüntetve). Fekete alapszínű, fehér sávós hullámos vonalakon pirosas-barnás szemekkel (1.6. típus). Az egyik 'szem' kiesett. Mg.: 1,1 cm; á.: 1,3 cm; lyuk á.: 0,4 cm; s.: 2,4 g. Kolozsvári Erdély Történeti Nemzeti Múzeuma. Régi ltsz.: IV. 9718. Új ltsz.: V. 15311 (22. kép 6, 6a, 6b, 6c); 3.1. Nagyon jó megtartású, ívelt élű, vashól készült *szablya*, a bal lábon, az élével befelé. Az éléből kitöredeztek darabok. Markolatán Kovács 3. típusú markolatgomb. A keresztvas csónak alakú, gombos, elkalapált végekkel. H.: 77,5 cm; markolat h.: 7,0 cm; elman h.: 21,0 cm; p. sz.: 3,3 cm; s.: 540 g. Kolozsvári Erdély Történeti Nemzeti Múzeuma. Régi ltsz.: IV. 9707. Új ltsz.: F. 2965 (23. kép 1, 1a, 1b, 1c, 1d, 1e, 1f); 3.2. Vaslemezzel burkolt *fahüvely* a jobb karon és alkarcsonton, kb. öt cm-es rétegben. Nyomait 77 cm hosszan és 3–4 cm szélességben lehetett követni. A múzeumban csak néhány darabot sikerült azonosítanunk: I. H.: 8,0 cm; sz.: 3,2 cm; II. h.: 4,8 cm; sz.: 3,5 cm. A harmadik töredék amorf, alakatlan; 3.3. Ugyanitt előkerült a *szablya* töredékes hüvelyfüggesztője. A félkör alakú tárgy hátára két vaskos, L-alakú, meghajlított nittszeget forrasztottak. A szíj függesztésére kialakított négyszög közepe bemetszett. Mg.: 9,0 cm; sz.: 6,6 cm; a nittszegek h.: 3,2 cm, 3,6 cm. Kolozsvári Erdély Történeti Nemzeti Múzeuma. Régi ltsz.: IV. 9709. Új ltsz.: V. 15332 (24. kép a, 1a, 1b, 1c, 1d); 4. *Nyíltegez* a jobb láb mellett. A tegez felső része kb. 10 cm-re a térdei felett, a combcsont mellett, a tegez feneke pedig a sípcsontok végénél. A fémtöredékek eredeti helyzetükben kerültek elő. A tegez feneke a vastöredékek alapján kb. 18 cm lehetett. Más szerkezetű tegez, mint a 4. sír példánya. Kolozsvári Erdély Történeti Nemzeti Múzeuma. Régi ltsz.: IV. 9711–9713. Új ltsz.: V. 15343–15345 (22. kép 7–8; 24. kép 2–8; 25. kép 1–14; 26. kép 1–19; 27. kép 1–4); 5.1–2. Két körte alakú *kengyel*; 5.1. Körte alakú *kengyel* négyszögletes füllel, lapos testtel, bordázott talpalóval (1d. típus). A jobb lábon, a tegez feneke környékéről került elő. Mg.: 14,5 cm; f. á.: 2,8 × 3,5 cm; szíjbujtató á.: 2,0 × 1,1 cm; szr. sz.: 0,7 cm; t. sz.: 2,0 cm; s.: 49,00 és 6,5 g, tehát összesen: 55,5 g. Kolozsvári Erdély Történeti Nemzeti Múzeuma. Régi ltsz.: IV. 9716 a–b. Új ltsz.: V. 15335, V. 15348 (28. kép 1); 5.2. Körte alakú *kengyel*, négyszögletes füllel, lapos testtel, bordázott talpalóval (1d. típus).

Săpătura din 1911 condusă de István Kovács s-a desfășurat în partea superioară a proprietății nr. 78, până la gardul acesteia, pe direcția S, E și V. În direcția nordică a parcelei se află o pantă abruptă, fiind descoperit un mormânt distrus probabil din cauza eroziunii. Se poate presupune că în această zonă nu s-au făcut înmormântări și ne aflăm la marginea necropolei. Restul zonei cu morminte de pe această parcelă putem presupune că István Kovács a cercetat integral. Pe baza documentației întocmite de către István Kovács în 1911, se poate afirma că mormintele cercetate provin de la marginea necropolei și că aceasta se extindea cel mai probabil în direcția sudică, spre strada Septimiu Albini. În schimb partea nordică a necropolei poate fi socotită ca fiind cercetată integral.

Pe baza planului săpăturii realizat de către István Kovács, la E de grupul de morminte nr. 3–5, care formează sigur un grup distinct, mormântul 2 probabil aparține unui alt grup. După părerea noastră și mormintele 1, 6 și 7 aparțin unor grupuri de morminte separate (Fig. 5. 2).

În vara anului 1942 săpăturile au continuat sub conducerea lui Gyula László pe proprietatea nr. 76. Din nefericire nu s-a realizat un plan al săpăturilor. Gyula László a cercetat 3 morminte de la vest de mormintele 1, 6 și 7, pe care le-a menționat ca fiind dispuse „într-un șir” (Fig. 5. 2) (LÁSZLÓ 1942, 578).

Cercetările ar putea continua în zona superioară a proprietăților 62–74, care se află la marginea platoului. Din păcate cercetarea în direcția S–E este aproape total compromisă din cauza construcțiilor ridicate aici.

DESCRIEREA MORMINTELOR CARE AU FOST ANALIZATE PRIN METODA ¹⁴C, COMPLETATĂ CU SABIA INEDITĂ DIN MORMÂNTUL 4

Mormântul 4

1. Sabie puțin arcuită, cu lama ascuțită în ultima treime pe ambele părți și cu garda în formă de barcă. A fost descoperită pe partea dreaptă a scheletului, între interiorul brațului drept și partea exterioară a genunchiului. 1. L: 80 cm (astăzi se păstrează doar 65 de cm); 2. L.m.: 7 cm; 3. l. lamei: 3,0 cm. Gr.: 290 grame, Muzeul Național de Istorie a Transilvaniei, Nr. de inv. vechi: IV.9697 (Fig. 17); 2. Fragment de sabie, cu incrustație de argint pe gar-

Három darabban került elő a ló koponyája mellett, együtt a zablával. Mg.: 14,5 cm; f. á.: 3,5 × 2,8 cm; szíjbújtató á.: 2,0 × 1,1 cm; szr. sz.: 0,7 cm; talp sz.: 2,0 cm; s.: 57,0 g. Kolozsvári Erdély Történeti Nemzeti Múzeuma. Régi ltsz.: IV. 9717 a–b. Új ltsz.: V. 15349 (28. kép 2); 6. Párhuzam nélküli vas *csikózábla* a ló szája mellett (1c. típus). Különlegessége abban áll, hogy a négyzet átmetszetű kiképzett szárból visszahajtották, laposra kalapálták és így alakították ki a karikát. Aszimmetrikus zabláról van szó, egyik szára hosszabb. A hosszabb szár karikájának átmérője egyúttal nagyobb is a másik karika átmérőjénél. H.: 16,0 cm; tagok h.: 9,2 cm, 7,8 cm; tagok sz.: 0,6 × 0,5 cm, 0,6 × 0,5 cm; visszahajtott karikáinak á.: 1,6 cm (hosszabb tag karikája), 1,5 cm (rövidebb tag karikája); s.: 41,00 g. Kolozsvári Erdély Történeti Nemzeti Múzeuma. Régi ltsz.: IV. 9715 a–b. Új ltsz.: F. 2966 (27. kép 6, 6a); 7. Ovális vas *hevedercsat*, a lábszárcsontok közötti részen. Á.: 4,8 × 3,6 cm. Kolozsvári Erdély Történeti Nemzeti Múzeuma. Régi ltsz.: IV. 9714 a–b. Új ltsz.: V. 15334 (27. kép 5); 8.1–2. Két db *vasszalag* a térdék között. Funkciójuk kérdéses, valószínűleg a tegezhez tartozhattak. Az egyik ívelt. I. H.: 4,7 cm; sz.: 2,5 cm; II. h.: 3,1 cm; sz.: 2,2 cm. Kolozsvári Erdély Történeti Nemzeti Múzeuma. Régi ltsz.: IV. 9723 a–b. Új ltsz.: V. 15351.

10. sír (6. kép 6; 30. kép)

M.: 125 cm. T.: Ny–K. Lekerekített ötszög alakú sírgödör. Nagyon rossz megtartású, 35–40 év körüli férfi csontváza. A nyújtott csontváz jobb karja 20–25°-ban a medencére hajtva, a bal karja elporladt, nem maradt fenn. A halottat eredetileg valamilyen szerves anyagú lepelbe, nemezbe csavarva fektethették a sírba és László Gyula szerint nyírfakéreg deszkára helyezhették. A sírban Bálint III. típusú *lovastemetkezést* sikerült dokumentálni. Balra a csontváz mellett a ló koponyája, a férfi felsőteste mellett a ló két első lábszárcsontja, a férfi bal lábfeje mellett pedig a ló két hátsó lábszárcsontja. A ló koponyája 24 cm-rel magasabb szinten feküdt, mint a halott, a ló elülső lábszárcsontjai egy 'szinttel' (5–12 cm-rel) alacsonyabban, míg a hátsók a koponyával nagyjából megegyező szinten (18–24 cm-rel a halott felett). Egyértelmű, hogy először a halottat és a mellékleteit helyezték a sírba és csak utána következett a kitömött ló bőr sírba helyezése. A csontváz

dá. Muzeul Național de Istorie a Transilvaniei, Nr. de inv. vechi: IV. 9698. Nr. de inv. nou: V. 15339.

Mormântul 6 (Fig. 6. M. 4; Fig. 20–22)

Adâncime: 110 cm. Orientare: VNV (250°)–ESE (70°). Forma gropii: rectangulară, cu colțurile rotunjite. Sexul defunctului: bărbat, *senilis* (54–71 de ani). Poziția scheletului: întins, s-a păstrat foarte bine, craniul căzut pe stânga, mâna dreaptă întinsă pe lângă corp iar mâna stângă ajungând să atingă bazinul (poziția I). Ritualul funerar: înmormântare cu resturile calului, tipul Bálint II. Craniul calului se află pe partea stângă a bazinului, iar tot acolo, în partea inferioară, pe lângă schelet se află cele patru tibii ale calului. (Fig. 6. M. 6; Fig. 22). Inventar: 1.1. Inel de tâmplă simplu (1a) dintr-un argint de calitate foarte bună, de pe tâmpla stângă, pe o parte fiind ascuțit iar pe cealaltă parte teșit. Pe baza poziției sale îl putem reinterpreta ca fiind un cercel. 1. D: 2,6 × 2,5 cm; 2. G. s.: 0,2 cm. G: 1,2 grame, Muzeul Național de Istorie a Transilvaniei, Nr. de inv. vechi: IV.9719. Nr. de inv. nou: V.15350 (Fig. 22. 2, 2a); 1.2. Inel de tâmplă simplu (1a) dintr-un argint de calitate foarte bună, de pe tâmpla dreaptă, amândouă părți fiind teșite, una fiind ușor mai ascuțită. Pe baza poziției sale îl putem interpreta ca fiind un cercel. 1. D: 2,7 × 2,7 cm; 2. G. s.: 0,2 cm. G: 1,3 grame. Muzeul Național de Istorie a Transilvaniei, Nr. de inv. vechi: IV.9720. Nr. de inv. nou: V.15350 (Fig. 22. 3, 3a); 1.3. Inel de tâmplă simplu (1a) dintr-un argint de calitate foarte bună, în dreapta umărului. 1. D: 2,2 × 2,0 cm; 2. G. s.: 0,15 cm. G: 0,8 grame. Muzeul Național de Istorie a Transilvaniei, Nr. de inv. vechi: IV.9721. Nr. de inv. nou: V.15360 (Fig. 22. 4, 4a); 1.4. Inel de tâmplă simplu, fragmentar, de lângă partea dreaptă a femurului. 1. D: 2,2 cm; 2. G. s.: 0,12 cm. G: 0,5 grame. Muzeul Național de Istorie a Transilvaniei, Nr. de inv. vechi: IV.9722. Nr. de inv. vechi: V.15361 (Fig. 22. 5, 5a); 2. Mărgea din pastă de sticlă, având culoare de bază neagră, cu linii de pastă albă și cu ochi de culoare roșiatic-brună. Unul dintre ochi a căzut. 1. Î: 1,1 cm; 2. D: 1,3 cm; 3. D. orificiului: 0,4 cm. G: 2,4 grame. Muzeul Național de Istorie a Transilvaniei, Nr. de inv. vechi: IV.9718. Nr. de inv. vechi: V.15311 (Fig. 22. 6, 6a–d); 3.1. Sabie din fier, arcuită, pe femurul stâng, cu lama înspre interior. Pe mâner se află un buton de tip Kovács 3. Garda este în formă de barcă,

jobb lábszárcsontjától jobbra egy juh combcsontját bontották ki (8. kép). Mellékletei: 1.1–2. Rombusz alakú díszekkel díszített kerek ezüstveret. 1.1. Rombusz alakú díszekkel díszített kerek ezüstveret a koponya mellett jobb oldalt (1b. típus). A veret hátoldalának két szélén két vastos nittszeg. Á.: 1,7 cm; s.: 0,4 g. Kolozsvári Erdély Történeti Nemzeti Múzeuma. Ltsz.: leltározatlan (30. kép 1, 1a); 1.2. Rombusz alakú díszekkel díszített kerek ezüstveret töredéke a csigolyáknál (1b. típus). A hátoldalán egy vastos nittszeg. Á.: 1,7 cm; s.: 0,4 g. Kolozsvári Erdély Történeti Nemzeti Múzeuma. Ltsz.: leltározatlan (30. kép 2, 2a); 2. Domború aranyozott ezüsből készült kis ing- vagy ruhaveret szövetmaradványokkal, a juh combcsont közelében, a lábszárcsont mellett jobb oldalt (1a1. típus). A hátoldalán egy vastos nittszeg. Á.: 1,6 cm; mg.: 0,5 cm; s.: 1,1 g. Kolozsvári Erdély Történeti Nemzeti Múzeuma. Ltsz.: leltározatlan (30. kép 3, 3a); 3. Vascsat, négyzet alakú csattesttel, a jobb térdcsonton (3. típus). H.: 6,0 cm; csattest sz.: 2,0 cm; csatkarika sz.: 2,2 cm; s.: 14,2 g. Kolozsvári Erdély Történeti Nemzeti Múzeuma. Ltsz.: leltározatlan (30. kép 4, 4a); 4.1–10. 10 db nyílcsúcs a csontváz mellett jobb oldalt, fategezben; 4.1. Rombusz alakú domború vas nyílcsúcs, négyzet átmetszetű, ütközővel (3b. típus). H.: 10,5 cm (tüskével); h.: 7,2 cm (tüske nélkül); sz.: 2,6 cm; s.: 15,8 g. Kolozsvári Erdély Történeti Nemzeti Múzeuma. Leltározatlan (32. kép 1, 1a); 4.2. Rombusz alakú vas nyílcsúcs, négyzet átmetszetű, ütközővel (3a. típus). H.: 7,1 cm (tüskével); h.: 5,5 cm (tüske nélkül); lg. sz.: 2,4 cm; s.: 8,8 g. Kolozsvári Erdély Történeti Nemzeti Múzeuma. Ltsz.: leltározatlan (32. kép 2, 2a); 4.3. Rombusz alakú domború vas nyílcsúcs, négyzet átmetszetű, ütközővel (3b. típus). H.: 10,3 cm (tüskével); h.: 6,9 cm (tüske nélkül); lg. sz.: 2,4 cm; s.: 16,7 g. Kolozsvári Erdély Történeti Nemzeti Múzeuma. Ltsz.: leltározatlan (32. kép 3, 3a); 4.4. Keskeny, rombusz alakú lapos vas nyílcsúcs (3a. típus). H.: 6,6 cm (tüskével); h.: 4,3 cm (tüske nélkül); lg. sz.: 1,6 cm; s.: 4,5 g. Kolozsvári Erdély Történeti Nemzeti Múzeuma. Ltsz.: leltározatlan (32. kép 4, 4a); 4.5. Rombusz alakú vas nyílcsúcs, lapos átmetszetű, hosszában áttört (3a1. típus). H.: 8,0 cm (tüskével); h.: 5,4 cm (tüske nélkül); lg. sz.: 2,8 cm; áttörés h.: 1,5 cm; s.: 14,2 g. Kolozsvári Erdély Történeti Nemzeti Múzeuma. Ltsz.: leltározatlan (32. kép 5,

capetele terminându-se în butonașe. 1. L.: 77,5 cm; 2. L. m.: 7 cm; 3. L. elmanului: 21 cm; 4. l. lamă: 3,3 cm. G: 540 grame. Muzeul Național de Istorie a Transilvaniei, Nr. de inv. vechi: IV.9707. Nr. de inv. vechi: F.2965 (Fig. 23. 1, 1a–f); 3.2. Urmede lemn ale tecii pe sabie, care s-a putut observa într-un strat gros de 5 cm. Urme de s-au putut urmări pe o lungime de 77 de cm și o lățime de 3–4 cm. În depozitul muzeului am putut identifica doar câteva fragmente. I. 1. L 8,0 cm; 2. Lț.: 3,2 cm; II. 1. L: 4,8 cm; 2. Lț.: 3,5 cm. Celălalt fragment este amorf; 3.3. Tot de pe sabie provine un fragment de atârător, confecționat din fier. Muzeul Național de Istorie a Transilvaniei, Nr. de inv. vechi: IV.9709. Nr. de inv. nou: V.15332 (Fig. 24. 1, 1a–d). 4. Componente din fier ale tolbei, de lângă femurul drept. Partea superioară a tolbei a fost descoperită mai sus de genunchi cu 10 cm, partea inferioară fiind la capătul tibiei. Partea inferioară a tolbei cu un diametru de 18 cm a avut o altă structură decât tolba din M4, Muzeul Național de Istorie a Transilvaniei, Nr. de inv. vechi: IV.9711–9713. Nr. de inv. nou: V.15343–15345 (Fig. 22. 7–8; Fig. 24. 2–8; Fig. 25. 1–14; Fig. 26. 1–19; Fig. 27. 1–4); 5. Două benzi de fier, una arcuită, între genunchi. Funcția lor nu poate fi stabilită cu exactitate, însă probabil aparțineau tolbei. 1. 1. L: 4,7 cm; 1. 2. l.: 2,5 cm; 2. 1. L: 3,1 cm; 2. 2. l.: 2,2 cm. Muzeul Național de Istorie a Transilvaniei, Nr. de inv. vechi: IV.9723 a–b. Nr. de inv. nou: V.15351); 6.1. Scăriță din fier în formă de pară, fără creștături pe talpă, cu bare plate, având urechiușă rectangulară. A fost descoperită pe piciorul drept, în zona inferioară a tolbei. 1. Î: 14,5 cm; 2. Dim. inelului de prindere: 2,8 × 3,5 cm; 4. D. o.: 2,0 × 1,1 cm; 5. l. b.: 0,7 cm; 7. l. t.: 2,0 cm. G: 49,00 și 6,5 grame, total 55,5 grame. Muzeul Național de Istorie a Transilvaniei, Nr. de inv. vechi: IV.9716 a–b. Nr. de inv. nou: V.15335, V.15348 (Fig. 28. 1); 6. 2. Scăriță din fier în formă de pară, fără creștături pe talpă, cu bare plate, având urechiușă rectangulară, de lângă craniul calului, împreună cu o zăbală. 1. Î: 14,5 cm; 2. Dim. inelului de prindere: 3,5 × 2,8 cm; 4. D. o.: 2,0 × 1,1 cm; 5. l. b.: 0,7 cm. 7. l. t.: 2,0 cm. G: 57 grame. Muzeul Național de Istorie a Transilvaniei, Nr. de inv. vechi: IV.9717 a-b. Nr. de inv. nou: V.15349 (Fig. 28. 1); 7. Zăbală de „mânzi”, înaintea gurii calului. După ce capetele barelor dreptunghiulare au fost ciocănite plat, acestea au fost îndoite din nou și au format ve-

5a); 4.6. Rombusz alakú vas *nyílcsúcs*, négyzet átmetszetű, ütközővel (3a. típus), négyzetes átmetszete csak az egyik felén látszik. H.: 7,1 cm (tüskével); h.: 5,3 cm (tüske nélkül); lg. sz.: 2,8 cm; s.: 12,7 g. Kolozsvári Erdély Történeti Nemzeti Múzeuma. Ltsz.: leltározatlan (33. kép 1, 1a); 4.7. Levél alakú vas *nyílcsúcs* (4. típus). H.: 9,9 cm (tüskével); h.: 6,5 cm (tüske nélkül); lg. sz.: 1,9 cm; s.: 11,2 g. Kolozsvári Erdély Történeti Nemzeti Múzeuma. Ltsz.: leltározatlan (33. kép 2, 2a); 4.8. Hosszú vágóélű, deltoid vas *nyílcsúcs* (2a. típus). H.: 8,2 cm (tüskével); h.: 5,5 cm (tüske nélkül); lg. sz.: 2,5 cm; s.: 13,0 g. Kolozsvári Erdély Történeti Nemzeti Múzeuma. Ltsz.: leltározatlan (33. kép 3); 4.9. Vas *nyílcsúcs* töredékei. Típusát nem lehet megállapítani. H.: 3,5 cm és 4,4 cm; sz.: 1,7 és 1,3 cm; összs.: 4,5 g. Kolozsvári Erdély Történeti Nemzeti Múzeuma. Ltsz.: leltározatlan (33. kép 4, 4a, 6, 6a); 4.10. Vas *nyílcsúcs* töredéke. H.: 3,3 cm; lg. sz.: 1,9 cm; s.: 3,4 g. Kolozsvári Erdély Történeti Nemzeti Múzeuma. Ltsz.: leltározatlan (33. kép 5, 5a); 5. *Tegez* részei a medencelapát mellett bal oldalt, együtt a nyílcsúcsokkal; 5.1. *Tegez lemezes akasztófüle* vasból. H.: 13,0 cm; sz.: 0,9 cm, sz. a fülnél: 0,4 cm. Kolozsvári Erdély Történeti Nemzeti Múzeuma. Ltsz.: leltározatlan (34. kép 1); 5.2. *Tegez lemezes akasztófüle*, töredékes. H.: 9,0 cm; sz.: 1,0 cm, sz. a fülnél: 0,4 cm. Kolozsvári Erdély Történeti Nemzeti Múzeuma. Ltsz.: leltározatlan (34. kép 2); 5.3. *Tegezpálca* töredéke, deltoid alakban kiszélesedik, majd beszűkül. H.: 7,2 cm; sz.: 0,4–1,1 cm. Kolozsvári Erdély Történeti Nemzeti Múzeuma. Ltsz.: leltározatlan (35. kép 1, 1a–d); 5.4. *Tegezpálca*, deltoid alakban kiszélesedik, majd beszűkül. H.: 14,1 cm; sz.: 1,1–0,4–1,1 cm. Kolozsvári Erdély Történeti Nemzeti Múzeuma. Ltsz.: leltározatlan (35. kép 1, 2a–c); 6. Íjtegez vagy tarsoly *függesztőverete* ezüstből a csontváz két combcsontja között. Elveszett. Sz.: 6,6 cm; mg.: 3,1 cm. Kolozsvári Erdély Történeti Nemzeti Múzeuma. Ltsz.: azonosíthatatlan (30. kép 5, 5a); 7.1–3. *Szablya* és vastartozékai; 7.1. Ívelt *vasszablya* a csontváz mellett a bal oldalon, a bal válltól a térdig elnyújtva. A markolat felső részén megmaradt a markolatgombot felerősítő, vasból készült szeg. A keresztvas hátsó felén máig megmaradtak a halott ruhájának kenderből (?) szőtt részei, főleg a jobb oldali keresztvasgombon (ld. a rajzot). A restaurálatlan szablya pontos mére-

riga zábalei. Zábala este asimetrică, una dintre bare fiind mai lungă decât cealaltă. Veriga formată la capătul barei mai lungi, are diametru mai mare decât veriga anterioară. 1. L: 16,00 cm; 2. L. b.: a. 9,2 cm, b. 7,8 cm; 3. l. b.: a. 0,6 × 0,5 cm, b. 0,6 × 0,5 cm; 4. D. v.: a: 1,6 cm., b: 1,5 cm. G: 41,00 grame. Muzeul Național de Istorie a Transilvaniei, Nr. de inv. vechi: IV.9715 a-b. Nr. de inv. nou: F.2966 (Fig. 27. 6); 8. Cataramă ovală, din zona tibiilor. 1. D: 4 × 3 cm; 2. l. verigii: 0,6–0,5 cm. Muzeul Național de Istorie a Transilvaniei, Nr. de inv. vechi: IV.9714 a–b. Nr. de inv. nou: V.15334 (Fig. 27. 5).

Mormântul 10 (Fig. 6. M. 10; Fig. 30)

Adâncime: 125 cm. Orientare: V–E. Forma gropii: pentagonală. Schelet de bărbat de 35–40 de ani, într-o stare precară. S-a păstrat doar craniul, prima parte a vertebrei, brațul și antebrațul, femurul drept și fragmente din femurul stâng, respectiv tibiile și oase de la labelle picioarelor. Scheletul a fost întins pe spate, mâna dreaptă fiind îndoită la 40°; iar mâna stângă s-a descompus. Pe partea stângă a maxilei s-a observat o pată verde (vezi mai jos, la analiza antropologică). Ritual funerar: craniul unui cal mascul adult (7–8 ani), de statură medie a fost găsit pe un strat de pământ, cu 24 cm mai sus, în partea stângă a capului uman; cele două tibii anterioare ale calului erau depuse pe un strat cu 5–12 cm mai sus, în stânga corpului uman; cele două tibii posterioare ale calului erau depuse cu 18–24 cm mai sus, în stânga labelor picioarelor decedatului. Este evident că, în prima fază a fost așezat în mormânt decedatul, după care pe partea stângă a acestuia au fost așezate părțile calului sacrificat (Fig. 6. M. 10; Fig. 30. 8). Ritual funerar: femur de oaie vârstă subadult, lângă tibia dreaptă a scheletului. Inventar: 1.1. Aplică rotundă din argint, cu ornament de romb în mijloc, descoperită lângă craniu. 1. D: 1,7 cm. G: 0,4 grame. Muzeul Național de Istorie a Transilvaniei, neinventariat (Fig. 30. 1, 1a); 1.2. Aplică fragmentară, rotundă, din argint, cu ornament de romb în mijloc, descoperită pe vertebre. 1. D: 1,6 cm. G: 0,8 grame. Muzeul Național de Istorie a Transilvaniei, neinventariat (Fig. 30. 2, 2a); 2. Aplică rotundă din argint, cu ornament de linii concentrice adâncite și aurite, lângă tibia dreaptă, foarte aproape de femurul de oaie. 1. D: 1,7–1,6 cm. G: 1,1 grame. Muzeul Național de Istorie a Transilvaniei, neinventariat (Fig. 30. 3, 3a); 3. Cataramă din fier,

teit és fokélét nem sikerült megfigyelni, a fahüvely részei azonban nagyon jól látszanak a fegyver felületén. H.: 77,5 cm; m. h.: 8,9 cm, nélküle: 7,0 cm; m. sz.: 1,0 cm a felső részén, majd 1,5 cm-re szélesedik ki; k. sz.: 0,9–1,5 cm; a végén levő gömbök á.: 1,5 cm; p. sz.: 3,6–3,1 cm (a keresztvas alatt); s.: 460 g. Kolozsvári Erdély Történeti Nemzeti Múzeuma. Ltsz.: leltározatlan (31. kép 1, 1a–g); 7.2. Szablya függesztőjének *vaskarikája*. Á.: 2,9 cm; karika v.: 0,7–0,4 cm; s.: 4,8 g. Kolozsvári Erdély Történeti Nemzeti Múzeuma. Ltsz.: leltározatlan (30. kép 6); 7.3. Szablya függesztőjének *vaskarikája*. Á.: 2,8 cm; karika v.: 0,5 cm; s.: 3,9 g. Kolozsvári Erdély Történeti Nemzeti Múzeuma. Ltsz.: leltározatlan (30. kép 7); 8. *Zablatag* és egyik karikája közvetlenül a kengyelek mellett balra (1b. típus). Tag h.: 8,5 cm; karika á.: 8,5 cm; s.: 20,8–23,8 g. Kolozsvári Erdély Történeti Nemzeti Múzeuma. Ltsz.: leltározatlan (35. kép 3); 9.1–2. Körte alakú *kengyelpár*; 9.1. Körte alakú *vaskengyel*, a ló első lábszárcsontjaitól lejjebb (1c2. típus). Az aszimmetrikus kengyel füle trapéz, a szíjbújtatója négyzet alakú, a szára lapos átmetszetű, a talpa bordázott és majdnem egyenes. Mg.: 16,3 cm; lg. sz.: 12,3 cm; szr. sz.: 1,1–1,2 cm; fül á.: 4,5–3,5 × 2,8 cm; szíjbújtató á.: 1,9 × 1,0 cm; t. sz.: 3,6 cm; s.: 157,5 g. Kolozsvári Erdély Történeti Nemzeti Múzeuma. Ltsz.: leltározatlan (36. kép 1, 1a); 9.2. Körte alakú *vaskengyel* ugyanott (1b3. típus), széles, négyzet alakú füllel, négyzet alakú szíjbújtatóval, négyzetes átmetszetű szárral és bordázott talppal. Aszimmetrikus példány. Mg.: 13,0 cm; lg. sz.: 12,1 cm; szr. sz.: 1,1–1,3 cm; f. á.: 3,5 × 2,2 cm; szíjbújtató á.: 1,7 × 0,8 cm; t. sz.: 3,0 cm; s.: 100,1 g. Kolozsvári Erdély Történeti Nemzeti Múzeuma. Ltsz.: leltározatlan (36. kép 2, 2a); 10. *Késtöredék* a két combcsont között, a tarsolyvereten. H.: 4,6 cm; sz.: 0,9 cm. Kolozsvári Erdély Történeti Nemzeti Múzeuma. Ltsz.: leltározatlan (33. kép 7, 7a).

A TEMETŐ KITERJEDÉSE

A terepen azonosított temető földben maradt sírjainak számáról aligha tudunk pontos adatot közölni. Az 1942-ben feltárt temetőrész kutatója, László Gyula háromszorosára becsülte a temetőrész teljes kiterjedését, tehát kb. 36 sírra gondolt (5. kép 2; 38. kép 1–2) (LÁSZLÓ 1942, 579). Valójában azon-

de pe genunchiul drept. 1. L: 6 cm. G: 14,2 grame. Muzeul Național de Istorie a Transilvaniei, neinventariat. (Fig. 30. 4, 4a); 4. 10 vârfuri de săgeți de lângă partea dreaptă a scheletului, dintr-o tolbă de lemn cu armături metalice. 4.1. Vârf de săgeată din fier, de formă romboidală, cu vârf de tăiere bombat (3b). 1. L: 10,5 cm (cu spin); 2. L: 7,2 cm (fără spin); 3. l: 2,6 cm. G: 15,8 grame. Muzeul Național de Istorie a Transilvaniei, neinventariat (Fig. 32. 1, 1a); 4.2. Vârf de săgeată din fier, formă romboidală simplă (3a). 1. L: 7,1 cm (cu spin); 2. L: 5,5 cm (fără spin); 3. l: 2,4 cm. G: 8, 8 grame. Muzeul Național de Istorie a Transilvaniei, neinventariat (Fig. 32. 2, 2a); 4.3. Vârf de săgeată din fier, de formă romboidală, cu vârf de tăiere bombat (3b). 1. L: 10,3 cm (cu spin); 2. H: 6,9 cm (fără spin); 3. l: 2,4 cm. G: 16,7 g. Muzeul Național de Istorie a Transilvaniei, neinventariat (Fig. 32. 3, 3a); 4.4. Vârf de săgeată din fier, formă romboidală simplă, ajurată vertical (3a1). 1. L: 8 cm. (cu spin); 2. H: 5,4 cm. (fără spin); 3. l: 2,8 cm; 4. L ajurării: 1,5 cm. G: 14,2 g. Muzeul Național de Istorie a Transilvaniei, neinventariat (Fig. 32. 4, 4a); 4.5. Vârf de săgeată din fier, formă romboidală simplă (3a). 1. L: 7,1 cm. (cu spin); 2. H: 5,3 cm. (fără spin); 3. l: 2,8 cm. G: 12,7 grame. Muzeul Național de Istorie a Transilvaniei, neinventariat (Fig. 32. 5, 5a); 4.6. Vârf de săgeată din fier, de formă deltoidă cu lamă de tăiere lungă (2a). 1. L: 8,2 cm. (cu spin); 2. L: 5,5 cm. (fără spin); 3. l: 2,5 cm. G: 13 grame. Muzeul Național de Istorie a Transilvaniei, neinventariat (Fig. 33. 1, 1a); 4.7. Vârf de săgeată din fier în formă de frunză (4). 1. L: 9,9 cm (cu spin); 2. L: 6,5 cm (fără spin); 3. L: 1,9 cm. G: 11,2 grame. Muzeul Național de Istorie a Transilvaniei, neinventariat. (Fig. 33. 2, 2a); 4.8. Vârf de săgeată din fier, formă romboidală simplă (3a). 1. L: 6,6 cm (cu spin); 2. L: 4,3 cm (fără spin); 3. l: 1,6 cm. G: 4,5 grame. Muzeul Național de Istorie a Transilvaniei, neinventariat (Fig. 33. 3); 4.9. Fragment de vârf de săgeată. Tipul nu poate fi definit. 1. L: 3,5 cm și 4,4 cm; 2. l: 1,7 și 1,3 cm; G: 4,5 grame. Muzeul Național de Istorie a Transilvaniei, neinventariat (Fig. 33. 4, 4a, 6, 6a); 4.10. Fragment de vârf de săgeată. Tipul nu poate fi definit. 1. L: 3,3 cm; 2. l: 1,9 cm; G: 3,4 grame. Muzeul Național de Istorie a Transilvaniei, neinventariat (Fig. 33. 5, 5a); 5. Resturile din fier ale tolbei, pe partea stângă a bazinei, împreună cu vârfuri de săgeți. 5.1. Atârănător de tolbă din fier. 1. L: 13 cm; 2. l: 0,9–0,4 cm. MNIT,

ban fogalmunk sem lehet a temető pontos méreteiről. Ha a terep földrajzi viszonyaiból próbálnánk következtetni a temető pontos sírszámára, féltő, hogy helytelen úton járnánk, hiszen e magasabb terasz platóján akár több száz temetkezés is elférhetett (volna). Összefoglalásunkban kitérünk arra is, hogy miért nem tartjuk lehetségesnek ezt a feltételezést, amelyet Ferenczi István egyébként majdnem tényként kezel (FERENCZI 1996, 18).

Ugyan László Gyula 1942-es cikkében megemlíti, hogy készített egy összegző térképet is a feltárt temetőrészről (LÁSZLÓ 1942, 578–579), tudomásunk szerint azonban ezt nem közölte sehol. Tehát továbbra is csupán a Kovács István által rajzolt temetőtérképet tudjuk használni. Ez alapján úgy tűnik a számunkra, hogy az egyértelműen közös csoportot alkotó 3–5. sírok mellett K-re előkerült 2. számú – melléklet nélküli – temetkezés valószínűleg egy másik, fel nem tárt sírcsoporthoz tartozik. Feltételezésünk szerint más-más sírcsoporthoz tartozik az 1., 6. és a 7. temetkezés is. A korábban elpusztított 8. sírból származhat az a mellékletanyag, amelyet az É-i irányban fekvő homokbányából szedtek össze. Gyaníthatóan a temető É-i részéhez tartozó területen pedig további sírokat semmisíthettek meg. László Gyula 1942-ben az 1., 6–7. temetkezésektől Ny-ra még további három temetkezést tárt fel, megjegyzése szerint „egy sorban”. Arról, hogy ez pontosan mit is jelentett, sajnos nem kapunk pontosabb tájékoztatást vagy régészeti dokumentációt. Ahogyan már említettük, a 78. telken feltárt temetkezések azonban egyértelműen a temető szélén voltak megásva, amely fontos időrendi fogódzópont, ugyanis Kovács ezektől É-ra, a plató vége felé már újabb temetkezést nem találhatott, mivel a terasz széle utáni 3-4 méter talajszintsüllyedés alapján egyértelmű, hogy a temető tovább nem folytatódhatott (38. kép 1–2).

A temető kiterjedése kapcsán tehát ebben a pillanatban annyit tudunk leszögezni, hogy mindenképpen egy jóval nagyobb sírszámú temető található a kolozsvári Zápolya utcában, amelynek a szélét a 78. telken Kovács István feltárta. Hitelesítő ásatások révén pedig talán pontosabb képet kaphatnánk az egyik legérdekesebb és legismertebb erdélyi honfoglalás kori temető kiterjedéséről (5. kép 2).

Neinventariat (Fig. 34. 1); 5.2. Atárnător de tolă din fier, fragmentar. 1. L: 9 cm; 2. L \uparrow : 1-0,4 cm. Muzeul Național de Istorie a Transilvaniei, neinventariat (Fig. 34. 1); 5.3. Bandă din fier pentru fixarea tolbei, ale cărei capete se lărgesc în formă deltoidă după care se îngustează. 1. L: 7,2 cm; 2. l: 0,4–1,1 cm (Fig. 35. 1, 1a–d); 5.4. Bandă din fier pentru fixarea tolbei, ale cărei capete se lărgesc în formă deltoidă după care se îngustează. 1. L: 14,1 cm; 2. l: 1,1–0,4–1,1 cm. Muzeul Național de Istorie a Transilvaniei, neinventariat (Fig. 35. 2, 2a–c); 6. Agățătoare de tolă din argint, între cele două femure. Dispărută, a rămas doar o fotografie. 1. L \uparrow : 6,6 cm; 2. Î: 3,1 cm. Muzeul Național de Istorie a Transilvaniei, neinventariat (Fig. 30. 5, 5a); 7.1–3. Sabia și accesoriile sale: 7.1. Sabie cu mâner și lamă arcuită, depusă lângă schelet, pe partea stângă, de la umăr până la genunchi. Pe mâner s-a păstrat nitul care fixa butonul. Pe gardă s-au păstrat urmele resturilor de cânepă provenite din haina mortului. Cânepa s-a păstrat foarte bine mai ales pe unul dintre butonii gărzii sabiei (Fig. 31. 1c–d). Din cauza lipsei restaurării și a resturilor tecii de lemn, dimensiunea elmanului (adică a zonei în care lama sabiei are două tășuri) nu a putut fi stabilită. 1. L: 77,5 cm; 2. L. m.: 8,9 cm.; 3. l. m.: 1–1,5 cm; 4. l. gardei: 0,9–1,5 cm.; 5. D. butonașelor de pe gardă: 1,5 cm.; 6. l. lamei: 3,6 (sub gardă)–3,1 cm. G: 460 grame. Muzeul Național de Istorie a Transilvaniei, neinventariat (Fig. 31. 1, 1a–g); 7.2. Verigă de fier, cu funcția de fixare a tecii sabiei (?), de pe femurul drept. 1. D: 2,9 cm; 2. G. v.: 0,7–0,4 cm. G: 4,8 grame. Muzeul Național de Istorie a Transilvaniei, neinventariat (Fig. 30. 6); 7.3. Verigă de fier de atárnare a sabiei de lângă garda sabiei. 1. D: 2,8 cm; 2. G. v.: 0,5 cm. G: 3,9 grame. Muzeul Național de Istorie a Transilvaniei, neinventariat (Fig. 30. 7); 8. Zăbală fragmentară, alcătuită dintr-o bară și dintr-o verigă, de lângă scărițe, pe partea stângă, în poziție verticală pe lângă peretele gropii. 1. L. barei: 8,5 cm. 2. D. verigii: 8,5 cm. G: 20,8–23,8 grame. Muzeul Național de Istorie a Transilvaniei, neinventariat (Fig. 35. 3); 9.1. Scăriță de șa din fier, în formă de pară (IC2), asimetrică, descoperită puțin mai jos de tibiile anterioare ale calului. Urechiușa ei era la 8–10 cm înălțime față de fundul gropii, iar talpa la 3–4 cm. 1. Î: 16,3 cm; 2. l: 12,3 cm; 3. l. barei: 1,1–1,2 cm; 4. D. o.: 4,5–3,5 × 2,8 cm; 6. D. orificiului urechiușei: 1,9 × 1 cm; 7. l. tălpii: 3,6 cm. G: 157,5 grame.

A TEMETKEZÉSI SZOKÁSOK ELEMZÉSE

Ahogy az kiderülhetett, a feltárt 11 temetkezés közül 7 esetében az utolsó években sikerült antropológiai elemzéseket végezteni az időközben előkerült csontvázokról. Az 5. és 7. sírba minden bizonnyal nőket temettek el: az 5. sírban egy *adultus-maturus* I nő került (23–32 éves), míg a 7. temetkezésben egy *senilis* nő (54–68). Az 1., 4., 10. és 11. temetkezésben pedig bizonyosan férfiak feküdtek. Az 1. sírba 35–55 évest, a 6. sírba 54–71 évest, a 10. sírba pedig egy 35–40 éves *maturus* II. korú férfit temettek (mivel a fenti antropológiai adatok a 2013-as kötet összeállításakor nem álltak a szerző rendelkezésére, itt az értékelés attól némileg eltérő: GÁLL 2013a, I. kötet: 280). A 3. temetkezésben egy kisgyermek nyugodott (6 éves), a 2. temetkezésből pedig egy melléklet nélküli felnőtt csontváza, amely azonban nem maradt fenn (6. kép).

Tájéolás

A kolozsvári temetőben a sírok Ny–K-i (illetve ahhoz közeli) tájolásúak voltak. 1. Ny–K: 1., 9. (?), 10–11. sír. 2. ÉNy–DK: 2. sír. 3. NyÉNy–KDK: 3–7. sír (6. kép).

A csontvázak helyzete a temetkezésekben. Kő a fej alatt

Az elhunytakat háton fekve, nyújtott helyzetben helyezték a sírgödörbe. A 10. sírban a halottat a feltáró László Gyula szerint nyírfakéreg deszkára helyezték. A dokumentáció és a közlemények alapján tudjuk, hogy a karcsonatokat a test mellett kinyújtották (kivételt a feldúlt 1, 8–9. és 11. sírok képeznek, ezekről nincs információ). Néhány esetben valószínűsíthető, hogy a halottat vászonba, nemezbe vagy más szerves anyagból készült lepelbe csavarva temették el. A 10. sírban a csontváz bal karja nem maradt meg, a jobb karja 20–25°-ban a medence peremére került. A csontváz helyzete alapján valamilyen szerves anyagú lepelbe vagy nemezbe csavarták. A 11. sírban tényleges trepanációt regisztráltak (6. kép 10. sír; 30. kép) (GRYNAEUS 1996, 56–103).

A 4. sírban egy kerek, lapos kő a halott feje alól került elő (6. kép 4. sír). Az erdélyi honfoglalás kori temetkezési szokások egyik legnagyobb talányának minősül a fej alá helyezett kődarab. László Gyula

Muzeul Național de Istorie a Transilvaniei, neinventariat (Fig. 36. 1, 1a); 9.2. Scăriță de șa în formă de pară (IB3), formă asimetrică, imediat mai jos de prima scăriță. Urechiușa ei era la 8–10 cm înălțime față de fundul gropii, iar talpa la 3–4 cm; 1. Î: 13 cm; 2. l: 12,1 cm; 3. l. tălpii: 3 cm. G: 100,1 grame. Muzeul Național de Istorie a Transilvaniei, neinventariat (Fig. 36. 2, 2a); 10. Fragment de cuțit. 1. L: 4,6 cm; 2. l: 0,9 cm. Muzeul Național de Istorie a Transilvaniei, neinventariat (Fig. 33. 7, 7a).

EXTINDEREA NECROPOLEI

Numărul mormintelor din necropolă care sunt încă sub pământ este greu de precizat.

Gyula László, care a cercetat cele trei mormintedescoperite în 1942, a estimat că dimensiunea totală a necropolei ar fi de trei ori mai mare; astfel, necropola ar fi avut 36 de morminte (Fig. 5. 2; Fig. 38. 1–2) (LÁSZLÓ 1942, 579).

Totuși, numărul de morminte stabilit de acesta este unul ipotetic. Este foarte greu de precizat care a fost dimensiunea spațiului funerar, dat fiind informațiile incomplete pe care le avem. Dacă am încerca să deducem numărul exact al mormintelor pe baza caracteristicilor geomorfologice ale spațiului, este foarte probabil că am greși, deoarece pe platoul terasei înalte putea fi săpate mai multe sute de morminte. În analiza noastră, spre finalul articolului, vom argumenta de ce nu considerăm ca plauzibilă această ipoteză pe care István Ferenczi a considerat-o ca fiind un fapt demonstrat (FERENCZI 1996, 18).

Cu toate că Gyula László în articolul din 1942 a amintit că a realizat un plan general privind suprafața cercetată (LÁSZLÓ 1942, 578–579), după cunoștințele noastre planul nu a fost publicat nicăieri. Ca urmare se poate folosi doar planul necropolei realizat de către István Kovács și mențiunea lui Gyula László privind poziția mormintelor 9–11.

Pe baza acestui plan, putem presupune că, pe lângă grupa mormintelor 3–5, în direcția estică, M2 (fără inventar) aparține unui alt grup de morminte, încă necercetat. După părerea noastră mormintele 1, 6 și 7 aparțin fiecărui altor grupuri de morminte. Din M8 provine inventarul, pe care au descoperit în direcția nordică față de morminte, în nisipărie. Probabil în zona nordică a necropolei au fost distruse și alte complexe funerare. Din M8, distrus probabil în

tipikus honfoglaló magyar szokásnak minősítette a jelenséget (szerinte a nyeret helyettesítette a kő) (LÁSZLÓ 1997, 350), Vékony Gábor később kabbar szokásnak vélte (VÉKONY 1988, 123). A kérdés azonban ennél jóval összetettebb. A fej kővel való alátámasztására a 10. századi Erdélyi-medencéből van még adatunk Maroskarna „B” 11. sírja esetében (KOVÁCS 1942, 92–97; HÖREDT 1966, 282, Abb. 19. 11, Abb. 23. 1–10), de egy téglával támasztották alá a Gyulaféhevár-Brândușei utcai 25. sír csontvázának fejét is (DRAGOTĂ–BRÂNDA 2001, 294, Fig. IV. m. 1; GÁLL 2013a, II. kötet: 39. tábla/25. sír).

E három esetből két alkalommal fegyveres (szablyás) férfi sírjáról van szó (Kolozsvár, Maroskarna), a harmadik, gyulaféhevári sír melléklet nélküli, K–Ny-i tájolású.

Hasonló jelenséget a 9. század második felére/felétől keltezett csombordi temetőben is észleltek, ugyanis az 1. és 6. sír egyéneinek koponyája alá ugyancsak követ helyeztek (DANKANITS–FERENCZI 1959, 605–612). Zalavárról is ismerünk olyan eseteket, amikor a csontváz fejét téglával támasztották alá (TETTAMANTI 1975, 96). Párhuzamokat ismerünk ugyanakkor Morvaország területéről, Staré Městótból is (HRUBY 1955, Obr. 7. V. 1, 9). Következésképpen nem zárható ki, hogy a két 10. századi 'kőpárnás' fegyveres temetkezésünk szokását átvett kulturális hatásként értékelhetjük.

Hasonló rítusú temetkezéseknek tarthatók az állatcsontra feltámasztott (Szalacs 4b. sír), illetve valamilyen szerves anyagra helyezett koponyák (Temesvár-Csóka erdő 9. sír). Egy fadarabbal támasztották alá a fejét a Gyulaféhevár-Brândușei utcai 64. sír halottjának. Az ilyen jellegű temetkezéseknek tehát egész sorozata ismert, amelyet több mint 35 évvel ezelőtt értékelt Tettamanti Sarolta (TETTAMANTI 1975, 90). Meglátásunk szerint e szokás kulturálisan nagyon elterjedt volta, viszont a klasszikus honfoglalás kori temetőkből való hiánya inkább arra utalhat, hogy a 4. sír temetkezési szokása részlegesen eltér a honfoglaló temetkezésektől. A 3. sír egyik szélét kővel rakták ki.

Bolygatott sírok

A közölt és közöletlen anyagból egyértelműen kiderül, hogy bolygatásnak főleg a gazdagabb mellékletű sírok estek áldozatul. A kérdés azonban az marad, hogy ezt babonás okból tették-e, avagy egy-

urma exploataării, ar fi putut proveni acele obiecte de inventar care au fost găsite în zona nisipăriei situate la nord de zona de morminte cercetată.

În 1942, Gyula László a cercetat trei morminte în direcția vestică față de mormintele 1, 6–7, dispuse, după părerea lui, „într-un șir”. Ce a înțeles el prin această dispunere este dificil de stabilit, iar alte detalii referitoare la planul descoperirilor nu au fost găsite.

Așa cum am amintit mai sus, mormintele descoperite pe teritoriul proprietății nr. 78, erau probabil amplasate la capătul necropolei. Această limită este foarte importantă din punct de vedere cronologic. Kovács nu a identificat noi morminte în direcția nordică, având în vedere că după terminarea platoului este o pantă abruptă a terasei. În lipsa mormintelor și a terenului propice, se poate presupune că în direcția nordică spațiul funerar nu continua (Fig. 38. 1–2).

În legătură cu extinderea sitului funerar, în stadiul actual al cercetării, se poate preciza că, necropola din fosta strada Zápolya avea un număr mult mai mare de morminte decât cele identificate. Se poate ca una din limitele necropolei să fie în zona cercetată de Kovács în cadrul proprietății nr. 78, dar celelalte limite nu pot fi decât presupuse. Pentru a obține noi informații relevante despre cea mai interesantă și cea mai cunoscută necropolă din Bazinul Transilvaniei în secolului X este nevoie de noi săpături arheologice (Fig. 5. 2).

ANALIZA RITUALURILOR FUNERARE

Așa cum am menționat, în ultimii ani, din cele 11 morminte cercetate am reușit realizarea unor analize antropologice în cazul a 7 dintre ele. Astfel, în mormintele 5 și 7 au fost înmormântate femei: în mormântul 5 o femeie *adultus* (23–32 de ani) (Fig. 18), iar în mormântul 7 o femeie *senilis* (54–68 de ani) (Fig. 29). În mormintele 1, 6, 10 și 11 au fost înmormântați sigur sau foarte probabil bărbați: în M1 un bărbat *maturus* – *senilis* (35–55 de ani) (Fig. 7–14), în M6 un bărbat *senilis* (54–71 de ani) (Fig. 20–21), iar în M10 un bărbat *maturus II* (35–40 de ani) (din cauza faptului că nu aveam la dispoziție analiza materialului antropologic, în volumul nostru din 2013 interpretarea a fost diferită: GÁLL 2013a, Vol. I: 280.). În M3 a fost identificat un *infans I* (6 ani) (Fig. 15–16). Pentru M2 nu au fost identifi-

szerű rablással állunk szemben. A Zápolya utcában az 1., 9. és 11. sírokat bolygatták meg, amely alapján feltételezhető, hogy a sirrablókát anyagi indítékok vezérelhették (6. kép 1, 9, 11. sír). Mindez a temető használatánál későbbi időszakban mehetett végbe, de még olyan periódusban, amikor a sírok hantjai jól látszódtak. Arra a kérdésre, hogy pontosan mikor is kerülhetett erre sor, természetesen lehetetlen válaszolnunk. László Gyula feltételezése szerint a Zápolya utcai 11. sírt megásását követően kb. 80–100 száz évvel rabolhatták ki („...olyan korban történt ez, amikor a szijak nem korhadtak el, s így annak egyik vége a verettel együtt beleszakadt a földbe. A rablás tehát a temetés után nem sokkal, de legfennebb 80–100 évvel később történhetett meg...” [LÁSZLÓ 1943a, 16]).

Lovastemetkezések

A honfoglalás kori temetkezések egyik magyarokhoz kapcsolt 'etnospecifikus' típusának számítanak az úgynevezett lovastemetkezések, illetve ezeknek különböző változatai. Adataink alapján a Kolozsvár környéki temetőkből két lelőhelyről dokumentált biztosan lovastemetkezés (Kolozsvár-Szántó utca, Kolozsvár-Zápolya utca), kérdéses ugyan, de nagyon valószínű, hogy a Kalevala utca I. lelőhelyen ugyancsak előkerült lovastemetkezés.

Az 1., 4., 6., 8–11. sírokban figyeltek meg lovastemetkezést (6. kép 1, 4, 6, 9, 10, 11. sír; 22. kép 1; 30. kép). Ezek közül egyetlen ismert változathoz sem tudjuk sorolni a (szórvány) 8., valamint a feldőlt 4. és a 11. sírokat. Nagyon lényeges, hogy a Zápolya utcai temetőben a tizenegy ismert temetkezés közül összesen hét esetben regisztrálhattunk ilyen jellegű temetkezési szokást.

A kolozsvári lovastemetkezések mindegyike Bálint Csanád lovastemetkezési tipológiájának második nagy kategóriájába sorolható, vagyis azon temetkezések körébe, amelyekből lócsontok kerültek elő. A lócsontoknak a sírokban elfoglalt helyzetét Bálint Csanád öt csoportba sorolta, ezekből a kolozsvári sírokban (6. kép) a II., III. és IV. lovastemetkezési forma fordul elő (BÁLINT 1969, 107–114):

II. típus: lábhoz tett lóbőrös temetkezések

1. pozíció: a csontváz lábainál a négy ló lábszár-csont, a ló koponyája pedig É-ra néz (1. sír) (6. kép 1. sír).

cate resturile osteologice, care au aparținut cel mai probabil unui adult (după dimensiunea gropii) (fotografiile scheletelor din morminte vezi la Fig. 6).

Orientarea mormintelor

Orientarea mormintelor din necropola de la Cluj-strada Zapolya era V–E, respectiv variante ale acesteia: V–E (mormintele 1, 9–11), NV–SE (M2) sau VNV–ESE (mormintele 3–7) (Fig. 6).

Poziția scheletelor în morminte

Morții erau așezați în gropi în poziție întinsă. Defunctul din M10 a fost așezat pe o scândură din scoarță de mesteacăn. Pe baza documentației păstrate și apublicațiilor, se poate presupune că mâinile defunctului au fost întinse pe lângă corp (excepția o constituie mormintele jefuite 1, 8, 9 și 11 despre care nu avem informații). În câteva cazuri se poate presupune că mortul a fost înfășurată în pânză, păslă sau alt material organic. În cazul mormântului 10, brațul stâng nu s-a păstrat, în schimb mâna dreaptă era îndoită la 20–25° fiind așezată pe bazin. Pe baza poziției scheletului aceasta a fost înfășurată într-un material organic. În cazul M11 s-a observat urme de trepanare (Fig. 6. M. 10; Fig. 30) (GRYNAEUS 1996, 56–103).

Piatră sub cap a fost înregistrată în cazul M4 și prezența acesteia reprezintă una dintre problemele nerezolvate ale ritualurilor funerare din secolul X din Transilvania (Fig. 6. M. 4). Gyula László a considerat că este vorba despre un obicei tipic al „cuceritorilor unguri” (considerând că piatra de sub cap simbolizează șaua) (LÁSZLÓ 1997, 350), iar mai târziu Gábor Vékony l-a considerat ca fiind un obicei cabar (VÉKONY 1988, 123). Problema însă s-a dovedit a fi mult mai complexă.

Situații asemănătoare apar în necropole din secolele X–XI de la Blandiana „B” (M11) (KOVÁCS 1942, 92–97; HOREDȚ 1966, 282, Abb. 19. 11, Abb. 23. 1–10) și Alba Iulia - strada Brândușei (M25 – capul defunctului a fost așezat pe o cărmidă) (DRAGOTĂ–BRÂNDA 2000, 294, Fig. IV. m. 1; GÁLL 2013A, VOL. II: 39. tábla. 25. sír). Ca și în cazul M4 din necropola din strada Zápolya, M11 din necropola de la Blandiana „B” avea arme în inventarul funerar. Mormântul de la Alba Iulia - strada Brândușei nu avea alte obiecte în inventar în afara cărmizii de la cap.

2. pozíció: a csontváz bal lábszárcsontja végében balra négy ló lábszárcsont, a combcsont felétől felfelé, majdnem a könyökig a Ny-ra néző lókoponya (6. sír) (6. kép 6. sír; 22. kép 1).

III. típus: kitömött lóbőrös temetkezés

A harcos koponyája mellett bal felől a lókoponya, utána a ló első két lábszárcsontja, majd a sír végében a ló két hátsó lábszárcsontja (10. sír) (6. kép 10. sír; 30. kép).

IV. típus: összehajtott lóbőrös temetkezés

A csontváz medencéjétől balra a ló koponyája, amelyet a négy lábszárcsont követ (9. sír) (6. kép 9. sír).

Az első lépésben szükséges megemlítenünk, hogy a Zápolya utcai 10. sír a III. típusú lovastemetkezési mód egyetlen ismert erdélyi esete, de a szokás ismeretlen a Partiumban is. Bálint Csanád ezelőtt majdnem negyven évvel mintegy tizenkilenc temetkezést sorolhatott ide (37. kép 1) (BÁLINT 1969, 111), az azóta eltelt időszakban ugyan kerültek elő még hasonló temetkezések, mennyiségben azonban meg sem közelítik az I., II. vagy a IV. csoport mennyiségét. Tényként kezelhető, hogy olyan temetőben is mint pl. Karos-II. temető, ahol 73 sír közül 37 esetben került elő lovas- vagy lószerszámos temetkezés, csak egyetlen sírban (a 15. számúban) regisztráltak kitömött lóbőrös temetkezést (RÉVÉSZ 1996, 19, 27. tábla 1–24). E lovastemetkezési típust etnikai szempontból Bálint Csanád annak idején a magyarokhoz csatlakozott, tőlük eltérő eredetű 'törökös' népcsoporttal hozta kapcsolatba (BÁLINT 1969, 111), azonban éppen az olyan leletek esetében elgondolkodtató ez az állítás, mint a karosi 15. temetkezés, amelynek *infans* II. női csontvázáról nehezen lehet elképzelni eltérő eredetet, de erre figyelmeztetnek a sír mellékleteihez tartozó egyéb tárgyak is. Ugyanakkor Kárpát-medencei elterjedésük ma már inkább tűnik egyenletesnek, többszörösdést nehezen lehet kimutatni. A jövőben talán hasznos lenne az összes Kárpát-medencei esetet felgyűjteni, illetve széles körű (régészeti, antropológiai, DNS) vizsgálat alá vonni.

Ami az összehajtott lóbőrös típus megjelenését illeti, számos további kérdést vet fel a jelenség. Miért helyezték különféleképpen a lócsontokat a Zápolya utcai temetkezésekbe? Az öt jól dokumentált

De menționat aici și o situație întâlnită în necropola de la Ciumbrud, datată în secolele IX–X: în mormintele 1 și 6 sub capul defuncțiilor au fost așezate bucăți de pietre. Acestea au fost interpretate drept semne ale prezenței statului moravian sau a Țaratului Bulgar în Bazinul Transilvaniei (DANKANITS–FERENCZI 1959, 605–612; BÓNA 1988, 194–195). Situații similare au fost înregistrate la Zalavár (TETTAMANTI 1975, 96), respectiv în Moravia la Staré Město (HRUBY 1955, Obr. 7. V. 1, 9).

Pietre așezate pe o parte a gropii a fost documentată în cazul mormântului 3 de la Cluj-Napoca-strada Zápolya. În concluzie, nu putem exclude ca în aceste cazuri să fie vorba de o preluare al unui aspect de ritual funerar.

Pornind de la aceste exemple, se poate observa că situația documentată în M4 de la Cluj - strada Zápolya este una foarte rară, având în vedere că în necropolele clasice maghiare ale perioadei acest ritual nu este cunoscut.

Despre jefuirea mormintelor

Atât din materialul publicat, cât și din cel inedit iese că unele morminte cu inventar mai bogat au fost prădate. Se pune întrebarea dacă aceste intervenții au fost rezultatul unor practici și credințe păgâne sau rezultatul unor jafuri? În necropola din strada Zápolya cele mai bogate morminte (M1 și M11) au fost prădate, precum și unul din care a rămas doar zăbala (M9). Pe baza acestor observații se poate presupune că a fost vorba de jafuri, cu un scop practic (Fig. 6. M. 1, 9, 11), într-o perioadă când semnele mormintelor încă erau vizibile. Evident, la întrebările când și cine a realizat aceste fapte răspunsurile vor rămâne necunoscute. Potrivit observațiilor lui Gyula László, M11 ar fi putut fi jefuit după 80–100 de ani de la îngroparea defunctului („...s-a putut întâmpla într-o perioadă în care curelele încă nu erau putrezite, și unul dintre capete s-a rupt împreună cu aplica în pământ. Jefuirea mormântului nu s-a putut întâmpla cu mult după înmormântare, maximum 80–100 de ani...” [traducerea autorilor]) (LÁSZLÓ 1943a, 16).

Înmormântări cu resturile calului

În literatura de specialitate, cel mai dezbătut ritual funerar din Bazinul Carpatic în secolul al X-lea, deseori fiind considerat a fi „etnospecific”, rămâne

esetben ugyanis három eltérő lovastemetkezési forma fordul elő. Nem utalhat ez a közösség heterogén szokásaira, eszmerendszerére, értékrendjére?

A kolozsvári lovassírokból fegyveres férfi csontvázak kerültek elő (ld. fentebb), mindezt az antropológiai eredmények is megerősítették. Az 1. sírban egy 35–55 éves, a 4. sírban 23–60 éves, a 6. sírban 54–71 éves, a 10. sírban pedig egy 35–40 éves férfi feküdt. Ugyanakkor a Zápolya utcai lovastemetkezések másik jellegzetessége, hogy majdnem mindegyik esetben (1., 4., 6., 10., 11. sír) e temetkezések velejárója a szablya volt. Ellentétben az alföldi területekkel, a Zápolya utcai temetőből lovastemetkezés nem ismert női sírból. Hiányukra ebben az esetben több lehetséges magyarázatot látunk:

1. A női temetkezésekből hiányzó lovastemetkezések arra utalhatnak, hogy hagyománybeli (tehát végső soron etnokulturális) különbségek léteztek a két nem között.

2. Mindez az erdélyi (illetve ebben az esetben a kolozsvári) honfoglalás kori közösségek gazdasági helyzetére vezethető vissza. A tartott lovak száma kevesebb volt. Gazdasági helyzetüket tekintve az erdélyi (illetve ebben az esetben a kolozsvári) honfoglalás kori közösségek szegényebbek voltak alföldi társaiknál. Ebből kifolyólag szerényebb lóállománnyal rendelkeztek, vagy a ló olyan értéket képviselt, amit csak nagyon kevesen engedhettek meg maguknak.

3. Az itt feltárt, nőként meghatározható temetkezések esetében feltűnő a sírokban nyugvók fiatal életkora. A női lovastemetkezések hiányát tehát életkori eltéréssel is magyarázhatjuk.

4. Egy utolsó, hipotetikus felvetés sem elképzelhetetlen: azon női sírok, amelyeket a ló részeivel együtt temettek el, nem lettek még feltárva.

Leszögezhető ugyanakkor, hogy egyelőre egyik javaslat sem visz közelebb a megoldáshoz. A vizsgált temetőben a lovastemetkezést kivétel nélkül szablyás férfiak „érdemelték ki”. Az egyik esetben, a Zápolya utca 4. sírjában azonban a szablyás férfi sírjából csupán két ló lábszárcsont került elő. Arról a sírról van szó, amelyben az említett ’kőpárna’ is előkerült, nem lehetetlen tehát, hogy e két régészeti jelenség (fej alá tett kő és a részleges lótemetkezés speciális megjelenése) a magyar honfoglalók kultúrájától idegen etnikumra vagy kultúrára utal.

ritualul privind înmormântarea cu resturile calului, respectiv diferitele variante ale acestuia. Date despre ritualurile de înmormântare cu resturile calului din Cluj-Napoca avem în două situri funerare: str. Plugarilor / Szántó și strada Zápolya. Cu un semn de întrebare, dar foarte probabil, aici poate fi inclusă și o înmormântare din strada Kalevala situl I.

Înmormântări cu cai în spațiul funerar din strada Zápolya au fost înregistrate în mormintele 1, 4, 6, 8–11 (*Fig. 6. M. 1, 4, 6, 9, 10, 11; Fig. 22/1; Fig. 30; Fig. 38. I*). Din păcate, din cauza jefuirii mormintelor nu cunoaștem tipul de înmormântare cu resturile calului din mormintele 8 și 11, cu mențiunea totuși, că ultimul poate să aparțină tipului II (*Fig. 38. I*). Pe baza tipologiei realizate de Csanád Bálint mormintele cu resturile calului de la Cluj le-am putut încadra în tipurile II, III și IV (*Fig. 6*) (BÁLINT 1969, 107–114):

Tipul II: înmormântări cu resturile calului, cele patru tibii ale calului învelite în piele și depuse în zona picioarelor:

Poziția 1: la picioarele scheletului cele patru tibii ale calului și craniul îndreptat spre nord (m. 1) (*Fig. 6. M. 1*)

Poziția 2: la capătul tibiei stângi – cele patru tibii ale calului, pe lângă femurul stâng până la cot -craniul calului în direcția V (m. 6) (*Fig. 6. M. 1; Fig. 22. I*).

Tipul III: resturile calului împăiat, care constă în înșirarea tibiilor și capului calului pe toată lungimea gropii în formă anatomică, cu intenția de a reda (imaginea) animalul(ui) viu.

– pe partea stângă a craniului uman a fost descoperit puțin mai sus de acesta (cca 15 cm) craniul calului, pe lângă partea superioară a scheletului cele două tibii anterioare ale calului, iar de la labele picioarelor înspre stânga cele două tibii posterioare ale calului (m. 10) (*Fig. 6 M. 10; Fig. 30. 8*).

Tipul IV: ofrandă de cabalină cu pielea de cal împăturată, pe lângă bazin – craniul calului, mai jos cele patru tibii ale calului (M9) (*Fig. 6. M. 9*)

În Bazinul Transilvaniei, M10 de la Cluj reprezintă singura înmormântare de acest tip cunoscută până acum, dar aceasta nu a fost documentată nici din zona Crișanei. Csanád Bálint, a reușit să catalogheze 19 descoperiri aparținând tipului III (*Fig. 37. I*) (BÁLINT 1969, 111). În perioada care a trecut de la studiul lui Csanád Bálint s-au mai găsit

Kerámia és állatsontok a sírokban

A honfoglalás kori temetkezési szokások másik eleme az ételt és italt tartalmazó kerámia jelenléte a sírokban (KISS 1969, 175–182). A 10. századi kerámiás sírok fő jellemzője az egyetlen agyagedény melléklet, ellentétben például a bolgár temetkezési szokásokkal, amelyek esetében sűrűn fordul elő két agyagedény egy sírban (igaz, nem ritka az Al-Duna térségének temetőiben sem az egyetlen agyagedény sírba helyezése) (FIEDLER 1992). A honfoglalás kori temetőkben ez utóbbi azonban majdnem ismeretlen szokás, amelyet idegen elemként értékelték (ld. pl. Ibrány-Esbóhalom 164. sír és Csekej 416., 449., 505. és 769. sír: ISTVÁNOVITS 2003, 355, 59. kép, 180. kép 8, 14; REJHOLCOVÁ 1995, 44–45, 48, 54–55, 58, 83, 85, 87, Tab. LXVI. 1–3, Tab. LXVII. 3–4, Tab. LXX. 3–4, Tab. LXXI. 9–10, Tab. LXXIX. 14–15, Tab. CXIX. 10–12, Tab. CXXI. 7–8, Tab. CXXV. 4–5).

A kolozsvári Zápolya utcai temetőből a 2., 3. és 5. sírből került elő kerámia. A kolozsvári edénymellékletes sírokban nyugvó csontvázak nemét csak részlegesen ismerjük (38. kép 2). A Zápolya utcai 5. sír esetében a fülbevalója alapján női, *adultus-maturus* I (23–32 éves) temetkezéssel állunk szemben, a 3. sírba pedig biztosan gyermeket temettek (6 éves). A 2. sír felnőtt csontvázat sajnálatosan nem ismerjük. Ezek alapján az agyagedény sírba tételének szokását akár a (női) nemmel, akár az életkorral is magyarázhatjuk.

Sajnos a legtöbb esetben nem tudunk semmit az edények egykori tartalmáról, ugyanis nem készítették kémiai elemzéseket az edényeket kitöltő földdel kapcsolatban. Ugyanakkor tudjuk, hogy a 3. gyermeksír edénymellékletében malaccsontokat regisztráltak. A lelőhelyen előkerült állatsontok meghatározása alapján egyébként sikerült pontosabb képet nyerni a honfoglalás korában tenyésztett/fogyasztott állatfajtákról is.

A tanulmányozott lelőhelyről a következő állatsontok ismertek (38. kép 2):

1. Juhcsont (juh *femur*csontja): 10. sír.
2. Disznócsontok: 3. sír (az edényben).
3. Szárnyacsontok: 4. sír.

A rendelkezésre álló adatokból az derül ki, hogy a legtöbb, biztosan dokumentált esetben ezek fegyveres–lovás (legalább jelképesen lóval eltemetett) férfi sírok mellékletei voltak, kivételt a Zápolya

asemenea înmormântări, totuși cantitativ sunt de parte de cele din tipurile I, II sau IV. Un exemplu concret este cel al necropolei II de la Karos. Acolo, din cele 73 de morminte, 37 conțineau diferite tipuri de înmormântări cu resturile calului sau simbolice (doar piese de harnașament), dar doar într-un singur mormânt (M15) a fost înregistrată varianta a III-a, într-un mormânt feminin *infans* II (RÉVÉSZ 1996, 19, 27. tábla 1–24). Csanád Bálint a interpretat tipul III ca înmormântările unei populații turcice (BÁLINT 1969, 111). Împotriva posibilității de interpretare etnoculturală stau în primul rând însăși acele necropole din care provin mai multe tipuri de înmormântare cu resturile calului. Așa este cazul M15 de la Karos, în cazul căruia este greu de presupus o origine diferită; nici inventarul mormântului nu ar susține așa ceva. Totodată, mormintele în care a fost documentată înmormântarea cu resturile calului tip III sunt răspândite în tot spațiul Bazinului Carpatic, uniform, o concentrare fiind greu de demonstrat. În viitor ar fi o temă de cercetare foarte interesantă catalogarea acestor morminte și analiza lor interdisciplinară (arheologică, antropologică, ADN, izotopi de stronțiu etc.). Ca ipoteză de lucru, am putea vorbi de răspândirea membrilor unor clanuri?

Înmormântările cu resturile calului din Cluj-Napoca-strada Zápolya ridică numeroase întrebări în privința acestui fenomen. De ce s-au depus resturile calului în poziții diferite în morminte? Cele 5 cazuri bine documentate se încadrează în trei tipuri diferite. Oare acest fapt nu este legat de originea, respectiv de identitățile diferite individuale și familiale, care ar arăta exact originea eterogenă a comunității?

În toate aceste cazuri au fost înmormântați bărbați (excepția o constituie M9, jefuit, din strada Zápolya, despre care nu avem date certe). În M1 avem un bărbat *maturus I – senilis* (35–55 de ani), în M6 un bărbat *senilis* (54–71 de ani), iar în M10 un bărbat *maturus II* (35–40 de ani). Caracteristica principală este prezența sabiei în inventarul funerar al acestor morminte (M1, M4, M6, M10 și M11). În contrast cu zonele denumirea în maghiară, în necropola din strada Zápolya, așa cum se prezintă situația până acum, nu este cunoscut obiceiul depunerii resturilor calului în morminte feminine. Cum putem interpreta acest fenomen?

Trei scenarii pot fi luate în considerare:

utcai 3. sír agyagedényében lelt malaccsontok képeznek. Ebben az esetben is megfigyelhető kapcsolat az elhunyt és a leölt állat életkora között: a kiskorú mellé berakott agyagedénybe fiatal részét csontjait helyezték.

Ugyanakkor megfigyelhetőek az állatsontok és az életkori sajátosságok között: a 10. sír *maturus* férfi temetkezésébe 7–8 éves juhcsont került, a 3. sír 6 éves gyermeke pedig malacrészt kapott. Nem ismertek adatok a 4. sír kapcsán.

Tüzelésnyomok

A kolozsvári lelőhelyről két temetkezés esetében – a Zápolya utca 1. és 4. sírjából – ismerünk tüzelésnyomokat. A szokás továbbélését a 11. századi várfalvai temetőben tett észrevételek bizonyítják, erre azonban pontos adatokat a 11–12. századi kolozsvári temetőkből nem ismerünk (GÁLL 2013a, I. kötet: 636).

A SÍRMELLÉKLETEK ELEMZÉSE

Az eddig feltárt temetőrész mindegyik feltárt sírjában találunk mellékletet. A sírokból jelentős mennyiségben került elő különböző ékszer, veretekkel díszített öv, lószerszám díszei, illetve lószerszám (zabla). Ahogyan látni fogjuk, a temető mintegy ismertető jele a fegyverek, elsősorban a szablyák.

Hajkarikák

Sima 1a. típusú karikaékszer az 1. (2 példány – Ag.), 4. (1 példány – Ag.), 6. (4 példány – Ag.) (22. kép 1–5) és a 7. sírből (1 példány – Ag.) ismert. Fel szeretnénk hívni a figyelmet a 6. temetkezés hajkarikáinak mennyiségére és anyaguk (ezüst) kiváló minőségére is. Az 1a. típusú sima karikaékszer a honfoglalás kori 10. századi leletanyag egyik általánosnak tekintett, 'klasszikus' ismertetőjegye.

Fülbevalók

A vizsgált temetőből a szőlőfürtcsüngős fülbevalók két változata is ismert (1a1. típus és 1a2. típus). Az 5. sír példánya esetében a kör átmetszetű fülbevaló karikára négy darab előre megöntött, hat gömbből álló gyűrűt forrasztottak (19. kép 1, 1a) (sajnálatosan, amint a bukaresti Román Nemzeti Múzeumban készített rajzon látható, ezek a szőlőfürtöt jelképező koszorúk azóta elvesztek). A 'gyöngykoszorúk' nincsenek rögzítve karikákkal,

1. Această deosebire între ritualul de care au beneficiat femeile, respectiv bărbații, poate fi legată de situația materială (în cazul acesta numărul cailor) a comunităților din zona Clujului? Cu alte cuvinte, comunitățile din zona Clujului erau mai sărace (în numărul de cai) față de comunitățile din zonele de pe Câmpia Mare, unde resturile de cai apar într-un procent important și în mormintele de femei?

2. Lipsa resturilor calului din mormintele feminine poate să indice origini culturale, habitus cultural diferit ale indivizilor de sex feminin și masculin.

3. În aceste necropole n-au ajuns să fie înmormântate acele persoane feminine care ar fi primit pentru lumea de dincolo resturile calului sau încă n-au fost investigate până acum (menționez că aceste necropole sunt cercetate fragmentar)!

În legătură cu înmormântările resturilor calului o altă problemă este cea a vârstei cailor îngropați. Din păcate, la Cluj doar într-un singur caz s-au putut combina analizele antropologice cu cele paleozoologice: M10 din strada Zápolya, în care era îngropat un bărbat de vârstă medie (35–40 de ani) împreună cu resturile unui cal de 7–8 ani. Această observație a lui Mátyás Vremir infirmă ipoteza că ar fi fost sacrificat doar cai bătrâni, care nu mai puteau fi folosiți.

În legătură cu înmormântările cu resturile calului, trebuie ținut cont de situația problematică din M4 din strada Zápolya. În acest mormânt s-au găsit două tibii ale unui cal care pot fi interpretate ca aparținând unei înmormântări pe jumătate distruse sau o manifestare de habitus cultural diferită de cuceritorii maghiari clasici. Această observație par a fi sprijinită și de faptul că, tot în acest mormânt s-a găsit o piatră depusă sub cap.

Ceramica și oasele de animale în morminte

Vasele ceramice apar în mormintele din secolul X pentru a păstra ofranda de mâncare lichidă sau băutură (cu sau fără alcool), pe care familia o oferea celui înmormântat, fiind un obicei comun al ritualurilor funerare din epoca cuceririi (KISS 1969, 175–182; ÖSEINKET FELHOZÁD 1996, 39). Una din caracteristicile principale este depunerea unui singur vas în morminte, în contrast cu ritualurile funerare din zona Dunării de Jos, unde este aproape clasică depunerea în morminte a două exemplare (trebuie menționat că nu de puține ori se cunoaște doar un singur exemplar ceramic și în aceste zone)

mint más példányok esetében. A fülbevaló struktúrája a következő: a karika belső ívén levő fűrtön egy nagyobb, kissé deformálódott gömb ül, alatta sodrott filigránhuzal következik, amelyet négy granulált gömbből álló koszorú követ. A koszorú alatt újabb sodrott ezüstből készült filigránhuzal zárja a felső fűrtöt. A felső és alsó fűrt összekapcsolása egy keskeny pánt révén történt. A karika külső ívén levő fűrt felső felében három sodrott filigránhuzalt látnunk, majd ezt követi egy hat szemből álló granulált gömbkoszorú, alatta egy sima huzalkarika, amelyet három függőleges sima drót köt össze a jellegzetes három gömbből álló koszorú között az alatta levő sodrott filigránhuzallal. Hasonlóan a felső részhez, két részből álló, nagyméretű gömb zárja a tárgy alsó részét. A fülbevalónk általunk ismert tökéletes szerkezeti párhuzama – kivéve a karikán levő koszorúk kiképzését – a tokaji leletből előkerült pár nélküli fülbevaló, illetve Ibrány-Esbóhalom K–Ny tájolású 255. sírjának egyik példánya (19. kép 2, 2a) (MESTERHÁZY 1994a, 213, 12. kép 2; ISTVÁNOVITS 2003, 110, 111. kép 255/2).

A szőlőfűrtcsüngős fülbevalók második változatához sorolt – ugyancsak a Zápolya utcában előkerült – példány nagymértékben eltér az előbbi változattól. A szakirodalom azonban nem választotta el ezeket, így mi is együtt elemezzük őket. Sajnos a tárgy mai állapota megakadályozta, hogy ez utóbbit behatóbban tanulmányozzuk, úgyszólván csak a Kovács István és László Gyula által leírtakat tudjuk felhasználni. A fülbevaló karikájára egyszerű gyűrűket húztak, az öntött gyűrűk két sima karikája között pedig gömbök sorakoznak. A képek és az ismert párhuzamok alapján valószínűsíthető, hogy a csüngő ebben az esetben is két préselt hosszúkás ezüstlemezéből volt összeforrasztva, a felületét pedig öt rombusz alakú ezüstgranulációs díszítménycsoport ékesíti, a megmaradt kép alapján csak az összeforrasztott csüngő felületének közepén. Megfigyelhető az a technikai fogás is ezen a példányon – ellentétben a párhuzamaival –, hogy a csüngő felső és alsó felén is megpróbálták elég hűen utánozni az 1a1. változatok mindegyikén meglévő granulált gömböt, a felületén futó sodrott filigránt, illetve a granulált gömböcskéket. Ebből a szempontból jelentősen különbözik a bőszi, szobi, tokaji és valkóvári példányoktól, tehát nem lehet tökéletesen a társuknak tekinteni. A legközelebbi

(FIEDLER 1992). În necropolele „ungurilor cuceritori” acest obicei este aproape necunoscut fiind interpretat ca element străin (de exemplu necropolele de la Ibrány-Esbóhalom mormântul 164, respectiv Čakajovce, unde în mormintele 416, 449, 505 și 769 s-au înregistrat două vase de ceramică; REJHOLCOVÁ 1995, 44–45, 48, 54–55, 58, 83, 85, 87, Tab. LXVI. 1–3, Tab. LXVII. 3–4, Tab. LXX. 3–4, Tab. LXXI. 9–10, Tab. LXXIX. 14–15, Tab. CXIX. 10–12, Tab. CXXI. 7–8, Tab. CXXV. 4–5; ISTVÁNOVITS 2003, 355, Fig. 59, Fig. 180. 8, 14).

În necropola din Cluj-Napoca-strada Zápolya s-au descoperit vase în mormintele 2, 3 și 5 (Fig. 38. 2). M5 din strada Zápolya, așa cum sugerează și inventarul său (cercei), aparține unei femei *adultus-maturus* I (23–32 de ani). M3 aparține unui *infans* I (6 ani). Sexul defunctului din M2 nu îl cunoaștem, dar era adult.

Având în vedere exemplele de mai sus, în cazul necropolei de la Cluj-Napoca-strada Zápolya, obiceiul sau moda funerară de depunere a vasului ceramic în mormânt poate fi explicat fie prin sexul feminin al defunctului, fie prin vârsta acestuia.

Din păcate, până acum, nu avem date cu privire la conținutul acestor vase deoarece lipsesc cu desăvârșire analizele chimice care să detecteze urmele băuturii sau ale mâncărurilor. Doar într-un singur caz, M3 din strada Zápolya, s-a stabilit că în vas au fost oase de purcel.

Oasele de animale din mormintele sitului sunt următoarele (Fig. 38. 2):

1. Oase de ovicaprine al unui subadult (M10).
2. Oase de purcel (M3, în recipientul ceramic).
3. Oase de pasăre (M4).

Pe baza datelor de care dispunem, reiese că aceste oase provin din morminte cu arme și resturile calului. Excepția o constituie M3, unul de copil.

În aceste două cazuri, putem afirma că între vârsta decedaților (*infans* și bărbat de 35–40 de ani) și vârsta animalelor sacrificate (purcel mic și oaie de vârstă aproape medie) se află o strânsă legătură.

Urme ale arderii gropii

La Cluj - strada Zápolya, după cunoștințele noastre, în cazul mormintelor 1 și 7 au fost identificate urme ale arderii. În M1 pământul a fost ars în jurul capului, iar în M7 au fost găsite fragmente de cărbune, care poate fi un indiciu al arderii rituale a gro-

párhuzamának talán az Ungvár vidéki szórványt tekinthetjük (JANKOVICH 1943, 103–104, XXVII. tábla 2; KOBÁLY 2001, 219, 2. kép 2). Hasonlóan az előbbi változathoz, ennek is ismertek öntött változatai, pl. a moldvai Arsuráról ismerünk egy hasonló fülbevalót (TEODOR 1981, Pl. 17. 14).

A szőlőfürtcsüngős fülbevalók nagy mennyiségben kerültek elő a kolozsvári lelőhelyeken kívül is az Erdélyi-medencéből (Kolozsvár-Farkas utca, Kolozsvár-Szántó utca, Gyulafehérvár-Császár forrása, Gyulafehérvár-Mentőállomás, Maroskarna „B” temető). A klasszikus keltezés szerint a 10. század közepe előtti időszakra nem lehet őket keltezni, azonban e feltételezés a Kárpát-medencétől északbba területek leletanyagából indult ki.

Gyűrűk

A Zápolya utcai temetőből a következő gyűrűtípusok ismertek:

1. Egyszerű, nyitott, díszítetlen testű pántgyűrű, a végei távol egymástól (5a. típus): 7. sír (2 példány – Ag).

2. Egyszerű nyitott, díszített pántgyűrű (5b. típus): 8. sír (1 példány – Br).

A nyitott, díszítetlen testű pántgyűrűtípusok egyes példányai már a 10. század első felére keltezhetőek (Kolozsvár-Zápolya utca 7. sír). A kolozsvári lovastemetkezéses 8. sír mellékleteként előkerült bronzból készült, felületéből reliefmintaként kiugró, csavart díszű 5b. típusú szórványgyűrűt a sír mellékleteinek egyedisége alapján (a szíjvégeknek, illetve a lószerszámdísznek nem találtuk Kárpát-medencei párhuzamát) a 10. század első harmadára, első felére keltezhetjük.

Érdekes jelenség, hogy a Zápolya utcai temetőből nem ismerünk egyetlen karperecet sem.

Gombok

A Kárpát-medencei 10. századi leletanyag nem reprezentatív, ennek ellenére jelentős számban előkerült leletanyaga a sírokból előkerülő – különböző technikai módszerekkel előállított – gombok csoportja. A Zápolya utcai temetőből a legnagyobb mennyiségben az egyszerű körte alakú fülesgomb ismert a 7. és a 8. sírből.

Granulációval, gömböcskével és filigránnal díszített gomb az 5. sír mellékletei közül is ismert. Ennek párhuzamát az Erdélyi-medencéből nem is-

merjük meg. A gombok a 10. század első felére keltezhetőek. A Kárpát-medencei párhuzamát az Erdélyi-medencéből nem ismerjük meg. A gombok a 10. század közepe előtti időszakra nem lehet őket keltezni, azonban e feltételezés a Kárpát-medencétől északbba területek leletanyagából indult ki.

ANALIZA INVENTARULUI FUNERAR

Toate mormintele cercetate au avut inventar. Din morminte, într-o cantitate importantă, s-au recuperat podoabe, aplici de centură, podoabe și piese de harnașament (scăriță, zăbală, cataramă de chingă). Așa cum vom vedea, una din caracteristicile inventarului funerar este prezența armelor, în principal a săbiilor.

Inelele de buclă

Inelele de buclă din mormintele 1 (2 exemplare – Ag), 4 (1 exemplar – Ag), 6 (4 exemplare – Ag) (Fig. 22. 1–5) și 7 (1 exemplar – Ag) se încadrează în tipologia noastră 1a. Am dori să atragem atenția asupra cantității inelelor de buclă din M6, precum și asupra calității lor, una foarte bună. Inelul de buclă de tipul 1a este o prezență constantă în materialul arheologic din secolul X (GÁLL 2013a, Vol. I: 641–647).

Cercei

Din necropola cercetată cunoaștem două variante ale cerceilor în formă de ciorchine de strugure (tipul 1a1 și 1a2).

Pe veriga rotundă a cercelului din M5 din strada Zápolya (Fig. 19. 1–1a) au fost lipite patru inele din șase bumbi granulați (din păcate așa cum se vede pe desenele realizate la Muzeul National de Istorie a României, inelele din bumbi granulați de pe veriga cercelului reprezentând un ciorchine de strugure au dispărut cu excepția a doi bumbi). Aceste inele, care redau forma unor boabe de struguri, nu au fost îngrădite de alte două inele ca și în cazul altor exemplare. Structura cercelului este următoarea: în partea interioară a verigii este bumbul central, puțin deformat, sub care se află un șir de filigran răsucit, urmat de „etajul” II al ciorchinelui, o „coroană” formată din patru bumbi turnați. Sub acesta încă o sârmă de filigran închide partea superioară a ciorchinelui. După sârma de filigran urmează o gaură prin partea centrală a verigii, prin care „ciorchinele” a fost atașat pe verigă, iar partea superioară și inferioară

merjük. Pontos párhuzamai kerültek elő ugyanakkor a Břeclav-Pohánsko-I. temető 205. (2 példány – Ag.) (KALOUSEK 1971, 126), valamint a II. temető 1. sírjából (1 példány – Ag.) (DOSTÁL 1975, 334, 35. kép 1). Nagyszámú morva párhuzama (Staré Město, Špitálkách, Mikulčice, Přédmosti, Břeclavi-Pohánsko, Libice, Žalova) alapján természetesen morva eredetre gondolhatunk (DOSTÁL 1966, 63), hasonló példányok azonban feltűnnek a későbbre keltezhető tokaji kincsleletben is (HAMPEL 1905, 491. kép D. 11). A gomb gömbjét csak félig beborító granulált díszítmény az Ibrányban előkerült 172. sír gombján is megfigyelhető (ISTVÁNOVITS 2003, 94, 86. kép 172/6). Az oroszországi Kopijevka (LINKA-HEPPENER 1948, рис. 2. 4–5), a dalmáciai Trilj, Dugopolje, Solin és ismeretlen lelőhelyű leletek (KARAMAN 1921, Sl. 1), illetve a bulgáriai preszlavi kincs aranyból készült változatai (TOTEV 1982, Fig. 17. 5), a moldovai Giurguleştiről (LEVIŤKII-HAHEU-RJABCEVA 2000, 90–96, Fig. 2/2–3, 6–7; RJABCEVA 2005, рис. 47. 2–3, 6–7) előkerült példányok arra engednek következtetni, hogy nagyon óvatosan kell bánnunk a 'nagymorva' eredettel. Mesterházy Károly, aki széleskörűen foglalkozott e kérdéssel, maga is nagyon bizonytalan, amikor azt írja: „...morva eredete egyáltalán nem biztos... inkább K-i áru, bár maga a típus D-i eredetűnek látszik.” (MESTERHÁZY 2000, 214). A kérdés továbbra is eldönthetetlen marad, azonban a preszlavi arany példányok alapján nagyon valószínű, hogy inkább D-i áruval lehet dolgunk. A tárgyak időrendi besorolása a különböző régiókban nagyon eltérő: a nagymorva temetőkben a 9. század második felétől keltezhetőek, a honfoglalás kori sírokban viszont ezeket már csak a 10. század közepére, illetve közepétől datálhatjuk, a bulgáriai és oroszországi példányokat a 10. század második felére, a dalmáciai példányokat pedig még későbbre tehetjük.

Gyöngy

A Zápolya utcában gyöngy csupán egyetlen temetkezésből, a 6. számú szablyás–lovassíróból került elő. Innen, a csontváz mellcsontjáról egy hullámvonaldíszes nagyobb, lapított alakú szemesgyöngy (1.6. típus/Szilágyi 58. típus) került elő. Talán nem tévedünk sokat, ha ebben a helyzetben amulettként vagy egyszerűen csak díszként értékeljük (22. kép 6, 6a–d) (FÜLÖP 2021).

a ciorchinelui au fost legate cu ajutorul unei benzi. În partea exterioară, sub veriga cercelului au fost montate unul sub altul trei șiruri de filigran răsucit, urmate de o coroană din șase bumbi granulați, sub aceasta un inel-verigă simplu, turnat, care este legat cu trei sârme verticale de o sârmă de filigran aflată sub coroana formată din trei mari bumbi granulați. Partea inferioară a piesei se termină printr-un bumb central granulat, asemănător ca mărime cu cel din „etajul” superior.

Un cercel similar cu cel analizat mai sus, cu excepția coroanei granulate, făcea parte din tezaurul de la Tokaj, iar un altul provine din mormântul 255 de la Ibrány-Esbóhalom orientat E–V (Fig. 19. 2, 2a) (MESTERHÁZY 1994a, 213, 12. kép 2; ISTVÁNOVITS 2003, 110, Pl. 111. 255/2).

Forma variantei a doua a cerceilor în formă de „ciorchine de strugure” din M5 din strada Zápolya se deosebește în anumite privințe de varianta anterioară. Din păcate, starea actuală a piesei ne împiedică să o analizăm din punct de vedere structural în detaliu. Putem folosi doar descrierile lui István Kovács și Gyula László. Pe veriga cercelului au fost montate în patru rânduri inele turnate simple, care îngrădesc bumbi granulați. Forma „ciorchinelui” era diferită față de cerceii din varianta anterioară. Pe baza ilustrațiilor și a analogiilor, „ciorchinele” a fost creat prin lipirea a două plăcuțe în poziție verticală de partea superioară a „ciorchinelui”. Acesta în schimb, din punct de vedere structural, a fost identic creat cu „etajul” superior al „ciorchinelui” variantei I. Identic cu varianta I este și „etajul” I al părții inferioare a „ciorchinelui”, la care fusese lipită plăcuța: o sferă realizată din două plăcuțe lipite prin sudare una de cealaltă, cu mențiunea că și în cazul acesta se încearcă redarea ciorchinilor de struguri într-o manieră abstractă. Suprafața acestei sfere a fost ornamentată cu mici granule organizate în cinci grupe redând o formă de romb. Sub această sferă s-a montat o sârmă de filigran și după un șir de pseudo-granulații, mai jos, din nou o sârmă de filigran, iar piesa se încheie cu un bumb central. O analiză mai atentă demonstrează foarte clar că sub coroana de la „etajul” I al părții inferioare a „ciorchinelui”, sfera centrală, pseudogranulele și bumbul central sunt părți ale aceleiași piese. Partea superioară și inferioară a cercelului este fixată nu numai printr-o bandă în interiorul cercelului, ci și prin trei șiruri vertica-

Ruhaveretek

Négy kerek ruhaveretet ismerünk a 10. sírból. A kerek veretek a 10–11. századi női ruházat klasszikus elemei közé sorolhatók (RÉVÉSZ 1996, 94). A helyzetük alapján pontos, összefüggő rendszert nem lehet megfigyelni: a koponya mellett és a mellcsonton került elő egy-egy, a lábak környékén pedig két példány, egyik pontosan a jobb sípcsont mellett, a másik pedig a lábak között. Talán valamilyen hosszabb ruha díszítésére szolgálhattak. A megfigyeléseink alapján kisebb mennyiségben ilyen jellegű díszek férfi sírból is ismertek (30. kép 1–3) (FÜLÖP 2021).

Ruhalemezkék

Négy sírból is ismerünk különféle ruhalemezkéket: a 3. (Ag), a 4. (Ag), a 7. (Ag), és 11. (Au) sírból. A ruhán levő lemezkék, ha nem is megszokott, de ismert leletei a klasszikus honfoglalás kori anyagi kultúrának. A lemezkék ruhán elfoglalt különböző helyzete eltérő funkcionalitásukra utal. Ingnyak díszítését szolgálhatta a 3. kisgyermeksírban előkerült 2,5 cm hosszú és 0,5 cm széles kis lemez. Teljesen más helyzetben kerültek elő és ebből következtetve természetesen más funkciójuk is volt a 4. sírból előkerült lemezkéknek: Kovács István szakszerű megfigyelése és leírása alapján a keskeny lemezdarabok a jobb és a bal csuklókról, illetve a jobb és bal boka tájáról kerültek elő, összesen 71,5 cm hosszúságban. A ruhaujjról, illetve a nadrág végéről előkerült lemezkékkel kapcsolatban kérdés marad, hogy ezeknek a ruha díszítése mellett volt-e más, praktikus szerepük, például a ruha- vagy ingujj, illetve a nadrág rögzítése. A boka környékéről ismert ezüstszalagok díszíthették a bőrcsizmát is.

Érdekes viseletmódot figyelhetünk meg a 7. sír esetében: az elhunyt (valószínűleg nő vagy kislány) övét 0,4–0,5 cm széles lemezes abroncs fogta össze, amely akasztóban és horogban végződött. Ebben az esetben is megfigyelhettük a pánt darabjait a láb körül, amelynek a funkciója ugyanaz lehetett, mint a fent említett esetben. Visszatérve az öv körüli abroncs kérdésére, nem lehet kizárni annak a lehetőségét, hogy ebben a 10. századi női övek egy prototípusát (is) láthatjuk.

le de filigran, care unesc cele două componente ale piesei. Cea mai apropiată analogie este cercelul de la Tokaj, dar avem un exemplar destul de apropiat și în zona Ujgorodului (JANKOVICH 1943, 103–104, XXVII. tábla 2; KOBÁLY 2001, 219, 2. kép 2). Ca și în cazul variantelor anterioare, cunoaștem și variante turnate, de exemplu de pe teritoriul Moldovei, de la Arsura (TEODOR 1981, Pl. 17. 14).

Cerceii în formă de ciorchine de strugure au fost identificați în număr apreciabil atât în siturile arheologice din zona Clujului, cât și din Bazinul Transilvaniei (Cluj-Napoca-strada Farkas/Mihai Kogălnicenu nr. 23, Cluj-Napoca-strada Plugarilor, Alba Iulia-Izvorul Împăratului, Alba Iulia-Stația de Salvare, Blandiana-necropola „B”). După cronologia clasică cerceii nu pot fi datați înaintea mijlocului secolului X, dar aceasta ipoteză se bazează pe observații ale materialelor arheologice din zonele de la nord de Bazinul Carpatic.

Inele digitate

Din mormintele din strada Zápolya sunt cunoscute următoarele tipuri de inele digitate:

1. Inel digitat de bandă simplă, fără decor pe suprafață (tipul 5a): m. 7 (2 exemplare-Ag).
2. Inel digitat de bandă, ornamentat (tipul 5b): m. 8 (1 exemplar-Ag).

Unele exemplare ale inelelor digitate de bandă, simple, pot fi datate în prima parte al secolului X (Cluj-Napoca - strada Zápolya M7). Făcând probabil parte din inventarul mormântului cu resturi de cal M8, inelul digitat de tipul 5b, cu un ornament din sârmă cu o proeminență, pe baza unicității celorlalte inventare ale mormântului (nu cunoaștem analogii din Bazinul Carpatic ale capetelor de centură, respectiv ale ornamentelor pieselor de harnașament) îl putem data în primul sfert / în prima parte ale secolului X.

Fără îndoială este interesant faptul că, din necropola din strada Zápolya nu cunoaștem nici o brățară.

Nasturi

Grupul nasturilor confecționați prin diferite procedee, chiar dacă nu sunt numeroși, reprezintă o parte importantă a inventarului mormintelor secolului X. În necropolă cele mai multe exemplare sunt confecționate prin sudarea a două părți în formă de pară,

*Fegyverek**Szablyák*

A 10. századi férfitemetkezések jellegzetes mellékletei a fegyverek, ezek között a kolozsvári Zápolya utcai temetőben kivételes szerepet játszanak a szablyák, amelyek az 1., 4., 6. és a 10–11. sírból kerültek elő. Biztosan díszített volt a keresztvasa a 4. sír szablyájának. a régi leltárkönyvből nagyon fontos és érdekes információk jutottak birtokunkba. Idézzük a leltárkönyvet: „*IV. 9698.a–b: szablya keresztvasának töredékei, ezüstberakással és a keresztvasat fedő lemezes rész töredékei.*” (Kolozsvári Erdély Nemzeti Történeti Múzeuma, régi leltárkönyv). Kovács István említi ugyan a lemezeket, ő azonban szablyahüvely-borítóként értékeli őket, ráadásul az ezüstberakásról már nem tesz említést. Mindazonáltal tudjuk, hogy a híres kolozsvári régész és numizmatikus több mint harminc évvel később közölte a temetőt, ennek következtében ezeken az adatokon könnyen túlléphetett (17. kép).

A Zápolya utcai temető öt szablyája nagyon kiemelt arányú képviselet, hiszen eszerint az eddig feltárt 11 temetkezés mintegy 45,45%-ában előfordult ez a fegyvertípus. Tudomásunk szerint a szablyák ilyen magas arányát egyetlen Kárpát-medencei temetőben sem dokumentálták mindeddig!

A Kolozsvár-Zápolya utcában talált szablyapengék keskenyedése, valamint szélesség-hosszúság aránya eltér a Kárpát-medence egyéb területein előforduló, azonos időszakra datált szablyák alaki adottságaitól. A pengék szinte egész hosszúságukban közel egyforma szélesek, keskenyedés csak a hegy előtti 5 cm-es szakaszon figyelhető meg igazán. A fegyverekben nem található úgynevezett pengéját, amely más statikai tulajdonságokra enged következtetni. Az alaki kiképzettség a fegyverrel történő támadás mellett annak harc közben fellépő igénybevételekkel szemben tanúsított ellenállását is meghatározta. Az igénybevételeknek három fajtáját szokás elkülöníteni:

1. Ütőszerű (dinamikus) hajlító, ami a penge törését okozhatta.

2. Egyszerű (statikus) hajlító, ami a penge maradó alakváltozását, vagy komolyabb igénybevételnél szintén annak törését idézhette elő.

3. Szúrás közbeni nyomó igénybevétel közbeni kihajlás.

care se unesc cu partea superioară ajurată, sferică, printr-un gât, așa cum sunt cei din mormintele 7 și 8.

Confecționat din argint aurit, un singur exemplar de nasture decorat cu granule provine din M5, acesta fiind descoperit pe umărul drept al defunctei.

Analogii apropiate se cunosc la Břeclav-Pohánsko-necropola I M205 (2 exemplare – Ag) (KALOUSEK 1971, 126, Tab. 206. 3–4) și Břeclav-Pohánsko-necropola II M1 (1 exemplar – Ag) (DOSTÁL 1975, 334, Pl. 35. 1). Pe baza numărului mare de astfel de obiecte descoperite în zona Moraviei (Staré Město, Špitálkách, Mikulčice, Předměstí, Břeclav-Pohánsko, Libice, Žalova) putem presupune o origine moraviană a acestor podoabe (DOSTÁL 1966, 63), dar asemenea exemplare apar și în tezaurul de la Tokaj, care au jumătate din suprafață împodobită cu granule, ca în cazul exemplarului din M172 de la Ibrány-Esbóhalom (HAMPEL 1905, Pl. 491. D. 11; ISTVÁNOVITS 2003, 94, Pl. 86. 172/6). Pe baza descoperirilor din Rusia de la Kopijevka (LINKA–HEPPENER 1948, Pl. 2. 4–5), din Dalmația de la Trilj, Dugopolje, Solin (KARAMAN 1921, Sl. 1), din Bulgaria de la Preslav (TOTEV 1982, Pl. 17. 5) și din Republica Moldova de la Giurgiulești (LEVIŢKII–HAHEU–RJABCEVA 2000, 90–96, рис. 2. 2–3, 6–7; RJABCEVA 2005, рис. 47. 2–3, 6–7) datate foarte diferit (din secolul X până în secolul XII), putem pune serios la îndoială originea moraviană a acestei categorii de podoabe. Károly Mesterházy, care s-a ocupat de această problemă, avea îndoiele când scria „...*morva eredete egyáltalán nem biztos...inkább K-i áru, bár maga a típus D-i eredetűnek látszik...*” (originea moraviană nu este deloc sigură...mai degrabă este un produs orientat, deși tipul ni se pare mai degrabă sudic)” (MESTERHÁZY 2000, 214). Pe baza exemplarelor din Dalmația și de la Preslav (arheologul maghiar nu avea cunoștință despre acestea din urmă) se poate presupune că acest tip de cercel este de origine sudică, produs în atelierele din spațiul imperiului.

Așa cum am mai menționat, datarea acestei podoabe în diferite regiuni este extrem de diferită. În necropolele din Moravia Mare aceste piese se datează în a doua jumătate a secolului IX – primul sfert al secolului X. În mormintele „ungurilor cuceritori” apar doar în contexte databile la mijlocul și din a doua jumătate a secolului X. Exemplarele din Rusia, Republica Moldova și Bulgaria au fost datate în

A harmadik típus kizárólagosan a penge geometriai jellemzőinek függvénye, amelyek az előbbi két kategóriánál az anyagminőséggel együttesen határozták meg a mechanikai tulajdonságokat (THIELE ET AL. 2015, 720–739). A honfoglalás kori szablyapengék többségén megfigyelhető keresztmetszeti jellemzők és változások (pl. a pengevájatos szakasz jellegzetes konkáv keresztmetszetét a hegy felőli fokéles, vagy elmanos szakasz rombikus, vagy lencse alakú keresztmetszete váltja fel) szintén a harc közbeni igénybevétellel szembeni ellenállás javítására hívatottak. E tekintetben a Zápolya utcai példányokból a 4. és 6. sír szablyáinak felülete vizsgálható jobban, hiszen a 10-es sírból előkerült fegyver felületét az erős korrózió kivül helyenként még a hüvely famaradványai borítják. A 4. és 6. sír pengéinél egyértelműen kizárható a pengevajat, helyette a penge markolat felőli szakaszán közel öt-szög alakú keresztmetszetben mintegy 2:1 arányban oszlik meg a profil és az él közötti arány.

A szegecslyukak hozzávetőlegesen szabályos kör alakúak ellentétben más kárpát-medencei példákkal (pl. a kassai szablyalelet / MNM ltsz.: 61.123.A.), amelyeknél ovális változatokat találunk. Ez utóbbi oka abban állhat, hogy a lyukasztás után a markolat-tüske anyaga a lyuk tágulásának megfelelően ívesen oldalra gyűrődött, a visszaegyengetés során pedig a kör keresztmetszetű lyuk deformálódott el az egyengetés irányának megfelelően. A 4. és 6. sír szablyája esetében a szegecslyuk vonalában enyhe oldalirányú kidudorodás figyelhető meg a markolat-tüskén, ami akár annak nyoma is lehet, hogy nem került sor melegalakításos egyengetésre, ami miatt a szabályos köralak is megmaradt. A vizuális vizsgálat megfigyelései azonban archeometallurgiai vizsgálatok híján csupán feltételezések maradnak.

Külön figyelmet érdemel a 6. és a 10. sír ellenzője. Ezek vasból kovácsolt, csónak alakú, körlapban végződő ellenzők, amelyek száraikkal a penge irányába ívelten hajlanak. Ahogy az a vasból készült honfoglalás kori szablyaellenzők zömére jellemző, a száruk nem tömörek, hanem egy merőleges lemezt fognak közre, amelynek egyik felületén az osztott markolatfával, a másik oldalon pedig a hüvely torokolatával érintkezik. A középső lemez szárukhoz történő rögzítéséhez forrasztást, vagy akár tűzi hegesztést is alkalmazhattak. A legvalószínűbb, hogy az ellenző szárainak hosszanti összeillesztésénél is

a doua jumătate a secolului X, iar cele din Dalmația și mai târziu, în secolele X–XI.

Mărgea

Mărgeaua apare doar în M6 de bărbat, având în inventar sabie și care a fost îngropat cu resturile calului. Din mormânt a fost recuperată o singură mărgea din pastă de sticlă, decorată cu „ochiuri”, aplatizată (tip 1.6. / tip Szilágyi 58) fiind fost descoperită pe stern. Pe baza poziției mărgelei probabil a fost folosită ca și amuletă sau pur și simplu avea funcție decorativă (Fig. 22. 6, 6a–d) (FÜLÖP 2021).

Aplice rotunde

Cele patru apliance provenind din M10 constituie elemente clasice ale costumației din secolele X–XI (RÉVÉSZ 1996, 94). În ceea ce privește poziția lor, nu se poate stabili un sistem coerent: un exemplar a fost descoperit lângă craniu și unul pe stern, altele două în zona picioarelor, primul lângă tibie, iar celălalt între tibii. Funcția lor putea să fie aceea de decor pe o haină mai lungă. De foarte multe ori, într-un număr redus (1–4 exemplare) apar și în morminte de bărbati (Fig. 30. 1–3).

Plăcuțe de costum

Plăcuțe de costum au fost descoperite în mormintele 3 (Ag), 4 (Ag) și 7 (Au). În M3, de copil, plăcuțele de argint apar în zona gâtului, putând decora gulerul cămășii pe o lungime de 2,5 cm și o lățime de 0,5 cm.

Altă dispunere aveau benzile de argint din M4. Pe baza observațiilor arheologice foarte atente ale lui István Kovács, benzi de argint au fost documentate pe încheietura mâinii drepte și a celei stângi, respectiv pe glezna stângă și pe cea dreaptă (una dintre ele a conservat resturile de piele de la cizmă). Benzile de la încheietura mâinilor, în mod sigur decorau capătul cămășii, iar cele de la glezne puteau să decoreze pantalonii sau mai degrabă cizmele din piele, acest fapt fiind demonstrat și de fragmentul de piele păstrată.

În cazul M7 s-au găsit benzi de plăcuțe din argint în zona încheieturii mâinii stângi și în zona ambelor tibii. Observații interesante putem face cu privire la portul din acest mormânt: în zona bazinului a fost descoperită o bandă lungă, având o lățime de 0,4–0,5 cm, din argint, cu cârlig și agățătoare la

túzi hegesztéssel hozták a végeket anyagzáró kapcsolatba. Erre kifejezetten előnyös volt a körlap formája, ami a kötés után csak kis mértékben igényelt további alakítást. A 10. sír pengéjén markolattó-borító lemez figyelhető meg, ami a hüvely torkolatára illeszkedő ellenzővel együtt a penge és tokja biztos záródását segítette elő (23. kép; 31. kép).

A 6. sír szablyaellenzője felülnézeten eltér a korábbi rajztól, amelyen még a középső lemez is látható. Ez arra enged következtetni, hogy a lelet az őrzés során rongálódott, amit az ellenző kettétört állapota is megerősít. Darabjait a restaurálás során a pengével együtt egy műanyag laphoz rögzítették, az ellenző íve és a végződés alapján feltehetőleg fordított helyzetben (ld. 23. kép 1d és 1e ábra).

Nyílcsúcsok

Ugyancsak a fegyveres sírok meghatározó leletei a vas nyílcsúcsok, amelyek közül összesen 8 típus került elő:

a. Rövid vágóélű egyszerű deltoid nyílcsúcs (1a. típus): 4. sír (1 példány).

b. A rövid vágóélű, deltoid nyílcsúcsok egyik speciális változatát (1c. típus) a Kolozsvár-Zápolya utca 4. sírjából ismerjük. Ennek a nyílcsúcsnak a felső részét négy helyen átfúrták. Több mint valószínűleg gyújtónyílról van szó.

c. Hosszú vágóélű, egyszerű deltoid nyílcsúcs (2a. típus): 10. sír (1 példány) (33. kép 3).

d. Rombusz alakú egyszerű nyílcsúcs (3a. típus): 4. sír (2 példány), 10. sír (3 példány) (32. kép 2, 2a, 4, 4a; 33. kép 1, 1a).

e. Rombusz alakú egyszerű gyújtónyílcsúcs (3a1. típus): 10. sír (1 példány) (32. kép 5, 5a).

f. Rombusz alakú domború nyílcsúcs (3b. típus): 10. sír (2 példány) (32. kép 1, 1a, 3, 3a).

g. Levél alakú nyílcsúcs (4. típus): 10. sír (1 példány) (33. kép 2, 2a).

h. Fecskefarkú nyílcsúcs (5. típus): 4. sír (1 példány).

Szükségesnek tartjuk megemlíteni, hogy az 1. és 11. sírből előkerült nyíltüskék hasonlóan nyílcsúcsokra engednek következtetni.

Nyíltegez

Tegez a fentebb említett nyílcsúcsos temetkezésekből (1., 4., 6., 8., 10. és 11. sír) került elő.

capete, în care nu este exclus să putem vedea prototipul centurilor feminine decorate din secolul al X-lea.

Arme

Săbiile

Armele, în special săbiile, reprezintă un obiect de inventar caracteristic pentru mormintele de bărbați din secolul X. În cazul necropolei de la Cluj-Napoca-strada Zápolya prezența săbiilor a fost documentată pentru mormintele 1, 4, 6, 10 și 11.

Garda sabiei din M4 a fost decorată prin incrustație. În registrul vechi de inventar s-au păstrat informații importante la numărul IV. 9698.a–b.: „szablya keresztvasának töredékei, ezüstberakással...” (fragmentele unei gârzi de sabie, cu incrustații de argint...) (traducerea autorilor după Registrul vechi de inventar [1940–1944], Muzeul Național de Istorie a Transilvaniei). István Kovács amintește de o plăcuță, pe care a interpretat-o ca și acoperitor de teacă de sabie, dar nu amintește de incrustația din argint. Trebuie să amintim și faptul că arheologul clujean a putut publica materialul din necropolă abia după 30 de ani și putea să treacă cu vederea sau să fi uitat aceste date (Fig. 17).

Mormintele cu săbii din necropolă reprezintă un procent foarte mare: 5 din 11 morminte cercetate, adică în 45,45% aveau această categorie de armă. După cunoștințele noastre nici o necropolă în Bazinul Carpatic nu prezintă un procent atât de mare de săbii!

Grosimea, respectiv proporția dintre lățimea și lungimea lamelor săbiilor din Cluj-Napoca-strada Zápolya se deosebește de celelalte săbii datate în aceeași perioadă din alte regiuni ale Bazinului Carpatic. Aproape pe toată lungimea lor lamele sunt la fel de late, iar subțierea se poate observa doar în ultima porțiune de 5 cm. Șanțuirea nu se poate observa pe arme, ceea ce ne face să presupunem că au avut alte caracteristici statice decât restul. Alegerea formei de sabie, pe lângă funcția ofensivă, determină și rezistența apărută în urma solicitărilor din timpul luptei.

Există trei tipuri de solicitări:

1. impactul (dinamic) îndoitor, care ar putea cauza ruperea lamei

2. îndoitor (static) simplu, care putea determina deformarea permanentă a lamei sau, în caz de folo-

A következőkben megpróbáljuk leírni azon tegez helyzetét a sírokban, amelyekről pontos adataink vannak:

A Kolozsvár-Zápolya utca 4. sírjában a tegez vasmaradványait a bal sípcsont közepétől a könyökcsonthoz lehet követni. A tegez részei a belső oldalon mélyebben helyezkedtek el, mint a külső oldalon. A bal láb forgója fölött található a szegecses nyakpánt, alatta pedig egy, mára a kolozsvári múzeumban azonosíthatatlanná vált tegezfűggesztő veret vagy pedig szijelosztó. A tegez vaszatát kb. 60 cm hosszúságban sikerült megfigyelni. A tegez vaszatához tartozó vaspálcák összesen 250–260 cm hosszúságúak, ebből Kovács István arra következtetett, hogy ezek a merevítő pálcák legalább 4 sort alkottak. Ugyancsak Kovácsnak sikerült megfigyelnie egy visszahajló gombot, amelyet a kolozsvári múzeum restaurált anyagában sikerült azonosítani. Lejjebb, a térden sikerült azonosítani a tegez fenékpántját (?). A tegez átmetszete hengeres lehet a kolozsvári régész szerint, a fenékrésznél viszont kiszélesedő. A tegezhez tartozott három darab karika, ezek a tegez belső felén kerültek elő. Nem sikerült megfigyelni azonban a tegez alját, amelynek nem lehetett vasalása, ugyanis csak egyszerű szegecssekkel illeszthették össze a fenékét az oldalfalakkal.

A 6. sírban a jobb oldali medencecsonthoz lejjebb 10 cm-re a sípcsont végéig lehetett követni a tegez nyomait. A kolozsvári régész szerint ugyanolyan hosszúságban feküdtek a tegez vasrészei, mint a 4. sírban. Az előbbi tegezhez képest ez egyértelműen eltérő szerkezetről árulkodik. Nyakpántja és fűggesztőfüle nem volt, azonban az előbbi tegezzel ellentétben volt fenékrögzítő pántja. Ezen adatok alapján Kovács 18 cm-es fenékátmérővel számolt (22. kép 7–8; 24. kép 2–8; 25–26. kép; 27. kép 1–4).

Egyszerű szerkezetű, fából készített, vas fűggesztőfülekkel, illetve merevítővel ellátott példány lehetett a kolozsvári Zápolya utcai 10. sír tegeze. Maradványai a halott mellett a bal oldalon, a combnyaknál kerültek elő, illetve lejjebb, a combcsonthoz közepénél (34. kép; 35. kép 1–2).

Sajnos pontosabb adataink egyetlen sír íjcsontjairól sincsenek: a leletek vagy szórványként kerültek elő, vagy pedig – objektív okokból – a három évtizedes késéssel közölt Kovács-féle tanulmányból kimaradtak (a leírásukat a leltárkönyvben találtuk meg). A 4. sír íjáról ennyit találtunk: „IV. 9695. Íj

sire perpetuă, ar putea, de asemenea, cauza ruperea acesteia

3. înclinarea în cursul înjunghierii

Cel de al treilea depinde exclusiv de caracteristicile geometrice ale lamei, care la primele două categorii împreună cu calitatea materialului determinau proprietățile mecanice ale acestora (THIELE ET AL. 2015, 720–739). Caracteristicile și modificările secțiunilor transversale pe care le putem identifica în cazul majorității lamelor de săbii din secolul X (porțiunea canelurii lamei, cu secțiune transversală în formă concavă este schimbată de secțiunea rombică sau de lentilă ale elmanului) au fost create cu scopul de a îmbunătăți capacitatea de rezistență în cursul luptei. Din acest punct de vedere doar suprafața săbiilor din M4 și M6 din strada Zápolya poate fi analizată bine. Sabia din M10, în afară de coroziune, în unele porțiuni este acoperită și azi de părțile de lemn ale tecii. (Fig. 27; Fig. 32)

În cazul M4 și M6 șanțuirea lamei nu poate fi observată, în locul acesteia, în porțiunea dinspre mâner, într-o secțiune transversală aproape pentagonală proporția dintre profil și tăiș este aproximativ 2:1 (Fig. 17; Fig. 23).

Găurile pentru nituri sunt aproximativ circulare, regulate, spre deosebire de alte exemple din Bazinul Carpatic (în acest sens vezi analogia de la Košice / Muzeul Național Maghiar, Nr. de inv.: 61.123.A), care sunt ovale. Situația poate fi explicată prin faptul că, după perforare, materialul știftului de prindere este curbat, iar gaura circulară s-a deformat în funcție de direcția îndreptării. În cazul săbiilor din M4 și M6, se poate observa o proeminență laterală ușoară pe știftul de prindere pe linia niturilor, care poate fi o urmă de la nivelarea caldă, care a lăsat forma circulară obișnuită. Cu toate acestea, observațiile bazate pe o examinare vizuală rămân simple ipoteze în absența unor studii arheometalurgice (Fig. 17; Fig. 23).

O atenție deosebită trebuie acordată gărzilor din M6 și M10. Aceste gărzi forjate din fier, în formă de barcă, sunt curbate în direcția lamei. Așa cum este caracteristic majorității gărzii săbiilor, barele nu sunt compacte, ci înconjoară o placă perpendiculară, fiind în contact cu mânerul, iar pe cealaltă parte cu deschizătura tecii. Puteau să folosească lipirea sau chiar sudarea la cald pentru a atașa placa centrală de barele gărzii. Cel mai probabil, sudarea la cald

töredékek”. Valójában itt az új markolatlemezeről van szó, ahogyan az ki is derült, miután az említett tárgyat azonosítottuk. A másik markolatlemez a 8. temetkezés megmentett leletei közül került elő.

A kolozsvári Zápolya utcai 10. sírból a csontváz két combja közül került elő egy lekerekített, felső részén ovális, trapéz alakú ezüst függesztőfül, néhány cm-es bőrdarabkával, felületén vésett inda díszítéssel. László Gyula szerint ez a tárgy a szablya felfüggesztésében játszhatott szerepet, Bóna István tarsolyfüggesztőként értékelte, Révész László pedig az 1996-os karosi temetők közlése során íjtegezfüggesztőnek határozta meg, és további 12 hasonló jellegű tárgyról állapította meg, hogy azok az íjtegez felszereléséhez tartozhattak (LÁSZLÓ 1945, 3–15; BÓNA 1988, 11. ábra, 36.kép, 40. kép; RÉVÉSZ 1996a, 160). A sírrajz és a sírról készült fénykép alapján véleményünk szerint a tárgy meghatározása nem lehetséges. Kérdés, hogy ha tarsoly függesztőveretéknek tartjuk, akkor miért nem kovával és csiholóval együtt került elő. Íjtegez függesztőként azért lehet nehezen elképzelni, mert a karosi leletek alapján két vagy három függesztővel kellene számolnunk, és talán az is fontos, hogy a 10. sírból nem ismert íjcsont (30. kép 5, 5a).

A tárgy, amelyet sajnos nem sikerült meglelnünk a Kolozsvári Nemzeti Múzeumban, további kérdéseket is felvet: csak K-en, D-en és É-on fellelhető párhuzamai alapján a magyar migráció bizonyítéka, avagy kereskedelmi termék volt inkább? Kitűnő K-i párhuzamát Kijev környékéről, Tabajevkáról ismerjük, de a kolozsvári példányhoz nagyon hasonló szórvány példányt közöl Valeri Jotov is Bulgáriából, illetve eléggé közeli párhuzama ismert a svédországi Birka temetőjének 1125 B. sírjából is (ORLOV 1984, рис. 6. 27; JOTOV 2004, Tab. XXVI. 396; LUNDSTRÖM–HOLMQUIST OLAUSSON 2006, 16, Fig. 14). A tárgy kereskedelmi jellege tehát egyáltalán nem zárható ki (ld. pl. DUCZKO 1997, 194 a keleti kereskedelem kapcsán), ugyanis eléggé jelentős mennyiségben ismert az Észak-Kaukázusban is.

Veretes öv

Veretes öv egy esetben, az 1. sírból került elő. Az öv veretei a sírban a jobb alkartól a könyökig figyelhetőek meg, a két csat pedig a sír Ny-i szélén, a medencecsont közelében került elő, tehát, hogy melyik volt a kis- és melyik a nagyszíjvég csatja, egyelőre

a fost folosită și pentru îmbinarea longitudinală a barelor gârzii sabiei. În acest sens, forma circulară a piesei reprezenta un avantaj, iar după călire necesita mai puține modificări.

Pe lama sabiei din mormântul 10 se observă o placă de acoperire a gurii mânerului, care, împreună cu garda sabiei angrenată la deschizătura tecii, facilita închiderea sigură a lamei și a carcasei acesteia (Fig. 23; Fig. 31).

Garda sabiei din M6 diferă de desenul original, pe care se vede și placa intermediară. Acest lucru sugerează că piesa a fost deteriorată în cursul timpului, fapt confirmat și de starea fragmentară a gârzii. Fragmentele au fost fixate la restaurare pe o placă de plastic cu lama, dar probabil invers, dacă luăm în considerare curba gârzii și a barelor sale terminale (vezi Fig. 23. 1d–e).

Vârfuri de săgeți

Elemente importante ale inventarului funerar, vârfurile de săgeți din necropola din strada Zápolya sunt de 8 tipuri:

- a. deltoid simplu cu lamă de tăiere scurtă (1a): M4 (1 sau 2 exemplare).
- b. una din variantele mai speciale (1c) și anume deltoid simplu cu lamă de tăiere scurtă, forjată în patru locuri: M4. Foarte probabil este vorba de o săgeată utilizată pentru incendiere.
- c. deltoid simplu cu lamă de tăiere lungă (2a): M10 (1 exemplar) (Fig. 33. 3).
- d. romboidal simplu (3a): M4 (2 exemplare) și M10 (3 exemplare) (Fig. 32. 2, 2a, 4, 4a; Fig. 33. 1, 1a).
- e. formă romboidală simplă, ajurată vertical (3a1): M10 (1 exemplar) (Fig. 32. 5, 5a).
- f. vârf de săgeată romboidală, simplă cu corp bombat (3b): M10 (2 exemplare) (Fig. 32. 1, 1a, 3, 3a).
- g. formă de frunză (4): M10 (1 exemplar)
- h. formă de coadă de rândunică sau Y (5): M4 (1 exemplar)

Trebuie să amintim și faptul că pedunculii din M1 și M11 la rândul lor sunt rămășițele unor vârfuri de săgeți.

eldönthetetlen. Arra a kérdésre sem tudunk válaszolni, hogy mit is jelent valójában a „medencecsontok közelében” meghatározás. Ugyanakkor a megmaradt hét övveretről sem lehet eldönteni, hogy vajon voltak-e további példányaik a feldúlt 1. sírban.

A veretek előterét aranyozták, a vályatokat viszont nem. Tipológiai párhuzamuk a kisalöldi szeredi I. temető 1/58. sírjából ismert, a vereten látható ábra pontos párhuzama ugyanakkor három ízben is feltűnik a Felső-Tisza-vidéki Kenézlő-Fazekaszug II. temető 42. sírjából ismert szíjvégen (FETTICH 1931, 91, 72. kép 2, 73. kép; TOČIK 1968, Taf. XLII. 1–22). Közeli, de nem pontos párhuzamuk a kiskunfélegyházi Izsáki út-Határdomb lelőhelyen előkerült két db széles és öt db keskenyebb veret is (ŐSEINKET FELHOZÁD 1996, 328, 1. kép). Az említett esetekben az övvereteket tartalmazó sírokat, de a temetőt is eléggé biztosan tudjuk keltezni a 10. század első felére–második harmadára. A Kárpát-medencén kívül e veretek teljesen pontos párhuzamait Biljarszk II. telepéről, illetve Bulgáriából, egy szórványleletből ismerjük, ahol azonban csak a 10. század végére, illetve a 11. század elejére keltezük őket (BEGOVIČ 2001, рис. 5. 3; RASEV 2008, Таб. LXXV. 8). Ennek ellenére e kolozsvári övvereteket (a széleseket és a keskenyeket egyaránt), köszönhetően annak, hogy az 1. sír együtt került elő a 6. és 7. sírral, ha óvatosan is, a század második harmadától datálhatjuk.

A 10. temetkezésből származó négyzetes testű és D alakú karikával ellátott csat pontosan a térdről került elő, szövetfoszlány maradványaival (30. kép 4, 4a). Sírbeli helyzetéből nehezen tudunk a funkciójára következtetni: joggal merül fel, hogy esetleg nem a térdre helyezett öv megmaradt tárgyáról van-e szó. A négyzetes testű csatok széles körű eurázsiai elterjedésére Schulze-Dörrlamm mutatott rá, anélkül azonban, hogy a kolozsvári példányt felvehette volna listájára (SCHULZE-DÖRRLAMM 1991, 378). A kolozsvári példány legközelebbi párhuzamát a geszterédi vezéri sír csatjai között találtuk meg.

Használati eszközök

A használati eszközök fontos tárgyai a 10–11. századi anyagi kultúrának. Ezek közül a kolozsvári temetőben a legjellegzetesebbek a kések, csiholók és kovák. Kések a 4. és 10. (33. kép 7, 7a), csiholó a 4. és 11., kova az 1., 4. és 11., fenőkő a 4., ár a 7. temetkezésből ismert. Mindegyik esetben valószínű-

Tolbă de săgeți

Tolbe de săgeți cunoaștem din mormintele care conțin vârfuri de săgeți (M1, M4, M6, M8, M10 și M11).

În continuare încercăm să descriem pozițiile tolbelor de săgeți din morminte. Din păcate, date sigure avem doar pentru mormintele 4, 6 și 10 din strada Zápolya.

În M4 din strada Zápolya resturile de fier ale tolbei au fost identificate de la mijlocul tibiei stângi până la cotul drept; pe partea dinspre corp acestea se situau mai jos, iar în partea cealaltă mai sus. Peste bazin a fost descoperită banda gâtului tolbei, iar sub acesta aplica de atârnare a tolbei și distribuitoarele de curele (piesa n-a putut fi identificată în muzeul din Cluj-Napoca, iar pe baza desenului piesei neresaurate la acea dată n-am putut stabili funcția sa). Resturile de fier ale tolbei au putut fi identificate pe o lungime de 60 cm, formând patru linii verticale. Mai jos, pe genunchi, s-au putut identifica benzile de fier ale fundului tolbei. Secțiunea tolbei era de formă cilindrică, iar spre fund se lărgea. Tolbei îi aparțin trei verigi care au apărut în partea interioară. Nu s-a putut observa fundul tolbei, care nu avea benzi de fier, iar fundul din lemn a fost îmbinat cu pereții tolbei prin intermediul unor mici cuie.

În M6, resturile tolbei au fost localizate din partea dreaptă a bazinului până la capătul tibiei. Ca în M4, resturile de fier ale tolbei au fost documentate pe o lungime de 60 cm, dar având o structură diferită de tolba mormântului 4. Nu s-au identificat benzile de fier ale gâtului tolbei, respectiv agățătoarea tolbei. S-a putut documenta în schimb banda care fixa fundul tolbei, pe baza căreia István Kovács a calculat diametrul de 18 cm al fundului (Fig. 22. 7–8; Fig. 24. 2–8; Fig. 25–26; Fig. 27. 1–4).

Tolba din M10 avea o structură mult mai simplă, fiind alcătuită din fixatoare. Aceste componente ale tolbei au fost descoperite de la bazin până aproape de mijlocul femurului (Fig. 34; Fig. 35. 1–2).

Arcul

Din păcate nu avem informații exacte despre plăselele de arc din mormintele necropolei. Aceste piese au ajuns la muzeu ca descoperiri izolate sau – din motive obiective – în studiul lui Kovács publicat după 3 decenii de la săpături nu au fost incluse.

síthető, hogy férfi, sőt fegyveres férfi nyugodott a sírban, kivételt a 7. számú női sír képez.

Lószerszámok, zablák, kengyelek, hevedercsatok

Lószerszámok jelentős mennyiségben kerültek elő a fentebb említett lovastemetkezésekből. Ellentétben a női temetkezésekből előkerülő, főleg rozettás lószerszámdíszekkel, a férfiak hatásainak szíjazatát díszítő veretekről napjainkig kevés ismerettel rendelkezünk. Ez a helyzet annak is tulajdonítható, hogy a nők jellegzetes rozettás lószerszámdíszzeivel ellentétben a férfiak lovainak kantárjait olyan veretekkel ékesítették, amik semmiben sem különböztek az övverektől. Ennek is betudható, hogy 1962-es művében Szőke Béla arra a következtetésre jutott, hogy még a legrangosabb férfiak sem használtak fémveretes lószerszámot (SZŐKE 1962, 18–19). Annak ellenére állította ezt, hogy László Gyula 1943-as művében világosan leírja, hogy az ezüst szíjvégek a Zápolya utcai 11. sír K-i végében kerültek elő, két csontszópókával a közelükben, amely alapján sejteni lehetett, hogy ezek a lószerszám szíjazatát ékesítették (LÁSZLÓ 1943a, 54, 55, 7. kép). E kérdést végérvényesen a zempléni magányos temetkezés döntötte el, e sírból ugyanis mindmáig a leggazdagabb veretegyüttes került elő (BUDINSKÝ-KRIČKA-FETTICH 1973, 19, 34–39, 80, Abb. 20–24). Ismereteinket később pontosította Dienes István a Budapest-farkasréti sír lószerszámának helyreállításával (DIENES 1973, 190–211), illetve Révész László a karosi ásatásai feldolgozása során (RÉVÉSZ 1996, 70–74, 29–35. kép). A 11. sírből a következő típusú lószerszámveretek kerültek elő:

1. a–d. Négy db levél alakú, lekerekített ötszögű példány (ezekből három azonosítható a kolozsvári múzeumban), három mezőre osztott díszítéssel, a felső részükön kiugró gömbdíszsel, hátoldalukon a tárgyak felső és alsó részén egyaránt egy-egy szegeccsel, amelyek végén kis lemez-applikációk figyelhetők meg. A tárgyakat ezek révén erősítették a lószerszám szíjazatára. Közeli analógiáikat a karosi I. temető 1. sírjából (1936), a II. temetőből szórványként, illetve a naszvadi szórványleletből ismerjük. Ezekben az esetekben azonban nincs meg a tárgy felső részének két mezejét egyesítő bütyök (SZŐKE 1941, 214–224; TOČIK 1968, 36, Taf. XXV. 6–9; RÉVÉSZ 1996a, 4. kép 11–14, 110. kép 19–20).

2. A kirabolt 11. sír lószerszámdíszzeinek szélesebb változatából egyetlen példány maradt meg.

Astfel, nu dispunem de o descriere clară a poziției oaselor arcului din M4 în studiul lui Kovács din 1942, dar am găsit în registrul vechi următoarea informație la numărul IV. 9695: „*Íjtöredékek. (Fragmente de arc)*”. Era vorba de fapt de mânerul arcului, fapt ce s-a adeverit atunci când am reușit să identificăm piesa.

Cealaltă piesă, o plăsea de la capătul arcului, provine din inventarul M8.

Agățătoare pentru tolă de arc?

Agățătoarea din argint, realizată în tehnica turnării, are o formă trapezoidală, fiind ajurată aproape oval pe mijlocul părții superioare. Descoperită între cele două femure ale scheletului, avea un decor realizat prin gravare, redând forma unor lujeri. După Gyula László piesa a putut să joace un rol în fixarea sabiei. István Bóna a interpretat-o ca fiind agățătoare de geantă. În schimb László Révész, cu prilejul publicării necropolelor de la Karos (1996) a considerat ca fiind agățătoare pentru tolă de arc, stabilind aceeași funcționalitate pentru încă 12 piese (LÁSZLÓ 1945, 3–15; BÓNA 1988, 11. ábra, 36, 40. kép; RÉVÉSZ 1996, 160).

Pe baza desenului mormântului și a fotografiilor realizate, după părerea noastră determinarea funcționalității piesei nu poate fi stabilită. Dacă a fost agățătoare de geantă, de ce nu a fost descoperită împreună cu cute și amnar? Funcționalitatea piesei, ca agățătoare pentru tolă de arc este greu de definit, deoarece, ca și în cazul descoperirilor de la Karos, ar fi trebuit să fie descoperite 2 sau 3 agățătoare. Totodată este important faptul că, din M10 nu sunt cunoscute nici plăselele arcului (*Fig. 30. 5, 5a*).

Piesa, pe care din păcate nu am identificat în colecția muzeului din Cluj-Napoca, ridică și alte întrebări. Analogiile pe care le cunoaștem sunt doar în zonele estice, sudice și nordice față de Bazinul Carpatic. Acest fapt reprezintă o dovadă a migrației maghiare de la sfârșitul secolului al IX-lea și începutul celui de-al X-lea sau poate fi socotită o dovadă a comerțului? O piesă aproape identică provine din zona Kievului, de la Tabaevka. Piese foarte apropiate de piesa de la Cluj au fost descoperite în Bulgaria (o piesă a fost publicată de către Valerii Yotov, dar al cărei loc de proveniență este necunoscut), precum și din Suedia (de la Birka-mormântul 1125B). Caracterul comercial (privind extinderea comerțu-

A kéregöntésű tárgy alsó részén kis szívet mintázó díszítés látható. A bronzveret felső részén fül is található, amelyet hasonlóan a rozettás lószerszámveretekhez, illetve a Zápolya utcai 8. sír gyöngydíszítéses veretéhez, a felfüggesztésre használták. A hátlapján három szegecs, a végükön rátét kislemez. Pontos párhuzamát nem ismerjük a Kárpát-medencéből, hasonló példányok azonban nagy számban ismertek a 10–11. századból, legközelebbi párhuzamait viszont egy övveret-garnitúra részeként a Sárbogárd-Tringer tanya 33. sírjában regisztrálták (ÉRY 1967–1968, XXXII. kép 25–38).

3. A hosszúkás, levél alakú kéregöntéses bronz lószerszámveretből – csakúgy, mint az előbbi típusból – egyetlen példány maradt meg a 11. sírban. A levél alakú példány díszítése két szívet mintáz, a felső és a középső részén pedig egy-egy bütökdíszítés látható. Tökéletes párját a Karos-III. temető 9. sírjából és a Tiszaeszlár-Bashalom-II. temető 13. sírjából ismerjük (RÉVÉSZ 1996a, 118. kép 14–16, 138. kép).

4. Négyszögletes, aranyozott bronz öntött lószerszámveret. A tárgy mezőjéből középen reliefszerűen kiugró gömb alakú díszítést árkolás és gyöngysor veszi körbe. A gyöngysor után következő újabb árkolást 45°-ban futó bordák követik a tárgy szélén végül egy magasabb keret figyelhető meg, amely kifelé csapott. A tárgy négy sarkának hátlapján nittszegek, ezek végén kis rátétlemezek. E tárgy pontos párhuzamát mindezidáig nem sikerült fellelnünk a szakirodalomban, kopottsága arra utal, hogy hosszú ideig használhatták.

5. A csörgős szügyelő lószerszámveret már sokkal gyakoribb tárgy a korszak leletanyagában. A csörgős veretek K-i eredetűek, de széles körben elterjedtek – bár kisebb mennyiségben – Kelet-Közép-Európa más területein is. Sok párhuzamáról tudunk tehát a K-i lelőhelyekről, de hasonló funkciójú tárgyakat Kárpát-medencei lelőhelyekről is ismerünk. Egy bulgáriai példány kapcsán a kérdéskört áttekintő Witljanow szerint a levél alakú, sokszor csörgős szügyelőveretek széles körben elterjedtek a 10. században (WITLJANOW 1990, 195–204). K-i lelőhelyű tárgyakat ismerünk Kijev-Deszjatinnájából, Tabajevkából, Csernyigovból, Gajevkából, Sesztoviciből stb., de kimutathatóak a szaltovói kultúra területéről is (KARGER 1958, рис. 14; PLETNYOVA

lui orientat vezi: DUCZKO 1997, 194) al piesei este plauzibil (ORLOV 1984, рис. 6. 27; ЈОТОВ 2004, Tab. XXVI. 396; LUNDSTRÖM–HOLMGVIST OLAUSSON 2006, 16, Fig. 14), deoarece astfel de piese sunt cunoscute într-un număr mare din zonele Caucazului până în Scandinavia.

Centură decorată cu aplice

Centură decorată cu aplice cunoaştem doar într-un singur caz, în M1. Aplicele din acest mormânt erau dispuse de la antebraţul drept până la cot. În schimb cele două catarama au fost descoperite în partea vestică a mormântului. Ca urmare, nu se poate stabili care a fost catarama de pe centură. De asemenea, nu se poate clarifica nici ce înseamnă sintagma / denumirea „din jurul oaselor bazinului?”. Având în vedere că mormântul a fost jefuit în vechime, nu se ştie dacă numărul original al aplicelor montate pe centură a fost sau nu de şapte, respectiv dacă mai erau exemplare în mormântul distrus.

Suprafaţa aplicelor mormântului 1 din strada Zápolya a fost aurită, în contrast cu şanţurile de canelură (care erau de fapt ornamentaţia piesei), care n-au fost decorate. Se cunosc analogii ale pieselor în M1/58 de la Sereď, dar decorul îl găsim şi pe un capăt de centură din necropola II-M42 de la Kenéz-lő-Fazekaszug (FETTICH 1931, 91, 72. tábla 2, 73. tábla; TOČIK 1968, Taf. XLII. 1–22). Ornamentaţie asemănătoare găsim şi pe cele două aplice late şi pe cele cinci aplice înguste de la Kiskunfélegyháza-Izsáki út-Határdomb (ŐSEINKET FELHOZÁD 1996, 328, 1. kép). În toate cazurile aceste descoperiri pot fi datate destul de sigur în prima jumătate a secolului X. Din afara Bazinului Carpatic o descoperire identică celei de la Cluj provine de pe Volga de la Bilyarsk aşezarea II, iar o alta dintr-o descoperire izolată din Bulgaria, acolo însă se datează mai târziu, la sfârşitul secolului X – începutul secolului XI (BEGOVATOV 2001, рис. 5. 3; RASEV 2008, Tab. LXXV. 8). Cu toate acestea, aplicele de la Cluj din M1, având în vedere că aceasta forma un grup cu mormintele 6–7, pot fi cu prudenţă date în a doua treime a secolului X.

Catarama cu placă rectangulară, împreună cu restul de material textil, care a fost documentată pe genunchiul drept al scheletului din M10-str. Zápolya (Fig. 30. 4, 4a), este o piesă destul de rară în inventarele secolului X. După poziţia sa, cu greu

1981, рис. 36. 16; ORLOV 1984, рис. 2–3). Tárgyunk legközelebbi párhuzamát azonban Gnyezdovóból ismerjük, díszítése szempontjából rokon darab ugyanakkor a sándorfalvai 93. sír másodlagos funkcióban használt tárgya is (ŐSEINKET FELHOZÁD 1996, 350, 5. kép). A tárgy típus Kárpát-medencei lelőhelyeinek felgyűjtését Révész Lászlónak köszönhetjük, akinek sikerült megállapítania, hogy a fegyveres férfi sírok lószerszám díszítményeinek tartozékáról van szó (a sándorfalvi lelet tehát másodlagosan felhasználva került elő, a gyulafehérvári azonban övveret is lehet) (RÉVÉSZ 1996, 72, 210. jegyzet).

6. a–d. Négy db nyelv alakú ezüst szíjvég. Az egyik példányon a felerősítésre szolgáló nittszegeket a tárgy előlapján rögzítették. Egy másik példányt egybeöntöttek, a szíjazatot a tárgy belsejében rögzítették. A többi tárgyat a bőrből készült kantárra vagy a lószerszám más szíjazatára két-két hosszú, vastag nittszeggel rögzítették, amelyek végére rátétlemezeket helyeztek. A tárgyainknak csak K-i párhuzamát ismerjük, Felső-Aleiből vagy az Altaj ÉNy-i részén feltárt Korboliha VII. lelőhely 1. kurgánjából (amely a 8–9. századra keltezhető) (MOGILNYIKOV 2002, рис. 7. II, рис. 8. 9–11).

7. a–b. A 11. sírban előkerült két *csontszopóka* is valószínűleg a lószerszám részeként értékelhető, erre utalnak más, hasonlóan jól dokumentált leletek is (RÉVÉSZ 1996, 28, 84. kép 16). A kolozsvári leletek közül az egyik henger, a másik pedig kúp alakú. A henger alakú első példányt az úgynevezett mindkét végén félkörösen lezárt ovális asztragaloszgyöngynek nevezett motívum díszíti, az osztóvonalak két végét háromszögű vésetek zárják. A másik, kúp alakú példányon alsó, szélesebb részén kettős cikcakk és vízszintes sorban vésett minta figyelhető meg.

Az első csonthenger díszítésének pontos párhuzamát Mesterházy Károly az iraki Szamarában találta meg, de felfedezte azt az Ernst Herzfeld művében közölt, fából faragott termékeken is, amiket a kairói Arab Múzeumban őriznek (MESTERHÁZY 1997, 402–403; MESTERHÁZY 1998a, 145–146; Mesterházy idézi Herzfeldet is: HERZFELD 1923, Abb. 57). Hasonló mintát találunk még a Szeghalmon és a Sárretudvari-Hízóföld 129. sírjában előkerült csontból készült zablapálcákon is (DARNAY 1905, 69–70, 5. kép; ŐSEINKET FELHOZÁD 1996, 270,

ii poate fi stabilită funcția: se pune problema, dacă nu este singura piesă rămasă a centurii așezată pe genunchi?

Răspândirea cataramelor cu placă rectangulară în spațiile întinse ale Eurasiei a fost analizată de către Mechthild Schulze-Dörrlamm, fără să poată cataloga exemplarul nostru (SCHULZE-DÖRRLAMM 1988, 378). Cea mai apropiată analogie a piesei noastre cunoaștem de la Geszteréd.

Unelte

Uneltele sunt alte elemente caracteristice ale culturii materiale din secolele X–XI depuse în morminte. Dintre acestea, în necropola din Cluj-Napoca au fost găsite cuțite (M4 și M10) (Fig. 33. 7, 7a), amnare (M4 și M11), cremene (M1, M4 și M11), o cute (M4) și o sulă (M7). Cu excepția M7, de femeie, cealalte morminte sunt de bărbați, cu arme.

Piese de harnașament, zăbale, scărițe, cataramă de chingă

Piese de harnașamente sunt cunoscute din mormintele anterior amintite.

Spre deosebire de garniturile de aplică de harnașament în formă de rozetă provenite exclusiv din morminte feminine despre care avem multe informații, despre aplicile care decorau curelele harnașamentului cailor bărbaților avem puține informații. Pe lângă stadiul cercetării, această situație este determinată de faptul că, în contrast cu aplicile în formă de rozetă caracteristice femeilor, căpăstrul și cealalte curele ale pieselor de harnașament ale bărbaților au fost decorate cu aplică care nu se deosebesc cu nimic de aplicile garniturii centurii. În consecință, sunt greu de despărțit aplicile de centură de cele de harnașament ajunse izolat în inventarele muzeelor. Într-un fel, o consecință a acestei situații a fost că în lucrarea sa, Béla Szőke a ajuns la concluzia că bărbații, indiferent de poziția socială, nu își decorau cu aplică curelele harnașamentului (SZŐKE 1962, 18–19). Această abordare este cel puțin curioasă condițiile în care, în lucrarea lui din 1943, Gyula László scria că aplicile și capetele de curele care împodobeau harnașamentul se aflau în partea estică a mormântului 11 din strada Zápolya (LÁSZLÓ 1943a, 54, 55, 7. kép). Problema a fost rezolvată de observațiile făcute cu ocazia descoperirii mormântului izolat de la Zemplin, unde Vojtech

32. kép; MESTERHÁZY 1997, 7. ábra 1–2; M. NEPPER 2002, 277. kép 3).

Hasonló jellegű csonthengerek még néhány további lelőhelyről is ismertek a Kárpát-medencéből: egy alkalommal telepről (Edelény-Borsodi földvár) (WOLF 1992, 429), illetve három esetben sírból (Karos-Eperjesszög II. temető 52. sír, Piliny-Leshegy 4–5. sír) (HAMPEL 1900, III. kép 6; RÉVÉSZ 1996, 84. kép 16).

8. a–b. Ugyanebben a sírban két ezüsből készült díszítetlen, téglalap alakú, lemezes szíjbújtató is előkerült. Ezeket ugyancsak a lószerszámhoz használták. A Kárpát-medencéből pontos analógiáit nem ismerjük, párhuzamukat azonban az altaji Korboliha VII. lelőhely 1. kurgán mellékletei között találjuk meg (MOGILNYIKOV 2002, рис. 8. 7).

9. A lószerszámhoz tartozott két vaskarika is.

10. A 8. temetkezés szórványleletei közül került elő egy kerek boglár, amelyet kérdőjelesen ugyan, de a lószerszámveretekhez sorolunk. Az ezüsből öntött, közepén áttört, füllel ellátott nagyon kopott tárgy előlapja gyöngyözött (összesen 11 gyöngyöt idéző díszítés látható rajta), a hátoldalán háromszög alakban három nittszeg, a végükön kis rátétlemezek. A tárgy kopottsága arra utal, hogy nagyon hosszú ideig használhatták. A nem túl nagyméretű boglár széles, erős és hosszú szegecei, illetve rátétlemezkéi alapján a kantárt díszíthette.

A honfoglalás korában számos tárgyon megfigyelhető a gyöngyözést utánzó díszítés, azonban ehhez hasonlót (füllel ellátott, közepén áttört példány) nem sikerült fellelnünk. Ugyanakkor a rozettás lószerszámvereteken is számos alkalommal megfigyelhető a fülnek – a kolozsvári veretekhez hasonló – függesztés céljából történő kiképzése, mint pl. Balotaszállás (RÉVÉSZ 2001, 24–25. kép); Eperjes-Takács kép (BÁLINT 1991, Taf. XII. 4, 6); Karos-Eperjesszög II. temető 49. sír (RÉVÉSZ 1996a, 69. kép 26–27); Hencida (FETTICH 1937, 96–98); Koroncó-Bábota (LÁSZLÓ 1943b, 11–17, 30–31, 12. kép, 22. kép); Mándok (DIENES 1961, 154–157). Ezek az analógiák is bizonyítják, hogy e tárgy elsődlegesen lószerszámveretként jöhet szóba, leletkörnyezete alapján pedig a 10. század első felére keltezhetjük.

A zablák különböző típusai a következő sírokból kerültek elő:

Budinský-Krička a reușit să documenteze cel mai bogat harnașament decorat cu aplice cunoscut până la ora actuală (BUDINSKÝ-KRIČKA–FETTICH 1973, 19, 34–39, 80, Abb. 20–24). La rândul lui, István Dienes a adus noi informații despre harnașamentul decorat cu aplice cu ocazia reconstruirii harnașamentului de la Budapest-Farkasrét (DIENES 1973, 190–211), ceea ce a făcut și László Révész cu ocazia săpăturilor de la Karos (RÉVÉSZ 1996, 70–74, Fig. 29–35).

Din M11 cunoaștem următoarele tipuri de piese de harnașament:

1. a–d. Patru piese în formă de frunză (dintre acestea doar trei pot fi identificate în muzeul din Cluj-Napoca), ușor pentagonale, rotunjite, cu o ornamentație împărțită în trei câmpuri, pe partea superioară cu un bumb, iar pe revers având aplicat, în partea superioară și cea inferioară, câte un nit; la capătul lor au o plăcuță prin care au fost fixate pe curelele harnașamentului. Analogii apropiate se cunosc la Karos necropola I-M1 (1936) și o descoperire izolată de pe suprafața necropolei, respectiv la Nesvady-descoperire izolată (SZŐKE 1941, 214–224; TOČIK 1968, 36, Taf. XXV/6–9; RÉVÉSZ 1996, 4. tábla 11–14, 110. tábla 19–20).

2. Din acest M11, jefuit, provine și o aplică de harnașament mai lată. În partea superioară a piesei găsim o urechiușă, în timp ce pe partea inferioară se află un decor cordiform. Urechiușa, probabil ca și la aplicele în formă de rozetă sau la aplica rotundă, ajurată, din mormântul 8, a avut funcția de agățătoare. Pe revers au fost montate trei nituri, cu plăcuțe pe capetele lor. O analogie, ca parte a garniturii de centură, provine de la Sárbogárd-Trinkertanya m. 33 (ÉRY 1967–1968, XXXII. tábla 25–38), fără ca piesa să aibă în partea de jos decorul în formă de inimă, iar pe tot corpul aversului a fost ștanțat un motiv în formă de palmetă.

3. Un singur exemplar de aplică de harnașament, mai lung, a fost documentat în M11 din strada Zápolya. Ornamentația piesei, compusă din două motive cordiforme, a fost încadratată de doi bumbi în partea superioară și pe partea de mijloc a piesei. Există analogii exacte la Karos, necropola III-M9 și Tiszaeszlár-Bashalom, necropola II-M13 (RÉVÉSZ 1996, 118. tábla 14–16, 138. tábla).

4. La mijlocul aplicii rectangulare turnate din argint aurit se află o sferă bombată urmată, după o șanțuire, de un cerc de pseudoperle. După o altă

1. Nagy méretű karikával ellátott csikózabla (1b. típus): 9. és 10. sír (35. kép 3, 3a).

2. A szájvas végén kampószerűen kialakított zabla (1c. típus): 6. és 8. sír (27. kép 6).

Egy esetben csak a zabla rúdja ismert: 11. sír.

A szájvas átmetszete alapján következtethetünk ezek funkcionalitására is: a kerek-ovális átmetszetű zabla puhább, kíméletesebb megoldást biztosított, ellentétben a négyszögletes, négyzet átmetszetű szájvasakkal, amelyek kevésbé voltak kíméletesek. Kerek-ovális átmetszetű szájvasú zablák kerültek elő a 10. és 11. sírban. Négyzet vagy négyszög átmetszetű szájvasú zablák a 6., 8. és a 9. sírban.

Ki kell emelnünk az 1c. típusú zablákat, ezek ugyanis a honfoglalás kor anyagi kultúrájában majdnem ismeretlenek. A kolozsvári Zápolya utca 6. és 8. sírjában talált négyzet átmetszetű zablák szájvasait mindkét végükön először laposra kalapálták, majd visszahajtották. Ennek köszönhetően a kialakított gyűrű gyakorlatilag két szerepet játszott: egy időben volt a szájvas gyűrűje, de a zabla oldaltagja is. A különbség csak annyi volt a két példány között, hogy míg a 6. sír példányának gyűrűi kisebb méretűek (á.: 1,5–1,6 cm), addig a 8. sír zablájának egyetlen megmaradt tagja nagyobb átmérőjű (á.: 2,8 × 3,3 cm).

A tárgyhoz mind a mai napig nem találtunk a Kárpát-medencében pontos párhuzamot, azonban hasonló kialakítású zablát a lengyelországi lutomi-erski temető 3. sírjából, illetve szórványként a szintén lengyelországi Gdańskból ismerünk (JAZDZEWSKI 1949, 111, Fig. 39).

A honfoglalás kor fegyveres-lovasság temetkezéseinek legnagyobb számban ismert tárgy típusai közé tartoznak a kengyelek különböző típusai.

A Zápolya utcai temetőben a következő típusokat sikerült megkülönböztetni:

1. Körte alakú kengyelek: 6. sír (2 példány – 1d. típus) (28. kép 1–2), 9. sír (2 példány – ?), 10. sír (2 példány – 1c2. és 1b3. típus) (36. kép 1–2), 11. sír (1 példány – 1a1. típus).

2. Fülbe kovácsolt példány: 8. sír (1 példány – 2.2. típus).

3. Név nélküli ('kolozsvári') típus: 1. sír (1 példány).

Két példánnyal szeretnék részletesebben foglalkozni az alábbiakban, éspedig az 1. és a 11. sír kengyeleivel.

șanțuire, spre cele patru colțuri ale piesei până la ultima șanțuire, aceasta este prevăzută cu nervuri verticale dispuse în unghi de 45°, după care urmează un chenar deplasat spre exterior. Pe revers, găsim patru nituri cu mici plăcuțe stabilizatoare. Uzura puternică atrage atenția asupra folosirii sale îndelungate. Nu am reușit să detectăm analogii exacte ale piesei, dar tehnica de prelucrare aduce aminte de cele din epoca avară!

5. Aplica cu zurgălău ce provine din M11 este mult mai răspândită în cultura materială a epocii. Aplicele cu zurgălăi sunt de origine orientală, dar piese cu funcții asemănătoare cunoaștem și din siturile funerare din Bazinul Carpatic. Pornind de la un exemplar din Bulgaria, problema acestei piese a fost analizată de către S. Witljanov, autorul ajungând la concluzia că aplicile în formă de frunză, de multe ori în interiorul lor cu un lăcaș pentru zurgălău, s-au extins pe arii largi în secolul X (WITLJANOV 1990, 195–204). Astfel, asemenea exemplare apar la Kiev-necropola Desjatinaja, Tabaevka, Cernigov, Gaevka, Sestovici, dar sunt cunoscute și în zona culturii Saltovo (KARGER 1958, Tab. 14; PLETNYOVA 1981, Tab. 36/16; ORLOV 1984, рис. 2–3). Analogia cea mai apropiată pentru piesa noastră o reprezintă aplica de la Gnezdovo, dar din punct de vedere al ornamentației o piesă foarte apropiată este și cea din mormântul 93 de la Sándorfalva (ŐSEINKET FELHOZÁD 1996, 350, 5. kép). Analiza aplicelor cu zurgălău a fost realizată, cu ocazia analizei descoperirilor de la Karos, de către László Révész, care a putut să specifice că acest tip de aplică a fost montată pe curelele harnașamentului cailor bărbaților, care aveau diferite categorii de arme (piesa de la Sándorfalva a ajuns în mormânt cu o altă funcționalitate față de cea originală, în schimb cea de la Alba Iulia putea să fie și aplică de pe centură) (RÉVÉSZ 1996, 72, Nota 210).

6. a–d. Din M11 din strada Zápolya provin și patru exemplare de capete de curea; pe unul dintre exemplare nitul este montat pe avers. În interiorul celuilalt exemplar, turnat, se mai păstrează urmele curelei. Celelalte două exemplare au fost fixate pe cureaua din piele cu două nituri lungi, groase, la capătul lor fiind fixate plăcuțe. Aplicele au analogii apropiate doar în zonele îndepărtate ale Altailor nord-vestici, în Aleiul Superior, la Korboliho situl VII-curganul 1, ca parte a harnașamentului, toa-

Az 1. sír kengyelét az első pillantásra trapéz alakú kengyelnek tarthatjuk, bár Kovács László nem sorolta ebbe a csoportba 1986-ban (KOVÁCS 1986, 204–225). Ennek ellenére Révész László és e sorok szerzője a tárgyat mégis ehhez a típushoz sorolta (RÉVÉSZ 1996, 45–46; GÁLL). A kolozsvári példányt e kengyelcsoport részeként tárgyalták, formai jellegzetességei miatt azonban felhívtuk a figyelmet, hogy nem egy 'klasszikus' trapéz alakú kengyelről van szó (GÁLL 2002, 296).

E típus gyakorlatilag két másik kengyelfajta, a boltozatos szárú–egyenes talpú és a trapéz alakú kengyel formai jellegzetességeit egyesítő 'hibrid' példány. A fül kiképzése nagyban hasonlít a boltozatos szárú–egyenes talpú kengyeltípus füléhez, azonban a kolozsvári példány szíjbújtatója a fül méretéhez viszonyítva igen nagy. A kengyeltesthez, vagyis a száraihoz hangsúlyos hosszú nyakkal csatlakozik. A kengyeltest vállait – a trapéz alakú példányokhoz hasonlóan – nagyon szélesre képezték, olyannyira, hogy majdnem egy síkba esnek a kengyel talpával, a rombusz átmetszetű szárak pedig nagyon vékonyak. Hasonló vékony szárakat csak a Rakamaz-Gyepiföld 2. sír második kengyele esetében ismerünk, amelynek azonban egyenes talpát levágták és helyére ívelt vaslemezt szegeztek. A kengyel talpát eredetileg is homorúra képezték, tehát ez a második jellegzetesség sem illik a Révész László által elnevezett kengyeltípusra. E jellegzetességek alapján úgy tűnik számunkra, hogy a kengyel egy olyan időszakban készíthette egy 10. században tevékenykedő mester, amikor már ismert volt a Révész-féle boltozatos szárú–egyenes talpú kengyeltípus, de készült már a trapéz alakú típus is, tehát amolyan 'hibrid' példányt láthatunk benne, és kis túlzással a szablya markolatú kardokhoz hasonlíthatjuk a tárgyat. Éppen egyedülállósága miatt javasoljuk tehát a 'kolozsvári' típus elnevezés használatát. A keltezését a 10. század második harmadára tartjuk lehetségesnek, az előbb említett tipológiai jellegzetességek alapján.

A kolozsvári 11. sír példányát az úgynevezett 'lemezes' technikával készítették. A kengyelszárakat és a nyak két oldalát valószínűleg ugyanazzal az ívelt ezüstlemezrel díszítették. A szárak szélén egy-egy külön végigfutó vájatot alakítottak ki, amelyre az ezüstlemezt kalapálták. Mielőtt az ezüstlemezt ráerősítették volna a kengyelszárakra és a nyakra,

te aceste situri au fost datate în secolele VIII–IX (MOGILNYIKOV 2002, рис. 7. II, рис. 8. 9–11).

7. a–b. Între curelele din M11 de la Cluj-strada Zápolya au fost documentate două piese din os cilindrice, care aparțineau garniturii harnașamentului. Această presupunere este susținută și de alte descoperiri de acest gen (RÉVÉSZ 1996, 28, 84. tábla 16). Una dintre piese are formă cilindrică, iar cealaltă este conică. Pe prima piesă este un motiv denumit perlă de astragalos închisă pe ambele capete în formă de semicerc, iar pe cealaltă piesă, de formă conică, se poate vedea un motiv în zig-zag dublu, orizontal.

Károly Mesterházy a găsit o analogie exactă a primului ornament în Samara, la 60 de km de Bagdad, dar a descoperit-o și pe obiectele din lemn publicate de către Ernst Herzfeld și care se păstrează în Muzeul Arab din Kairo (MESTERHÁZY 1997, 402–403; MESTERHÁZY 1998a, 145–146; Mesterházy citează și pe Herzfeld: HERZFELD 1923, Abb. 57). Un ornament asemănător găsim și pe psaliile de os ale zăbalelor de la Szeghalom și mormântul 129 de la Sárretudvari-Hízóföld (DARNAY 1905, 69–70, 5. tábla; ŐSEINKET FELHOZÁD 1996, 270, 32. kép; MESTERHÁZY 1997, Abb. 7. 1–2; M. NEPPER 2002, 277. tábla 3).

Asemenea piese mai sunt atestate arheologic în trei locuri din Bazinul Carpatic, o dată dintr-o așezare, la Edelény-Borsodi földvár (WOLF 1992, 429), și de două ori din morminte, respectiv de la Karosnecropola II m. 52 (tot pe harnașament: Karosnecropola m. 52) și Piliny-Leshegy m. 4–5 (HAMPEL 1900, III. tábla 6; RÉVÉSZ 1996a, 84. tábla 16).

8. a–b. Două inele de argint de formă dreptunghiulară pentru curea de harnașament au fost documentate în M11. Realizate prin turnare, din benzi, ele n-au fost ornamentate. Din Bazinul Carpatic nu provin analogii, în schimb paralele destul de apropiate am putut identifica în descoperirile din Altai, la Korboliho situl VII-curganul I (MOGILNYIKOV 2001, рис. 8. 7).

9. Două verigi de fier au fost identificate tot în acest mormânt.

10. Între artefactele mormântului 8 (distrus) din strada Zápolya s-a găsit o aplică rotundă, care a fost inclusă în categoria pieselor de harnașament. Aver-sul piesei turnate din argint, ajurate la mijloc, cu urechiușă, a fost decorat pe chenar cu motive per-

19 db csúcsával kifelé forduló, körte alakú sárga rézlemezből készült dísz helyeztek el a már kialakított vájatokba a következőképpen: a rézlemezek szélét egy kissé domborúra hajlították, a tárgy szegélyét pedig merőlegesre, majd a már kivéssett körte alakú szegélybe kalapálták őket. Azt, hogy mindegyik körte alakú dísz egy-egy külön vájatba kalapálták bele, abból sejtjük, hogy az általunk készített makrofelvételeken nagyon jól látható, hogy ezek a körte alakú kis vájatok különböző méretűek, tehát egyenként alakították ki őket. A kengyel fülének két oldalán is megőrződött a díszítés, amelyre azonban a száráktól függetlenül kalapálták rá az ezüstlemezt.

A kolozsvári példányon a világos és a sötét színnek ellentétét kihangsúlyozó hatásra való törekvés egyértelmű: az alapot képező lemez világos, a körte alakú díszítmények pedig sötétebbek. Egyértelmű, hogy ez a színellentét a tárgy optikai hatását növeli a szemlélő előtt. E harmónia vizsgálata további vizsgálatokat igényelne.

Elemzett példányunknak majdnem pontos párhuzamai a Rakamaz-Strázsadomb A. sírban előkerült (?) díszített kengyel (ŐSEINKET FELHOZÁD 1996, 110–119), illetve a beregszászi 2. sír kengyele (JANKOVICH 1943, 101, XXIV. kép) Mindkét példány jellegzetes, gazdag melléklettel rendelkező honfoglaló magyar sírból került elő (Rakamaz A. sír: ruhapitykék, veretes öv, aranyszerelések szablya, aranylemezekből készült halotti maszk, tarsolylemez; Beregszász 2. sír: veretes öv, szablya, zablá). Ha a rakamazi kengyel valóban az A. sírből került elő, ennek temetőn belüli helyzete arra enged következtetni, hogy a tárgy a század második harmada előtt nem kerülhetett földbe. A beregszászi sír tulajdonosát az „első nemzedék” tagjai közé sorolta Mesterházy Károly, pontosabban azonban rendkívül nehéz a 2. számú temetkezést a 10. századon belül datálni. Az 1. sírből – amely 1890-ben a másodiktól kb. 30 m-rel délebbre került elő – az ismert süvegcsúc mellett egy, a fülébe kovácsolt, gombos szárú kengyel is ismert. Ez utóbbi véleményünk szerint a század második harmadára/-tól keltezhető, a szár és a talpaló között megfigyelhető gomb alapján. Ezen kívül ismert még egy további hasonló példány a Magyar Nemzeti Múzeumból is, amelyről azonban a tárgy szórvány volta miatt pontosabban nem mondhatunk (FETTICH 1937, 57; DIENES 1958, 125–141). Ugyancsak egy feldúlt lovastemetkezés

late (11 pseudoperle). Pe revers, se aflau dispuse în formă de triunghi trei nituri, iar la capătul acestora plăcuțe mici. Niturile lungi și masive ale aplicei, respectiv plăcuțele de întărire, subliniază faptul că acestea puteau să fi fost folosite pe cureaua din piele a căpăstrului. Studiind piesa, este extrem de clară uzura avansată a acesteia, ceea ce atrage atenția asupra faptului că a fost folosită timp îndelungat.

În cultura materială a secolelor X–XI pe mai multe artefacte putem observa tendința de a reda forma perlelor, însă nu cunoaștem nici o analogie exactă a piesei (cu urechiușă). Totodată, la aplicile în formă de rozetă, de foarte multe ori putem observa urechiușa, aceasta evident având funcția de agățătoare, așa cum ne arată analogiile de la Balotaszállás (RÉVÉSZ 2001, 24–25. tábla); Eperjes-Takácstábla (BÁLINT 1991, Taf. XII. 4, 6); Karos-Eperjessző nec. II m. 49 (RÉVÉSZ 1996, 69. tábla 26–27); Hencida (FETTICH 1937, 96–98); Koroncó-Bábota (LÁSZLÓ 1943b, 11–17, 30–31, 12, 22. kép); Mándok (DIENES 1961, 154–157). Aceste analogii ne demonstrează faptul că piesa aparține garniturii harnașamentului, iar pe baza celorlalte piese din inventar se datează în prima jumătate a secolului X.

Pornind de la formele și dimensiunile verigilor zăbalei, exemplarele din mormintele descoperite în strada Zápolya pot fi grupate în două tipuri cu trei subtipuri:

1. Zăbală cu verigi de diametru mare: M9 și M10 (Fig. 35. 3, 3a).

2. Zăbală fără verigi, la capătul căreia barele au fost ciocănite și întoarse în formă de verigă: M6 și M8 (Fig. 27. 6).

Într-un caz apare doar bara zăbalei: M11.

Secțiunile barelor zăbalelor din secolele X–XII sunt rotunde, pătrate și rombice. Această tendință poate fi observată în cazul verigii zăbalelor.

Pe baza secțiunilor putem concluziona care a fost funcționalitatea acestora: muștiucurile rotunde sunt o soluție mai îngăduitoare, în comparație cu cele în formă de romb sau dreptunghiulare.

Zăbale cu bare de secțiune rotundă-ovală: Cluj-strada Zápolya M10 și M11.

Zăbale cu bare de secțiune dreptunghiulară: Cluj-strada Zápolya M6, M8 și M9.

Pe baza analizei zăbalelor descoperite în situurile funerare din Bazinul Transilvaniei, în Partium și în Banat, am putut remarca că și femeile, și bărbații

emléke a tarnaörsi nagyon kopott példány is. Az e kengyeleken feltűnő díszítést tartjuk mi az I. változatnak.

Nagyon hasonló a díszítése a sárrétudvari Poroshalmi 1. sír kengyelpárjának is. Az egyetlen – de lényeges – technikai különbség a két változat között abban rejlik, hogy a háttérrel biztosító ezüstlemez az utóbbi esetben hiányzik, csupán a körte- vagy cseppminta jelenik meg a kengyel nyakán és a szárain. Ezt a típust tartjuk mi II. változatnak. Az sem elhanyagolható tény, hogy a sárrétudvari 1. sír mellett feltárt 2. számú temetkezésből – akárcsak a kolozsvári sírból – levél alakú ezüst szügyelőveretek kerültek elő. A poroshalmi 1. sírban egy 40–45 éves férfi feküdt, tehát ha e sírt a 930-as években is ásták meg, akkor is a csontváz biológiai szempontból a honfoglalók 'első nemzedékéhez' sorolható (M NEPPER 2002, I. kötet: 394–395, II. kötet: 344–350. tábl.).

E kengyel tökéletesen pontos analógiái a püspökladányi 54. sír berakásos díszített példányai. Itt is csupán a mintát kalapálták be, a háttérrel biztosító ezüstlemez hiányzik, a berakások nagy részének hiánya pedig egyértelműen jelzi, hogy a kengyelt sokáig használhatták. A sírban egy 64–69 év közötti férfi feküdt, tehát ha még a század közepén halálozott is el, biológiai szempontból ő is ugyancsak a honfoglalók 'első nemzedékéhez' tartozhatott, a kengyelt pedig minden bizonnyal a század első felében készítették (M. NEPPER 2002, I. kötet: 138–139; ŐSEINKET FELHOZÁD 1996, 248, 5. kép).

A fentiekől eltérő díszítésmódot figyelhetünk meg a balkányi szórvány kengyelen. Az 1904-ben a Verébsár-dűlőből előkerült, hasonlóan 1a1. típusú, körte alakú kengyelen a háttérrel képező ezüstlemez felett kis száron ülő levélalakok láthatók, amelyek csúcsukkal felfelé irányulnak és a felső ív közepén vízszintesen találkoznak. A száruk külső oldalán a belső mezőtől egy bemélyített árokkal elválasztó szalagsáv a fül két oldalán egy-egy levélmintában végződik (III. változat) (JÓSA 1914, 174; ŐSEINKET FELHOZÁD 1996, 129–130, 1. kép).

A levél- vagy cseppminta egy IV., sematikusabb változatának díszítése megfigyelhető a Sárrétudvari-Hízóföld 41. sírjának trapéz alakú, gomb nélküli kengyelén is. Ezen – hasonlóan a 2. típushoz – csak a minta tűnik fel a kengyelszáron, azonban ezek a körte- vagy cseppminták kisméretűek, a csúcsuk

foloseau atât zăbalele aspre, cât și pe cele mai îngăduitoare. Din acest punct de vedere nu fac excepție zăbalele de la Cluj găsite doar în morminte de bărbați. Din aceste situri provin atât muștiucuri de zăbală cu secțiune rotund-ovală, cât și cu secțiune pătrată sau în formă de romb.

În continuare, dorim să abordăm problema celui de-al doilea tip de zăbală (tipul 1c), deoarece acesta reprezintă un unicat în cadrul culturii materiale din secolul X. În cazul zăbalelor din mormintele 6 și 8 din strada Zápolya capetele barelor dreptunghiulare au fost ciocănite plat, după care au fost îndoite din nou, astfel că veriga formată prin această tehnică a jucat concomitent două funcții: a fost inelul barei și totodată componentă laterală (veriga zăbalei)! Singura deosebire între aceste piese este faptul că verigile-inele astfel formate în cazul exemplarului din M6 au diametru mai mic (d: 1,5–1,6 cm), iar în cazul exemplarului mormântului 8 acestea sunt mai mari (d: 2,8 × 3,3 cm).

Până în acest moment nu am putut identifica nici o analogie exactă a acestor zăbale în Bazinul Carpatic, în schimb am reușit să identificăm unele piese în Polonia, în M3 de la Lutomiensk, respectiv într-o descoperire izolată din zona Gdanskului (JAŹDZEWSKI 1949, 111, Fig. 39).

Cele mai cunoscute artefacte ale epocii secolului al X-lea au fost tipurile foarte variate de scărițe de șa. În necropola din strada Zápolya putem distinge următoarele tipuri:

1. Scărițe în formă de „pară” M6 (2 exemplare – tipul 1d) (Fig. 28. 1–2), M9 (2 exemplare – ?), M10 (2 exemplare – tipul 1c2 și 1b3) (Fig. 36. 1–2), M11 (1 exemplar – tipul 1a1) (Fig. 37. 1–2; Fig. 45. 1–2)
2. Tipul „forjat în urechiușă”: M8 (1 exemplar – tipul 2.2)
3. Scăriță de tip „hibrid”: M1 (1 exemplar)

În rândurile următoare ne vom ocupa de scărițele din M1 și M11.

La prima vedere, scărița din M1 este încadrabilă în grupul scărițelor de formă trapezoidală, deși în 1986 László Kovács nu a inclus-o în tipul amintit mai sus (KOVÁCS 1986, 204–225). Cu toate acestea, peste câțiva ani, László Révész și unul dintre autorii acestor rânduri, în mod greșit au menționat-o printre scărițele în formă trapezoidală (RÉVÉSZ & GÁLL 2002, 296), cu toate că am precizat că nu este o formă trapezoidală clasică (GÁLL 2002, 296).

végződésénél pedig egy szélesebb ívelt lemezt kalapáltak be a kengyel szárain kialakított két vajatba. A sír mellékletei között tegez és nyílcsúcs került elő, a temetkezés csontváza pedig egy *senilis* férfi (M. NEPPER 2002, I. kötet: 303, II. kötet: 235–238. tábl.; ŐSEINKET FELHOZÁD 1996, 259, 6. kép). Nem tévedhetünk sokat, ha ezt a sírt a század közepére–második harmadának végére datáljuk, habár pontosabb keltezés talán a sírmező horizontál-stratigráfiai vizsgálata után kaphatunk.

Ezen adattárból az alábbi következtetéseket tudjuk levonni:

1. A technikai és esztétikai szempontból legszebb, legkidolgozottabb példányoknak az I. változat kengyeleit tekinthetjük, amelyek sajnálatosan rosszul és csupán részlegesen feltárt temetők sírjaiból ismertek. A fentiek alapján úgy véljük, hogy e kengyel típus példányai már a Kárpát-medencében készültek és itt is szerezhették be ezeket tulajdonosaik.

2. A hasonló módon díszített kengyeleket ugyanazon körte alakú (1a1. típusú) változathoz sorolhatjuk, egyedül a püspökladányi trapéz alakú kengyelek képeznek kivételt.

3. Azt is mindenképpen szükséges megemlítenünk, hogy a leletanyaguk alapján a 10. század első felére keltezhető és antropológiailag is vizsgált sírok csontvázai mindegyik esetben legalább 40–45 vagy 60 éves egyének temetkezései voltak.

4. Az ily módon díszített kengyelek csak a Felső-Tisza-vidékéről, az ezzel határos bihari és hevesi területekről, illetve a kolozsvári lelőhelyről ismertek. A Kárpát-medence többi részében eddig teljesen ismeretlen a tárgy típus.

E kengyeleket tehát a 10. század első felére, a kolozsvári példányt pedig a század első harmadára keltezhetjük. E tárgyak valószínűleg egy ötvösműhely termékei lehettek, amelynek központja a Felső-Tisza-vidéken lehetett. Ezt más jellegű ötvöstárgyak itteni nagy mennyisége is megerősíti. Lényegesnek tartjuk azt a megfigyelést is, hogy az ilyen díszítésű kengyelek csak a Kárpát-medence temetőiből ismertek.

A kolozsvári kengyelek súlya jelentős mértékben eltér egymástól. Ezt jól szemlélteti a következő táblázat (37. kép 2):

După analiza în detaliu realizată la Muzeului Național de Istorie a Transilvaniei, am observat că de fapt este un exemplar hibrid care combină trăsăturile a două tipuri de scărițe: scărița de tip Esztergom și forma corpului scărițelor trapezoidale. Urechiușa seamănă bine cu urechiușele unor exemplare ale tipului Esztergom, însă la exemplarul de la Cluj dimensiunea găurii urechiușei este mult mai mare și se unește cu barele scăriței printr-un gât destul de lung. Umerii scăriței, asemănători scărițelor în formă trapezoidală, sunt pronunțați atât de mult, încât aproape se află în același câmp geometric cu tălpile scăriței. Barele scăriței au secțiune romboidală (și nu dreptunghiulară cum sunt cele ale formelor trapezoidale) și sunt foarte înguste, ca și cele ale scăriței descoperite în mormântul 2 de la Rakamaz-Gyepiföld, a cărei talpă dreaptă a fost tăiată și în locul ei a fost montată prin nituire o talpă arcuită. Talpa scăriței din M1 a fost concavă, deci nici această a doua caracteristică nu se regăsește pe scărițele denumite eronat de tip „Esztergom”. Pe baza acestor caracteristici, după părerea noastră, această scăriță a fost realizată de către un meșter fierar din secolul X, într-o perioadă în care era cunoscut tipul de scăriță denumit în mod eronat de tip „Esztergom”, dar erau cunoscute deja și scărițele de formă trapezoidală, deci ar fi o formă hibridă. Exagerând puțin, această hibridizare putem să o comparăm cu cea de la spadele cu mâner arcuit caracteristic săbiilor. Din cauza unicității sale propunem denumirea tip „Cluj” pe baza caracteristicilor sale tipologice. Datarea piesei este posibilă în a doua jumătate al secolului X.

Exemplarul de scăriță din M11 a fost decorat în tehnica așa zisa „placă” și ornamentat prin incrustație. Cele două margini ale barelor plate pe de o parte și cele două părți ale urechiușei pe de altă parte au fost decorate cu aceeași plăcuță de argint arcuită, acestea fiind montate în cele două caneluri realizate prin dăltuire pe corpul de fier al scăriței. Înaintea ciocănirii plăcuței în caneluri, în mijlocul barelor au fost incizate 19 lăcașuri în formă de pară, cu vârful spre exterior. În aceste lăcașuri au fost încadrate cele 19 plăcuțe în formă de pară, din cupru galben, în felul următor: marginile plăcuțelor mici în formă de pară au fost îndoite la 90° și au fost montate prin ciocănire în lăcașuri. Fotografiele macroscopice demonstrează faptul că au fost montate separat în fiecare lăcaș al piesei. Se observă că nici un orna-

1. táblázat. A kolozsvári temetőben előkerült kengyelek típusai/altípusai és súlyuk

Kolozsvár-Zápolya utca	Típus	Súly
6. sír – 1	körte 1d. típus	55,0 g
6. sír – 2	körte 1d. típus	57,0 g
10. sír – 1	körte 1b3. típus	100,1 g
1. sír	'kolozsvári' típus	122,0 g
11. sír	körte 1a1. típus	150,3 g
10. sír – 2	körte 1c2. típus	157,1 g
8. sír – 2	fülébe kovácsolt	192,0 g

Különböző típusú hevedercsatok az 1., 2., 9. sírből ismertek. Négyzet alakú hevedercsat a 11. temetkezésből került elő (1. típus), téglalap alakú hevedercsat (2. típus) a 6. sírből, kerek alakú hevedercsatot (4. típus) a 9. temetkezésből, míg egy nagyobb méretű líra alakú csatot (6. típus) a 11. sírban regisztráltak.

A TEMETŐRÉSZ KELTEZÉSE

A tárgyalt temetőrész leletanyaga kétségkívül egyike a legtöbbet tanulmányozottaknak, ezek közül is kiemelkedik a 10. és a 11. sír leletanyaga. Megállapíthatjuk, hogy a 11. sírban a pontos párhuzam nélküli négyzetes veretet nagyfokú kopottsága alapján egyértelműen hosszú ideig használták, más tárgyak használati ideje – és itt elsősorban a csak Kárpát-medencei párhuzamokkal rendelkező 1a1. típusú körte alakú díszített kengyelre gondolunk – jóval rövidebb lehetett. Nem tévedünk sokat, ha e két tárgyról azt sejtjük, hogy a földbe kerülésük valamikor a század második negyedében történhetett. Ha az első tárgyat kulturális szempontból lehet első generációsnak is nevezni, a kengyelt már biztosan nem, ez már a Kárpát-medencében készülhetett, párhuzamai alapján sejthetően a Felső-Tisza-vidéken. Mind ez azt is mutatja, hogy a 11. sírba temetett elhunyt biológiai szempontból akár az első generáció tagja is lehetett, a tárgyi kultúra szempontjából azonban már vegyes elemekkel rendelkezett, vagyis a kirabolt temetkezésben időrendi szempontból az anyagi kultúra különféle horizontba sorolható elemeinek ötvöződését láthatjuk.

A ¹⁴C elemzések alapján a 6. sírt 935–945 közötti évekre keltezhetjük. Érdekesebb a kérdés a 10. sír-

ment piriform nu este identic cu celălalt din punct de vedere al dimensiunii și chiar al formei. Piesa demonstrează astfel calitățile tehnice și artistice impresionante ale orfevarului. În cele două părți ale scăriței s-a păstrat decorul plăcuței de argint, care a fost ciocănit separat în canelurile anterior amintite.

În cazul exemplarului de la Cluj se poate observa cu ușurință tendința de a reprezenta contrastul deschis-închis: astfel, plăcuța de argint, reprezentând fondul, este de culoare deschisă iar ornamentele de cupru galben, care reprezintă decorul, sunt de culoare mai închisă. Este destul de clar că acest contrast de culori are menirea de a spori efectul optic. Analiza acestei armonii ar pretinde noi cercetări în acest sens.

Exemplarul analizat are analogii aproape identice, atât din punct de vedere tipologic, cât și decorativ, la Rakamaz-Strázsadomb M „A” (?) (ŐSEINKET FELHOZÁD 1996, 110–119), respectiv la Beregovo M2 (JANKOVICH 1943, 101, XXIV. táb). Ambele exemplare provin din morminte cu un inventar bogat, caracteristic secolului al X-lea (MA de la Rakamaz: aplice de costum, centură cu aplice, sabie cu garnitură de aur, mască mortuară din placă de aur, geantă decorată cu placă, centură decorată cu aplice, sabie, zăbală). Dacă scărița decorată provine din M „A”, din punct de vedere topografic nu putea să ajungă în pământ mai repede de a doua treime a secolului X.

Individul din M2 de la Beregovo a fost integrat de către Károly Mesterházy între membrii „primei generații”, însă nu beneficiem de date pentru o datare mai exactă. M1 a fost descoperit la cel puțin 30 de metri spre sud. Din el provine o scăriță de tipul „forjat în urechiușă” cu bumbi între talpă și bare, a cărei datare nu o putem plasa mai repede de a doua treime a secolului X. În afara acestor exemplare mai există unul la Muzeul Național Maghiar din Budapesta (FETTICH 1937, 57; DIENES 1958, 125–141) și încă un exemplar uzat la Tarnaörs, provenit dintr-un mormânt distrus în care au fost înregistrate și resturile calului (RÉVÉSZ 2008, 276, 204–205. kép). Ornamentarea acestor scărițe aparține variantei I.

Decorul piesei noastre este foarte apropiat de decorul variantei I a scărițelor, tot de tip 1A1 de la Sárretudvari Poroshalom-M1. Putem observa între acestea o singură diferență tehnică, dar esențială, lipsa plăcuței de argint ca bază a decorului, fiind

ral kapcsolatban. A László Gyula által feltárt sírból az íjtegez függesztő veretének vagy tarsoly veretének közvetlen tipológiai kapcsolata csak Kijev környékéről ismert, amely alapján a 10. sírban nyugvó személyt a honfoglalók első nemzedékéhez sorolták és soroltuk mi magunk is. Gáll Szilárd antropológiai elemzése alapján ez a férfi csontváz kb. 35–40 éves lehetett. Ha a 10. század első negyedében került a földbe, akkor felnőtként költözhetett a Kárpát-medencébe, viszont, ha a temetkezés csak a század harmincas éveiben történt, akkor ez a harcos még csak gyermek lehetett a honfoglalás idején. Ennek azonban ellent mond a ¹⁴C elemzés: a 10. sír egyéne legnagyobb valószínűség szerint a 10. század 955–965 között hunyt el (43–44. kép). A Kolozsvár-Zápolya utcai 6. sír radiokarbon kormeghatározása és a csontváz életkorának összefüggései azonban elsőként sikerült biztosan kimutatnunk, hogy Erdélyben is temettek el még biztosan a keleti, etelközi szálláson születetteket.

Következésképpen a század első két harmadára / első ötven évére datálhatóak a 6–7. és 10. sírok is, ugyanakkor a fent elemzett szőlőfürtesüngös fülbevaló alapján ennél későbbre (a század közepére – második felére) tehetjük a legészakabbi 1. sírt, valamint a 2–5. sírcsoportot. Ugyanakkor a 2–5. sírcsoport a temető szélén foglalt helyet, lehetséges, hogy a temető utolsóinak megásott sírjai voltak.

Jogosan gyanakodunk tehát arra, hogy a kolozsvári sírok megásása között több-kevesebb időbeli hiátus lehetett. Szükséges kiemelnünk azt a tényt is azonban, hogy a Zápolya utcai jellegű temetők akár 80–100 sírosak is lehetnek. Ahogyan fentebb említettük a László Gyula által közös sírcsoportba sorolt 1–2., 6–7. temetkezésekkel kapcsolatban: magunk e sírokat más-más sírcsoportba sorolhatónak véljük. Ezen adatok alapján a temető feltárt sírjait – a tárgyak bemutatott tipokronológiája alapján – valamilyenkor a 925–980 közötti időszakra keltezhetjük.

A KOLOZSVÁRI MIKRORÉGIÓ HONFOGLALÁS KORI TEMETŐI ÉS A HATALMI TÉRSÉG KÉRDÉSE

A Zápolya utcában feltárt temetőrész egyedi vonása a sírokba tett fegyverek nagy száma és a lovastemetkezések kiugróan magas aránya. Külön ki szeretnénk emelni azt a tényt is, hogy e sírkertben a 10. századi szállásterületről ismert lovastemetke-

montate doar plăcuțele în formă de pară, ciocănite în lăcașuri anterior incizate. Aceasta considerăm a fi integrată variantei a II-a.

Se cuvine amintit faptul că în M2, care a fost identificat lângă M1, au fost înregistrate aplice de spată în formă de frunză, asemănătoare cu cele din M11 de la Cluj-strada Zăpolya. În M1 de la Poroshalom a fost înmormântat un bărbat de 40–45 de ani. Dacă acest individ a fost înmormântat în anii '30 ai secolului X (pe baza tipocronologiei pieselor mormântul poate fi datat în prima jumătate a secolului X), din punct de vedere biologic individul putea să aparțină „primei generații” a „ungurilor cuceritori” (M. NEPPER 2002, Vol. I: 394–395, Vol. II: 344–350. tábla).

Ca analogie exactă a acestui tip de scăriță și a ornamentului de pe ea (aparținând variantei a II-a) menționăm scărița de la Püspökladány-Eperjesvölgy M54. În cazul acestei scărițe doar decorul a fost ciocănit în bară și lipsește plăcuța de argint ca fond de decor. O mare parte a plăcuțelor din cupru au căzut din caneluri. Pe baza acestui fapt putem trage concluzia că și această piesă a fost folosită timp îndelungat. În acest mormânt a fost îngropată o persoană de 64–69 de ani, care chiar dacă a fost înmormântată la mijlocul secolului X, din punct de vedere biologic putea să aparțină „primei generații” a „maghiarilor cuceritori”; scărița în mod sigur a fost produsă în prima jumătate a secolului X (M. NEPPER 2002, 138–139; ŐSEINKET FELHOZÁD 1996, 248, 5. kép).

O altă variantă de decor o putem observa pe scărița de tip 1A1 de la Balkány (variantea a III-a). Pe urechiușa și barele plate ale scăriței, descoperită izolat în 1904, am putut observa atât plăcuța de argint, acesta fiind fondul, cât și decorul compus din plăcuțele în formă de pară. Deosebirea față de varianta I este că aceste forme de pară sau de frunză nu se orientează spre exteriorul barei ci în sus, iar dinspre interiorul barei putem observa de fiecare dată că aceste forme de frunză au o reprezentat și lujerul (JÓSA 1914, 174; ŐSEINKET FELHOZÁD 1996, 129–130, Fig. 1).

Decorul foarte schematic al formei de pară sau frunză apare și pe scărița în formă trapezoidală, fără bumbi între talpă și bare, din M41 de la Sárretudvari-Hízóföld. Pe barele acestei scărițe, asemănătoare variantei a II-a, au fost introduse plăcuțe

zés-típusok szinte mindegyike ismert. E jelenséget a temetőt használó közösség heterogenitásával magyarázhatjuk. Fel szeretnénk arra is hívni a figyelmet, hogy a kolozsvári temető 11 sírjából összesen öt szablya került elő, tehát a sírok 45,45%-ból vált ismertté ez a fegyvernem, míg a magyar szállásterülről összesen eddig kb. 133 szablya ismert.

A Zápolya utcai temetőben – összehasonlítva a Szántó utcai temetővel – sokkal több a lovastemetkezés (Szántó utca: 26–1, Zápolya utca: 11–7), illetve a szablyák száma (26–3, 11–5). Marad tehát a kérdés, hogy mivel magyarázhatjuk ezt a jelenséget? Vajon az ásatások relatíve kis kiterjedésével?

Arra is fel szeretnénk hívni a figyelmet, hogy ez a temető nem a nemesfémekben való gazdagsága, hanem az 'állig felfegyverkezett' férfiak, illetve a férfi lovastemetkezések magas száma miatt számít különlegesnek. E jelenség fontossága miatt próbáltuk síronként megállapítani a temetkezések nemesfém-, illetve ötvözetmennyiségét:

2. táblázat. A kolozsvári Zápolya utcai sírokból előkerült nemes- és színesfém lelet tömeg

Sír	Au.	Ag	Br
1. sír	–	36,9 g	16,7 g
2. sír	–	–	–
3. sír	–	0,2 g	–
4. sír	–	2,0 g	–
5. sír	–	14,1 g	–
6. sír	–	3,8 g	–
7. sír	–	0,4 g	3,1 g
8. sír	–	–	13,2 g
9. sír	–	–	–
10. sír	–	15,7 g	15,7 g
11. sír	0,1 g	61,2 g	40,4 g
	Össz.: 0,1 g	Össz.: 118,6 g	Össz.: 92,2 g

Összességében, elmondható, hogy a kutatott régióink közül elsősorban a kolozsvári mikrorégió temetői esetében mutatható ki a fegyveres és lovas sírok koncentrációja. A mai város III. és IV. teraszán feltárt 10. századi temetők topográfiai helyzete, pontosabban a környék 10. századi tájképéből való kiemelkedése egyértelműen kapcsolatban lehetett e közösségek státusának ideologizált helyzetével.

din argint în formă de frunză schematizate, iar în marginile celor două bare a fost introdusă, în două caneluri incizate, o plăcuță din argint. În inventarul mormântului s-au înregistrat resturile de fier ale unei tolbe, vârfuri de săgeți; scheletul aparține unui bărbat în vârstă, *senilis* (M. NEPPER 2002, Vol. I: 303, Vol. II: 235–238. tábl.; ÖSEINKET FELHOZÁD 1996, 259, 6. kép). Pe baza tipului scăriței propunem datarea mormântului la mijlocul, respectiv sfârșitul celei a două treimi ai secolului X, deși o datare mai precisă am putea formula după analiza stratigrafiei orizontale a necropolei.

Din aceste date se pot trage câteva concluzii:

1. Din punct de vedere tehnic și estetic, cele mai elaborate sunt scărițele 1A1 cu decor varianta I. Din păcate, aceste exemplare provin din necropole cercetate parțial, fără analize antropologice ale scheletelor, respectiv din descoperiri izolate. Pe baza analizei anterioare, fără să avem în alte zone analogii identice sau apropiate, credem că aceste exemplare au fost confecționate în Bazinul Carpatic.

2. Toate scărițele decorate cu motive în formă de pară sau de frunză, cu o singură excepție (Püspökkládány), aparțin aceluiași tip.

3. Scheletele cercetate antropologic aparțin de fiecare dată unor defuncți mai vârstnici de 40 de ani și inventarele pot fi datate în prima jumătate a secolului X.

4. Scărițe decorate în acest mod sunt cunoscute într-un teritoriu relativ restrâns: în zona Bihorului, a Hevesului, zona Clujului și cel mai reprezentativ, din zona Tisei Superioare.

Ca urmare, aceste scărițe pot fi datate în primele decenii ale secolului X, la fel ca exemplarul de la Cluj. Aceste scărițe au fost produsele unui atelier din zona Tisei, unde se concentrează cele mai multe produse de orfevrărie. Considerăm ca foarte importantă și observația potrivit căreia scărițe cu bare plate decorate cu incrustații sunt cunoscute doar în regiunile din Bazinul Carpatic, la est de aceste regiuni asemenea piese nu sunt cunoscute până azi.

Greutatea scărițelor din Cluj-Napocase deosebește frapant de la un exemplar la altul. Am încercat să le ilustrăm în tabelul următor (vezi și Fig. 37. 2):

E temetők nem a nemesfémgazdagságban, hanem a férfi sírok fegyvermennyiségével, a különböző fegyverkategóriák asszociációjával tűnnek ki, ugyanis a három temető 40 sírjából összesen 19 esetében ismerünk fegyvert, amelynek 47,5%-os aránya ismeretlen más Kárpát-medencei mikrorégió esetében. Még ha néhány esetben hitvilági okokkal magyarázhatjuk is a fegyver jelenlétét a gyermeksírokban, mégis kétségtelen, hogy e közösségek léteiben a fegyver nemcsak mint tárgy, hanem mint státusz(ok) szimbólum is, nagyon fontos szerepet játszott:

E fegyverkoncentrációt az eltemetettek különféle vagy a státuszaik összességével/összesítésével és ezeknek szimbolizálásával magyarázhatjuk (felölt, harcos férfi), amelyet a földihez hasonló, hierarchikusan elképzelt túlvilági modellel hozhatunk kapcsolatba. Ebben az esetben is a különféle jellegű fegyverek esetében természetesen kérdéses, hogy a fegyverek összességével jelöltek egy adott státuszt vagy pedig külön-külön? A szablya nagyarányú jelenléte a kolozsvári sírokban egyrészt e temetőkön belül, más, szablyát nem tartalmazó sírok egyéneivel szemben, a szablyás egyének speciális státuszára utalhat, másrészt összehasonlítva más (mikro)régiók temetőinek kis szablyaarányával, a kolozsvári temetők közösségének speciális státuszára figyelmeztet (a szablya jelentős gazdasági megterhelést jelenthetett a családi közösség számára, ha éppen nem volt ajándék).

Tehát azt rögzíthetjük, hogy a kolozsvári temetőkben e nagyfokú fegyverkoncentráció az érett férfi (mint tulajdonított státusz) és a harcos (megszerzett státusz) összefonódó jelképezésének eredménye. Ez pedig egyetlen példát bizonyíthat: a fegyver, ezen belül pedig speciálisan a szablyák személyes státuszt jelöltek, amely ebben az esetben csoportidentitást kreáló jelképpé vált (GÁLL 2013a, I. kötet: 826–829, 290–292. kép; GÁLL b, 469–472, Fig. 5–7). A szablya társadalmi-katonai státuszra utaló jelentését az is valószínűsíti, hogy ezen példányokat díszítették, illetve ezek a leggazdagabb 10. századi sírokból ismertek.

Következtetésképpen a kolozsvári mikrorégió temetői esetében a szablyás sírok ilyen koncentrációját véleményünk szerint egy katonai-hatalmi 'társaság' létezéséeként értelmezhetjük. A három kolozsvári temető rész eddig feltárt kb. negyven sírja

Tabelul 1. Tipurile-subtipurile scărițelor și greutatea lor

Cluj-Napoca-strada Zăpolya	Tip	Greutate
M6 – 1	Tip pară ID	55,0 grame
M6 – 2	Tip pară ID	57,0 grame
M10 – 1	Tip pară IB3	100,1 grame
M1	Tipul hibrid „Cluj”	122,0 grame
M11	Tip pară IA1	150,3 grame
M10 – 2	Tip pară IC2	157,1 grame
M8 – 2	Tip „forjat în urechiușă”	192,0 grame

Diferite tipuri de cataramă de chingă sunt cunoscute din M6, M9 și M11. Cataramă de formă pătrată este cunoscută din M11 (tipul 1), cataramă de formă dreptunghiulară, cu capete rotunjite (tipul 2) din M6, cataramă de formă rotundă din M9 (tipul 4), în timp ce o cataramă în formă de liră, cu o dimensiune mai mare (tipul 6) a fost găsită în M11 (Fig. 36. 5).

DATArea NECROPOLEI

Chiar dacă a fost cercetat doar o parte a necropolei, aceasta rămâne una dintre cele mai bine documentate necropole ale perioadei, în care se remarcă mai ales materialul din mormintele 10 și 11.

Am putut remarca că, uzura aplicii rectangulare din M11 este puternică, ceea ce ne arată că aplica, fără analogie exactă în Bazinul Carpatic, a fost purtată timp îndelungat. Folosirea altor piese – și aici ne referim la scărița din M11, în formă de pară tip IA1 cu analogii doar în Bazinul Carpatic – au avut o folosire în timp mult mai scurtă. Nu credem că greșim foarte mult, dacă socotim că aceste piese puteau să ajungă în groapă în al doilea sfert al secolului X. Dacă în cazul primei piese, din punct de vedere cultural putem vorbi ca aparținând primei generații, în cazul scăriței, aceasta probabil a fost confecționată în zona Tisei Superioare. Acest caz ne arată că, din punct de vedere biologic, individul din M11 putea să aparțină primei generații (dar putea să se fi născut deja în Bazinul Carpatic), însă din punct de vedere cultural avea elemente mixte; în acest mormânt jefuit putem observa combinația arheologică a elementelor cronologice.

közül eddig összesen 10 szablya került elő, tehát az eddig kutatott vagy szerencsésen előkerült sírok 25%-ából ismert ez a fegyverfajta. Igaz, hogy a kolozsvári temetők csak részlegesen vannak feltárva, ennek ellenére a tendencia egyértelműen kirajzolódik. Állításainkat a következő statisztikai összehasonlító elemzéssel is próbáljuk szemléltetni, amelynek keretében a felső-Tisza-vidéki temetők sírjai és szablyái számát próbáltuk összehasonlítva vizsgálni (kihagytuk az elemzésből Demecser-Borzsova puszta [2 szablya], Rétközberencs-Paromdomb [1 szablya], Beregszász [2 szablya], Szolyva [1 szablya] leleteit). A felső-Tisza-vidéki szablyalelőhelyek irodalmát ld. RÉVÉSZ 1996, 180–184; PROHÁSZKA–RÉVÉSZ 2004, 137–168. Tudatában vagyunk természetesen ezen elemzés relatív voltának, azonban ahogyan a kolozsvári temetők leletanyagának elemzése során több alkalommal is hangsúlyozták (RÉVÉSZ 1996, 123, 185) és hangsúlyoztuk, nem hagyható figyelmen kívül e két terület temetői leletanyagának nagyfokú hasonlósága (3. táblázat).

A kolozsvári temetőkből előkerült szablyák százalékaránya körülbelül megegyezhet, sok esetben pedig eltér a Felső-Tisza-vidéki temetőkben regisztrált szablyákétól. Hasonló szablyakonzentrációt nem figyelhetünk meg sehol a Kárpát-medencében, tehát adott a kérdés ebben az esetben is, hogy mivel tudjuk ezt a jelenséget magyarázni. Kutatástörténeti stádiumról vagy valóban egy 10. századi szociológiai, avagy etnokulturális jelenségről beszélhetünk? Nem utasítva el az első lehetőségből adódó nehézségeket sem, az eddigi ásatások alapján úgy tűnik, hogy más régiók teljesen feltárt temetőiben nem ismert ilyen százalékos arányban e fegyverfajta (az észak-magyarországi káli temető 68 sírjából mindössze két szablya került elő, a hajdúsági Püspökladány-Eperjesvölgyben 640 sírből 2 szablyás sír került elő, a Sárrétudvari-Hízóföld 262. sírjából pedig szintén két szablyás temetkezés került elő (M. NEPPER 2002; FÜREDI 2003, 331–352).

Ugyanakkor egy másik fontos tény is szükséges leszögeznünk: a Bodroghöz, illetve a Felső-Tisza-vidék nagyobb területi részegységeinek temetőiben előkerülő szablyák száma (a kutatási stádiumnak is köszönhetően) többszöröse a kolozsvári temetőkben előkerülteknek, nem is beszélve a sírokból előkerült arany-, de elsősorban aranyozott ezüst tárgyak mennyiségéről, ami arról árulkodik, hogy e két te-

si mai interesant este cazul mormântului 10. Din mormântul cercetat de către Gyula László provine o agățătoare de tolbă de arc sau de geantă ale cărei analogii exacte au fost găsite în zona Kievului, pe baza cărora s-a considerat că aparține de prima generație. Din analiza antropologică efectuată de Szilárd Gál rezultă că defunctul este un individ între 35–40 de ani, care, dacă a decedat în prima treime a secolului al X-lea, în Bazinul Carpatic a ajuns deja matur. În schimb dacă decesul s-a întâmplat în cursul anilor ,30 ai secolului X, acest individ a putut să participe la fenomenul sociologic și militar de schimbare a patriei doar în copilărie. Aceste observații însă nu sunt susținute în totalitate de analizele ¹⁴C, deoarece perioada de înmormântare cel mai posibil al M10 se situează între anii 955–965.

În primele două treimi ale secolului X putem data mormintele 6 și 7. În urma analizelor, respectiv a calibrărilor, din multitudinea posibilităților de datare, așa cum putem vedea din fig. 43, mormântul 6 poate fi datat între anii 935–945. Probabil de la mijlocul secolului putem data M1 și grupul de morminte 2–5, pe baza cerceilor în formă de ciorchine de strugure analizați anterior. De menționat că, grupul mormintelor 2–5 este amplasat la marginea terasei, ceea ce înseamnă probabil că au fost ultimele morminte săpate (Fig. 43–44).

Astfel, între aceste înmormântări au existat hiatusuricronologice mai mult sau mai puțin mari. Trebuie să menționăm că necropolele de tipul celor din strada Zápolya puteau să aibă chiar și 80–100 de morminte. Așa cum am amintit anterior, după Gyula László, mormintele 1–2, 6–7 aparțin unei singure grupe, dar după părerea noastră, fiecare dintre acestea aparțin unui alt grup. Pe baza acestor constatări și după analiza tipocronologică a inventarului plasăm folosirea fragmentului de necropolă în perioada anilor 925/930–980.

LOCURILE FUNERARE DIN SECOLUL X ÎN CLUJ-NAPOCA ȘI PROBLEMA SPAȚIULUI CENTRULUI DE PUTERE DIN MICROREGIUNE

Caracteristica unică a necropolei din strada Zápolya este prezența numărului mare de arme depuse în morminte și proporția mare a înmormântărilor cu resturile calului. De asemenea, dorim să subliniem faptul că au fost documentate aproape toate tipuri-

rület jelentőségét, egyelőre legalábbis, a 10. századi régészeti spektrumon nem lehet semmilyen szempontból összehasonlítani.

A temetők leletanyagának és a temetkezési szokások jellegzetes kapcsolataival már foglalkoztunk, ezért itt csak az eredményeket említjük meg:

1. A tárgyak egy részének párhuzamai, illetve ezeknek díszítésmódja csak a Felső-Tisza-vidékről ismert (a 11. sír berakásos díszítésű kengyele és a levél alakú lószerszámveretek), de mindegyik tárgynak a Felső-Tisza vidékén ismert a párhuzama.

2. A kolozsvári temetők, elsősorban a Zápolya utca lovastemetkezéseinek aránya hasonló a Felső-Tisza vidékéhez (11 temetkezés – 7 lovastemetkezés) (38. kép 1).

3. Ahogyan említettük, a sírokban talált szablyamennyiség a sírok mennyiségéhez viszonyítva a Felső-Tisza vidékének arányához hasonlítható.

Ez az adatmennyiség arra utalhat, hogy a kolozsvári mikrorégiót (amire feltételezésünk szerint utalnak ezek a temetők) a Felső-Tisza-vidék egyik periférikus központjának számíthatjuk.

A mellékletek csak 'ideiglenesen' látható temetkezési elemek azok számára, akik részt vesznek a temetésen, tehát egyrészt emlékezeterősítő hatásuk van a halott státuszának kifejezését illetően, másrészt viszont materiális, anyagi síkon megőrökíti a közösség elképzelését a másvilág strukturális felépítéséről.

A kolozsvári temetők esetében e három szereplős (halott, gyászoló rokonok és a [mikro]közösség tagjai) társadalmi jelenség vizsgálata során az alábbi következtetésekre jutottunk:

1. A fegyveres sírok és elsősorban a más régiókban nagyon ritka szablyák nagy aránya egy speciális csoportidentitás (funerális) kifejeződése.

2. A temetkezési szokásokkal kapcsolatos következtetéseink éppen ezzel ellentétes heterogenitásra utalnak: a jelképes I. és az V. lovastemetkezési típuson kívül mindegyik lovastemetkezési forma megtalálható a kolozsvári sírokban (II., III. és IV.), illetve a szablyamellékletes férfi sírok esetében nagyon heterogén szokásokat figyelhetünk meg. A Zápolya utca 4. sírjában az elhunyt koponyája alá helyezett kő egyedi jelenség. A Szántó utcai 4., 6., 10. és 22. számú sír férfi koponyái közös taxonómiai vonásokat mutatnak, ellentétben a leggazdagabb mellékletű 25. sír egyénének koponyájával, ezek

le de înmormântări cu resturile calului cunoscute în Bazinul Carpatic. Fenomenul foarte rar și relativ ciudat îl putem explica doar prin originea eterogenă a acestor comunități. Dorim să atragem atenția că, din cele 11 morminte din Cluj-Napoca, 5 morminte sunt cu săbii, ceea ce reprezintă un procent de 45,45% din totalul mormintelor. În comparație, din alte zone ale Bazinului Carpatic din secolul X cunoaștem în total în jur de 133 de săbii (GÁLL 2019, 115. kép).

În comparație cu necropola din strada Plugarilor, în cea din strada Zápolya sunt mult mai multe mormintele cu resturile calului (strada Plugarilor: 26–1, strada Zápolya: 11–7), respectiv proporția de săbii este mai mare (26–3, 11–5). Cum putem explica acest fenomen? Prin relativ mica întindere a săpăturilor?

Necropola cercetată parțial din strada Zápolya, reprezintă un caz special nu neapărat prin înmormântări foarte bogate, ci prin mormintele de bărbați „înarmați până în dinți”, respectiv printr-o proporție mare de înmormântări cu resturile calului. Din acest motiv am analizat cantitatea de metal prețios, respectiv de aliaj, a pieselor din necropolă:

Tabelul 2. Cantitatea metalelor prețioase și a metalelor aliate din mormintele necropolei din strada Zápolya

	Au	Ag	Br
M1	–	36,9 grame	16,7 grame
M2	–	–	–
M3	–	0,2 grame	–
M4	–	2,0 grame	–
M5	–	14,1 grame	–
M6	–	3,8 grame	–
M7	–	0,4 grame	3,1 grame
M8	–	–	13,2 grame
M9	–	–	–
M10	–	15,7 grame	15,7 grame
M11	0,1 gram	61,2 grame	40,4 grame
	0,1 gram	Total: 118,6 grame	Total: 92,2 grame

Spațiile funerare din secolul X (strada Kalevala, strada Plugarilor și strada Zápolya) cercetate pe terasele III și IV de pe teritoriul actualului oraș Cluj-Napoca, se remarcă în peisajul microzonal și prin poziția lor topografică. Această poziție a mormintelor poate fi pusă în legătură și statutului deosebit al acestor comunități.

pedig különböznek a Zápolya utcai 10. sír koponyájától, ismét megerősítvén azt a gyanút, hogy e sírokban nyugvók biológiai szempontból sem képeztek rokonságot.

Mindezen észrevételek alapján, a kolozsvári közösségek temetői a következőkre utalnak:

1. Eltérő temetkezési hagyományokkal rendelkező népesség foglalhatta el a Kis-Szamos környékét, amely alapján joggal gondolunk e népesség eltérő, heterogén eredetére. Ezt nemcsak a régészeti, hanem az antropológiai vizsgálatok is egyértelműen megerősítik (MARCSIK 2002–2003, 88).

2. E népesség érett férfi sírjainak elsődleges státuszszimbóluma a szablya, amelyet csoportidentitást kreáló szimbólumként értékelhetünk.

E megfigyelések összegzéseként a kolozsvári temetők sírjaiban a 10. századi hatalmi központ fegyveres, professzionális rétegét, nagyon eltérő eredetű egyének és családok tagjait láthatjuk. Ezen közösségek itt szerveződnek meg, itt alakul/alakítják ki csoportidentitásuk(at), amelyet a túlvilágon elsősorban fegyverzettel és speciálisan szablyával jelképeztek.

A kolozsvári feltételezhető katonai központ létrejötte, okozati háttere a 10. század első felében két fontos tényhez köthető:

1. Az Erdélyi-medence északi részéből délre tartó kereskedelmi utak katonai felügyelete. Ez az út integrálhatta a keleti kereskedelem vérkeringésébe a délebbi területeket is. Egy ilyen dél felé tartó út lehetőségére utalhat a kérdéses máramarosszigeti dirhemlelet is (GÁLL 2013a, I. kötet: 318).

2. A Kolozsvár környéki sóaknák kitermelésével foglalkozó közösségek katonai felügyeletére idetelepített, idevándorolt katonai központ katonai vezetőinek, testőreinek, egyszerű harcosainak, ezek hozzátartozóinak régészeti hagyatékát láthatjuk itt. A temetők topográfiai elhelyezkedése ezt a helyzetet még inkább egyértelművé teszi: az infrastrukturális kontinuitást (amely egyáltalán nem egyenlő az etnikai kontinuitással) jelző római utak elágazása mentén a Szamos felsőbb teraszain helyezkedtek el, ahonnan az egész völgy, illetve mikrorégió területét tudták ellenőrizni (39. kép 1–2; 40. kép). Fontosnak tartjuk megjegyezni, hogy Kolozsvár végén, a Nagyvárad felé vezető főút bal oldalán, a volt Polus Center (ma Vivo) bevásárlóközpont területén előkerült egy nagy méretű római épület, tőle délre pedig az épülethez tartozó K–Ny irányú bekötő út,

Aceste necropole ies în evidență nu prin bogăția metalelor prețioase, ci prin asocierea diferitelor categorii de arme. Dintre cele 40 de morminte din cele trei spații funerare în 19 s-a găsit o anumită categorie de armă, adică un procent de 47,5% care este nemaiîntâlnit în alte microzone ale Bazinului Carpatic. Chiar dacă în unele cazuri putem explica și altfel prezența armelor, chiar în morminte de copii, în mentalul colectiv al acestor comunități arma nu a fost doar un obiect ci un simbol al statutului/statuturilor, jucând un rol foarte important în cotidian.

Numărul mare de arme ale celor înhumați îl putem explica prin statutul simbolic al defuncțiilor (adult, bărbat, războinic), modelul vieții de apoi fiind imaginat ierarhic celui pământesc. În cazul diferitelor categorii de arme se ridică întrebarea, dacă acestea au marcat într-adevăr un statut sau doar o diferență? Numărul mare de săbii în mormintele din Cluj-Napoca evidențiază pe de o parte un statut special față de cei care nu aveau în inventar această categorie de armă. Pe de altă parte, o comparație cu necropolele altor microregiuni atrage atenția asupra statutului special al comunităților din necropolele secolului X din Cluj-Napoca (este de amintit, că sabia putea să reprezintă o povară economică importantă pentru familie/microcomunitate, dacă nu a fost cadou). Putem conchide, că multitudinea categoriilor de arme depuse ca inventare este rezultatul împlinirii simbolisticii bărbatului matur (ca statut atribuit) cu cea a războinicului (ca statut dobândit). Astfel armele, în special săbiile, pot fi legate de statute personale, devenind în contextul necropolelor de la Cluj, practic creatoare de simbol de grup (GÁLL 2013a, Vol. I: 826–829, 290–292. kép; GÁLL b, 469–472, Fig. 5–7). Folosirea sabiei ca simbol al statutelor socialo-militare în secolul X este subliniată și de faptul, că în mediul cultural din Bazinul Carpatic (și nu numai) acestea au fost ornamentate, fiind parte al inventarului funerar al celor mai bogate morminte din acest secol (Gesztéréd, Karos, Rakamaz, Zemplin).

În concluzie, în cazul spațiilor funerare din microregiunea Cluj-Napoca, concentrarea într-o asemenea măsură a mormintelor cu săbii o explicăm prin existența unui centru (zonă) de putere militară (military power area). În cele 40 de morminte provenite din trei necropole cercetate până acum în Cluj și datate în secolul X, s-au găsit 10 săbii, care re-

ami biztosította a kijáratot a közelben elhaladó (te-repen egyelőre nem azonosított), Napocát a gyalui castrummal összekötő főútra. Az utat valószínűleg még a 6. században is használták az itt már korábban (az 5. század második felétől) megtelepedett gepida közösségek, legalábbis erre utalnak a közelben előkerült temetkezések és telepobjektumok (házak, gödrök, kemencék) (a Polus Center területén végzett mentőásatás anyagának közlése folyamatban van. ROTEA ET AL. 2008, 47–88; ALICU 2008, 9; MUSTAȚĂ ET AL. 2009; NAGY–ROTEA 2010, 230–233; NAGY–ROTEA 2013, 629–632).

A kolozsvári temetők a leletanyaguk alapján és a kutatás jelenlegi állása szerint a század ’70–80–90-es éveit is megérhetik. E katonai közösségek felszámolására, vagyis a temetők felhagyására a 11. században kirabolt/megbolygatott gazdag temetkezések is utalhatnak (9. és 11. sír a Zápolya utcában, illetve kilenc temetkezést bolygattak meg a Szántó utcai közöletlen temetőrészben is).

A HONFOGLALÁS IRÁNYAI ÉS AZ ÉRTELMEZÉSEK BÉKLYÓI

Mivel az erdélyi honfoglalás szakirodalma szorosan kötődött az útirányhoz, a következőkben erről ejtenénk néhány szót.

Ahogy nincsen konszenzus a honfoglalást előidéző ok-okozatok kapcsán, úgy a honfoglalás K→Ny irányairól is számos elképzelés született. A honfoglalás irányairól vallott felfogások ugyanakkor kapcsolatban állnak többnyire a honfoglalás jellegéről vallott elképzelésekkel.

A kettős jellegű honfoglalás elméletének támogatói többnyire a honfoglalás irányait is két csoportba rendszerezték. Így többnyire Árpád 895-ös bevonulását a Dnyeszter völgyén, a Vereckei-hágónál képzelték el, ebből az irányból jutott ki az Alföldre, közvetlenül a 894-es hadsereg nyomában, amely feltételezéseik szerint megszállta már az előbbi évben a Felső-Tisza vidékét (BÓNA 1988, 199; FODOR 2009, 73). Ezt az irányt mutatta be lovagregényes gestájában Anonymus P. mester is (GYÖRFFY 1993, 94).

Ezzel szemben viszont az Etelközből elűzött nép a Keleti-Kárpátok összes hágóját használta.

Ez az elmélet egyértelműen az Ősgesztának tulajdonított szövegrészre alapszik: „*a felbolygatott*

prezintă 25% din inventarul complexelor funerare. Este adevărat că, spațiile funerare din Cluj-Napoca au fost cercetate parțial, cu toate acestea informațiile sunt relevante.

Vom încerca să ilustrăm observațiile noastre printr-un tabel comparativ în care am inclus zonele Tisei Superioare (Nu am introdus în această analiză săbiile descoperite izolat: Demecser-Borzovapuszta (2 săbii), Rétközberencs-Paromdomb (1 sabie), Beregszász (2 săbii), Szolyva/Svaljava (1 sabie). Privind bibliografia descoperirilor de săbii din zona Tisei Superioare, vezi: RÉVÉSZ 180–184; PROHÁSZKA–RÉVÉSZ 2004, 137–168), dar și alte necropole din diferite microregiuni al Bazinului Carpatic din secolul X (RÉVÉSZ 1996, 123, 185) (Tabelul 3).

Comparativ, numărul săbiilor (respectiv al armelor folosite în atac) din necropolele din Cluj depășește de cele mai multe ori procentajul celor din necropolele zonei Tisei Superioare. O asemenea concentrare de săbii nu o putem identifica în nici o necropolă din Bazinul Carpatic. În consecință, se pune întrebarea cum trebuie explicat acest fenomen arheologic? Reflectă un stadiu al cercetării sau a fost un fenomen sociologic caracteristic secolului X? Fără să respingem problemele de interpretare determinate de stadiul cercetării, remarcăm că săpăturile de până acum au reliefat foarte clar că asemenea procentaj de arme nu sunt cunoscute în alte microregiuni ale Bazinului Carpatic (spre exemplu în necropola de la Kál, unde au fost cercetate 68 de morminte au fost înregistrate doar două săbii; în necropola din Hajdúság, la Püspökladány-Eperjesvölgy, din 640 de morminte în doar două au fost înregistrate săbii, iar în necropola de 262 de morminte la fel sunt cunoscute doar 2 săbii. M. NEPPER 2002; FÜREDI 2003, 331–352).

Trebuie să menționăm faptul că, în ansamblu, din necropolele din zona Bodroghöz (microregiune dintre râurile Tisa și Bodrog), respectiv din zona Tisei Superioare provine un număr mult mai mare de săbii, respectiv inventarul funerar constând în artefacte de argint aurit și de aur este incomparabil mai bogat decât inventarul mormintelor din Cluj. Pe lângă aceasta, cantitatea de monede vest-europene, bizantine și arabe arată că importanța celor două microregiuni (centre?) nu poate fi comparată în spectrul politico-militar al secolului al X-lea.

3. táblázat. A sírszámok és a szablyás sírok arányának összefüggései a Felső-Tisza-vidék, illetve más régiók honfoglalás kori temetőiben

Temető	Sírszám	Szablyás sírok száma és százalékaránya az adott temetőben
<i>Felső-Tisza-vidék</i>		
Karos I–III. temető	105 sír	11 szablya (10,47%)
Kenézlő I–II. temető	50 sír	5 szablya (10,00%)
Rakamaz-Strázsadomb	9+10	1 szablya, 1 szablyamarkolatú kard (10,52%)
Szabolcsveresmart-Szelérd-domb	8	1 szablya, 1 kard (25%)
Tizacsoma	60 sír	1 szablya, 1 kard, 1 szablyamarkolatú kard (5,0%)
Tiszaeszlár-Bashalom II. temető	13 sír	3 szablya (23,07%)
Tiszabездé	17 sír	3 szablya (17,64%)
<i>A Kárpát-medence más területein feltárt temetők sírjainak száma</i> (M. NEPPER 2002; FÜREDI 2003, 331–352; PÁRDU CZ–TARY 1939, 189–199; RÉVÉSZ 2008)		
Kál-Legelő	68 sír	2 szablya (2,94%)
Miskolc-Repülőter	25 sír	1 szablya (4,00%)
Püspökladány-Eperjesvölgy	640 sír	2 szablya (0,31%)
Sárrétudvari-Hízóföld	262 sír	2 szablya (0,76%)
Csongrád-Vendelhalom	50 sír	4 szablya (8,00%)
Eger-Szépásszonyvölgy	33 sír	2 szablya (6,06%)

Tabelul 3. Numărul săbiilor și procentajul lor în cadrul necropolelor din Bazinul Carpatic

Necropole	Nr. de morminte	Nr. săbiilor și procentul lor în necropolele menționate
<i>Zona Tisei Superioare</i>		
Necropola Karos I-III	105 morminte	11 săbii (10,47 %)
Necropola Kenézlő I-II.	50 morminte	5 săbii (10,00%)
Rakamaz-Strázsadomb	9+10 morminte	1-sabie, 1-spadă cu măner de sabie (10,52%)
Szabolcsveresmart-Szelérd-domb	8 morminte	1-sabie, 1-spadă (25%)
Coma (Ucraina)	60 morminte	1- sabie, 1- spadă, 1- spadă cu măner de sabie (5,0%)
Necropola Tiszaeszlár-Bashalom II. temető	13 morminte	3 săbii (23,07%)
Tiszabездé	17 morminte	3 săbii (17,64%)
<i>Alte zone ale Bazinului Carpatic</i> (M. NEPPER 2002; FÜREDI 2003, 331–352; PÁRDU CZ–TARY 1939, 189–199; RÉVÉSZ 2008)		
Kál-Legelő	68 morminte	2 săbii (2,94%)
Miskolc Repülőter	25 morminte	1 sabie (4,00%)
Püspökladány-Eperjesvölgy	640 morminte	2 săbii (0,31%)
Sárrétudvar-Hízóföld	262 morminte	2 săbii (0,76%)
Csongrád-Vendelhalom	50 morminte	4 săbii (8,00%)
Eger-Szépásszonyvölgy	33 morminte	2 săbii (6,06%)

magyar szállások űzött népe a Keleti-Kárpátok valamennyi járható szorosán keresztül, három hónapra át tömörülve és tolongva menekült a barmaikat és lovaikat pusztító „sasok” (besék = besenyők) elől az erdőkön és hegyeken túli, védelmet jelentő Erdélybe.” (BÓNA 1988, 199). Ugyancsak Bóna szerint hiteles, dinasztikus hagyomány, hogy Álmost Erdélyben megölték, nem mehetett ugyanis be Pannóniába (BÓNA 1988, 199). Logikai szempontból ezzel a feltevessel az a baj, hogy ha Árpád a Felső-Tisza vidékén vagy az Alföldön volt, akkor miként adhatta a beleegyezését édesapja ilyen jellegű kivégzésére? Ugyancsak Bóna szerint a Bulgáriában megvert seregek hasonlóképpen nem menekülhettek másfelé, csak Erdélybe, ezért gyakorlatilag a hadsereg alföldi hódítása után a menekülés első régiója az Erdélyi-medence volt, ahonnan majd a népesség továbbvándorolt az Alföld felé. Tehát látjuk, hogy a kettős jellegű honfoglalás elméletének támogatói legalább két, de általában inkább három iránnyal számolnak: egyrészt a Vereckei-hágó, amely feltűnik később Anonymusnál is, valamint az Ősgesztára alapuló és az összes hágót használó elmélet az Erdélyi-medence felé menekülés (GYÖRFFY 1993, 184–188).

E problémából kiindulva megpróbáltuk megvizsgálni azon hágók természetföldrajzi, topográfiai jellegzetességeit, amelyeket a történészek és régészek szerint az Etelközben hagyott népesség/köz-nép magyar honfoglalás Ny → K irányú migrációja során használhatott és amelyet annyira képletesen mutatott be Bóna István (ld. fentebb). Ezek a hágók, illetve szorosok (VOFKORI 2009, 270–271): Radnai-hágó, Borgói-hágó, Gyergyótölgyes-hágó, Békás-szoros, Gyimesi-szoros, Úzi-szoros, Ojtozi-szoros, Bodza-szoros, Predeali-hágó, Törcsvári-hágó, Vöröstorony-szoros, Szurduk-hágó (41. kép 1–2).

Ha napjainkból indulunk ki, elviekben mindegyik hágó használható, azonban ez nem volt így régen, nem is beszélve a kora középkorról. Meglátásunk szerint hosszúságuk és topográfiai nehézségeik miatt kétséges, hogy a 9. század végén használták volna a Radnai-hágót (a Keleti-Kárpátok összes hágói és szorosai közül a Radnai-hágó a legismertebb, de erről is a legelső információ Rogeriustól származik, aki a Kadan vezette mongol hadak betöréséről nyújt információkat [BINDER 1974, 328–329]) és a Borgói-há-

După ce am analizat materialul arheologic și ritualurile funerare, putem formula câteva concluzii:

1. Analogiile unei părți a pieselor sunt cunoscute doar din zona Tisei Superioare (spre exemplu scărița ornamentată cu incrustație și aplicile în formă de frunză din M11), dar fiecare obiect are analogie în zona respectivă.

2. Procentajul indivizilor înmormâțați cu resturile calului, mai ales în necropola din strada Zápolya, este asemănătoare cu cel din zona Tisei Superioare (11 morminte – 7 înmormâțați cu resturile calului) (Fig. 38. 1).

3. Procentajul săbiilor este asemănător cu procentajul acestor arme în necropolele din zona Tisei Superioare.

Toate aceste date par să indice că microregiunea Clujului a fost în secolul X un spațiu periferic al zonei Tisei Superioare, spațiul central-politic al noii puteri militaro-politică din acest veac.

Inventarele funerare sunt elemente ce pot fi observate doar temporar de cei care participă la actul funerar. Pe de-o parte au putere mnemonică de exprimare a statutului defunctului, iar pe de altă parte imortalizează în materialimăginarul structural al lumii de dincolo a comunității din Cluj-Napoca.

În cazul necropolelor din Cluj-Napoca, analizând acest fenomen sociologic cu trei „actori” participanți (defunctul, îndoliații, participanții la funeralii), am ajuns la următoarele concluzii:

1. Mormintele cu arme, mai ales cele cu săbii, rare în alte regiuni (cu excepția zonei Tisei Superioare) sunt expresia (funerară) a unei identități de grup.

2. În ceea ce privește diferite aspecte ale obiceiurilor funerare, acesteane arată exact o tendință contrară, profund eterogenă: sunt documentate aproape toate tipurile de înmormântare cu resturile calului cunoscute în Bazinul Carpatic (tipurile II, III și IV). Și în cazul mormintelor având în inventar sabia am putut înregistra obiceiuri foarte eterogene. Cazul mormântului 4 din strada Zápolya este un obicei unicat în necropolele din secolul X din zona Clujului. În cazul mormintelor 4, 6, 10 și 22, de bărbați înarmați din strada Plugarilor, craniile acestora prezintă trăsături de taxonomie comune, spre deosebire de mormântul 25, cu cel mai bogat inventar dintre aceștia (MARCSIK 2002–2003, 88). Trăsăturile acestora se deosebesc în mod profund de

gót (ennek használatáról először a 16. századból vannak információink [BINDER 1974, 329–330]), a Gyergyótölgyes-hágót és a Békás-szorost pedig biztosan nem használták, mivel e két átkelőhelyet a modern korban kezdték csak el használni (BINDER 1974, 330–331), de szkeptikusok vagyunk Gyimesi-szoros (e szoros használatáról a 17. századból vannak adataink: BINDER 1974, 331), illetve az Úz-völgye használatával kapcsolatban is, ugyanis ezek környékét a rómaiak sem integrálták politikai-katonai szempontból, hiszen e hágók ezek környékéről nem ismerünk római erődítményeket. Az Úz folyó mintegy 45 kilométeres völgye Rugát-tetőtől Dormánfalváig (Därmănești) a Gyimesekből jövő Tatrosba ömlik. Nem lehet kizárni ebben az esetben sem a magyar migrációt, habár erre semmi sem utal (BINDER 1972, 271–273). Ahogyan Binder Pál tanulmányaiban kimutatta, a 11–12. században a keleti népek (kunok, úzok) azokat a szorosokat, illetve hágókat használták betöréseik során, amelyekeken keresztül legkönnyebben behatolhattak az Erdélyi-medencébe: az Ojtozi-, a Bodzai- és Vöröstoronyi-szorosokat, illetve a Tatárhavas-hágót. Az Ojtozi-szorost 865 méteres legnagyobb magassága ellenére már az őskortól és római kortól intenzíven használták. Egyértelmű római kori használatáról a berecki római *castrum* egyértelműen tanúskodik (BINDER 1969, 209; BINDER 1972, 271–272, 275–277), a Bodzafordulótól kezdődő Bodza-szoros 840 méteres legnagyobb magasságú, az út korai használatára már a 13. században épített vár is utal (BINDER 1972, 275–277) (mindezeket a 42. képen zöld színnel jelöltük). Ugyanakkor a Vöröstorony-szoros használata már az őskorból követhető, illetve a legfontosabb római út volt a provincia idejében, maga a nevét a 14. században említett Vörös-torony várától kapta. „*E szűk szorost, a déli határ-hegyeken át, az Olt kifolyása nyitja: útja az Olt jobb partján van, sok helyt a hegybe bevágva. Átmetszi az egész déli határszéli hegyvonalt, s mindenütt lapályon, az Olt vizével csavarog. Erdély határán mintegy két mérföldet s tul rajta még többet tart; sok helytt oly keskeny, hogy néhol 30, 50, 90 öl hosszában is csak egy szekérnek ad útát.*” (KÖVÁRI 1853, 65–67). Tehát a támadások főleg délről, illetve délkeletről érték Erdélyt, és leszámítva a Radnai-hágó használatát 1241-ben, azelőtt semmi nem utal e hágók migrációs jellegű használatára (42. kép 1–2).

craniul mormântului 10 din strada Zápolya, întărind și prin aceasta suspiciunea că defuncții din mormintele acestor spații funerare nu erau înrudiți biologic între ei.

Pe baza acestor observații necropolele din Cluj-Napoca ale comunităților din epoca cuceririi (conquest period) putem conchide că:

1. În cursul primei părți a secolului X zona actualului oraș Cluj-Napoca a fost ocupată de o populație cu obiceiuri funerare diverse, eterogene, pe baza cărora putem să presupunem o origine culturală diferită, eterogenă a acestei populații. Aceste observații arheologice, așa cum am prezentat anterior, sunt susținute și de cele antropologice.

2. Principalul simbol de statut al bărbaților maturi ai acestei populații a fost sabia, pe care o putem considera ca fiind un simbol-creator ale unei noi identități de grup.

Rezumând aceste observații, în mormintele necropolelor din secolul X din Cluj-Napoca se pot observa indivizii războinici, probabil cu origini identitare diferite, respectiv familiile acestora. Probabil că aceste comunități s-au organizat pe loc, aici și-au format identitatea lor de grup, pe care în lumea de dincolo au reprezentat simbolic prin armament și în special prin săbii.

Cauza apariției unui centru militar în zona Cluj-Napoca poate fi legată de doi factori:

1. Controlul militar-economic al drumului care ducea spre vest, sud și nord în secolul X. Aici se adaugă și precizările referitoare la caracterul internațional al inventarului funerar din aceste necropole. Acest drum putea să integreze în sistemul de circulație al comerțului oriental și regiunile sudice, așa cum ar putea sugera tezaurul de la Sighetul Marmației (GÁLL 2013a, Vol. I: 318).

2. Supravegherea comunităților care se ocupau cu exploatarea ocnelor de sare în zona Clujului, respectiv moștenirea șefilor militari, suitele militare ale acestora, ajunși și/sau colonizați în zonă. Situația topografică a necropolelor pune această observație într-o lumină, clară: aceste comunități s-au așezat în zona intersecțiilor drumurilor romane, ca simbol al continuității infrastructurale, pe terasele superioare ale Someșului, de unde putea fi supravegheată întreaga vale și microregiune. În acest sens, la ieșirea din Cluj-Napoca spre Oradea, la sud de șoseaua E60, pe amplasamentul Centrului Comer-

E megfigyelésből kiindulva úgy gondoljuk, hogy semmi nem támogatja azt az 'özönvíz' jellegű migrációt, amelyet elsősorban a kettős jellegű honfoglalás elméletének támogatói festettek a honfoglalás során használt hágókkal kapcsolatban. Teljesen stratégia-, illetve logika ellenes, hogy a több mint 300 kilométeren át koszorúként nyúló Keleti-Kárpátok összes hágóját használják. Triviális az is, hogy mindezt a 'fejvesztett' menekülést hogyan tudták volna koordinálni a nőket, gyerekeket, öregeket vezető, felügyelő harcosok?

Tehát elmondható, hogy nem látjuk semmilyen bizonyítékát annak a katasztrofális képnek, amelyet sokszor majdhogynem filmszerűen ábrázoltak kitűnő történészek és régészek. Volt vagy sem besenyő támadás, veszély, arra nem válaszolnánk régészként, azonban úgy véljük, hogy az Északi-Kárpátokban eredő Dnyeszter folyó völgyéből behatolni a Kárpát-medencében sokkal nagyobb az esélye, mint a kietlen moldvai rengetegeket után több mint 1200 méteres magasságot megmászni és úgy hatolni be az Erdélyi-medence keleti felébe, amelyet abban az időben gyaníthatóan erdők és mocsaras kis medencék mozaikos régiói jellemeztek. Az Erdélyi-medencébe hatolni a legkönnyebb egyértelműen a Vöröstoronyi-szoros, amelyet már az őskortól használtak és egyike volt a fő római útnak is. Ez a szoros nem zárható ki az útvonalak közül, azonban a migráció koordinálása a több mint 500 km távolságból, amely elválasztotta a Vereckei-hágót a Vöröstoronyi-szorostól kétségesé teszi ezt a koncepciót. hacsak nem a Bulgáriában megvert sereg használta (BÓNA 1988, 200)?

Bárhogyan is értékeljük a honfoglalást kiváltó okokat, a források tükrében megállapíthatjuk, hogy ez az esemény 895-re keltezhető (ŐSEINKET FELHŐZÁD 1996, 16–18). A sikeres honfoglalás egyértelműen a Kárpát-medence 9. századi geopolitikai konjunktúrájában értelmezhető: a Kárpát-medence keleti felében a honfoglalás idején a magyaroknak vagy nem kellett a terület birtoklásáért senkivel sem harcolniuk (Felső-Tisza vidéke, Alföld, Észak-Erdélyi-medence), vagy csak jelentéktelen bolgár erőkkel, amelyek amúgy is a medence periférikus területein koncentráltak (BÓNA § 194; FODOR 2009, 73–74). Majdnem általánosan elfogadott tézis, hogy a honfoglalás I. szakasza során, vagyis 895-ben elfoglalták „*Erdélyt és az Alföldet*” (BÓNA

cial Polus Center (din 2016 Vivo) a fost descoperită o clădire romană de mari dimensiuni. În imediata vecinătate a acesteia s-a găsit un drum roman orientat E–V, care intersecta probabil drumul imperial care făcea legătura între orașul Napoca și castrul de la Gilău (drum neidentificat în teren). Drumul antic a fost utilizat mai târziu de către comunitățile gepide stabilite zonă în a doua jumătate a sec. V. În apropierea drumului s-au descoperit mormintele și complexe de habitat (locuințe, gropi, cuptoare) din epoca gepidă (rezultatele cercetării au fost publicate parțial, prelucrarea materialului arheologic aflându-se în derulare. ROTEA ET AL. 2008, 47–88; ALICU 2008, 9; MUSTAȚA ET AL. 2009; NAGY–ROTEA 2010, 230–233; NAGY–ROTEA 2013, 629–632).

După părerea noastră, necropolele din zona denumită de demult Kövespad sunt o consecință indirectă a acestei situații (*Fig. 39. 1–2; Fig. 40*).

Pe baza stadiului actual al cercetării, necropolele din Cluj-Napoca pot fi datate până în anii '70–80 ai secolului X. Aceste comunități militare au fost lichidate probabil în perioada sfârșitului secolului X – începutul secolului XI, în mormântările „păgâne” bogate fiind jefuite (mormintele 9, 11 din strada Zăpolya, respectiv 9 morminte din strada Plugariilor au fost deranjate sau jefuite) în cursul secolului al XI-lea, moment care ar putea coincide cu o nouă colonizare, cu noi veniți.

DIRECȚIILE CUCERIRII ȘI CONSTRÂNGERILE/ CANOANELE INTERPRETĂRIILOR

Deoarece în literatura de specialitate transilvăneană a epocii cuceririi problematica itinerariului urmat de cuceritori este foarte prezentă, vom aborda și noi această problemă în următoarele rânduri.

Așa cum nu este un consens în ceea ce privește cauzele – cauzalitatea migrației, nu este nici un consens în ceea ce privește itinerariul migrației popoului lui Árpád. De-a lungul timpului s-au născut diferite ipoteze mai mult sau mai puțin plauzibile. Fără îndoială percepțiile privind direcțiile de cucerire sunt în mare parte legate de ideile privind caracterul cuceririi.

Susținătorii teoriei dublei cuceririi au încadrat direcțiile de cucerire în două grupe separate. În schimb cealaltă parte a cercetătorilor, care a considerat că fenomenul politico-militar de cucerire a Bazinului

1988, 200; FODOR 2009, 73–74), azonban erre – a kérdéses Ösgeszta szövegét leszámítva – semmilyen adat nincsen.

A honfoglalók erdélyi átvonulása és annak kérdése, hogy Erdélyt a korai vagy a kései szakaszban szállták-e meg a magyar törzsek, már régóta szerepel a magyar és a nemzetközi kutatás homlokterében (BÓNA 1988, 199; GÁLL 2009, 100; RÉVÉSZ 2020, 77–100). Régészeti szempontból az utóbbi évek ukrainai majd moldovai jelentős magyar őstörténeti eredményeinek fényében kell áttekintenünk a kérdést, mely során a Szubbotci-típusú leletkör (Dnyeper–Déli-Bug–Dnyeszter–Prut–Szeret–Al-Duna) elkülönítésével a Kárpátokat megelőző etelközi szállásterület régészetileg is kimutathatóvá vált (KOMAR 2011, 2018). Ez azért fontos, mert a Keleti- és Déli-Kárpátok hágóit feltételezetten átvonulásra használó etelközi magyarok elsőként Erdélyt érinthették, így Szubbotci-típusú leletek feltűnését joggal várhatnánk.

Fontos szempont az is, hogy a 10. századi magyarok keleti kapcsolatrendszere a század közepéig igazolt nem pusztán a Kárpát–Dnyeszter régióban, ahol a Kijevi Rusz és a besenyők csak a 930/940-es évek után kerülnek dominás hatalmi pozícióba a régészeti leletek tanúsága alapján, de egészen a Kaukázus és az Urál térségéig (KOMAR 2018). Sőt ismert olyan elképzelés is mely szerint az etelközi magyarság egy része nem pusztán kulturális és politikai értelemben, hanem fizikailag is helyben maradt és csak 940 körül költözött be a Kárpát-medencébe (LANGÓ 2017). A hágók használatának megítélésében egészen a legutóbbi időkig nem rendelkezünk régészeti információkkal, amely helyzet most számos fémkeresős szórványlelet feltűnésével megváltozni látszik, de legalábbis komoly régészeti kutatást alapoz meg és követel ebben a kérdésben. A hágóhasználat elemzésében és a beköltözés kérdésének újabb kutatásában egy teljesen új szempont merült fel, pontosabban került kidolgozásra Sudár Balázs tollából (SUDÁR 2018). Oszmán török kori írott forrásokra támaszkodva vetette el az erdélyi hágók használatát és tört lándzsát a vereckei beköltözés mellett (anélkül, hogy Binder Pál eredményeit idézte volna). Ennek régészeti alátámasztását jelenleg az a teljes lelethiány nehezíti, amelyet a Vereckei- és a vele szomszédos ukrainai hágók közül, keleti előterében az oda vezető folyóvölgyekben

Carpathic s-a produs spre sfârșitul secolului IX, a reconstituit itinerariul urmat de către Árpád prin valea Nistrului, prin pasul Verecke, din această direcție ajungând pe Câmpia Mare, imediat după armata din 894, care în anul anterior ar fi ocupat zona Tisei Superioare (BÓNA 1988, 199; FODOR 2009, 73). Această direcție a fost prezentată în gesta lui, un adevărat roman cavaleresc, și de către Anonymus (GYÖRFFY 1993, 94).

Totodată, în accepțiunea acestor autori, în etapa a doua a migrației, populația de rând al Arpadienilor izgoniți din zona *Atelkuzu*, a folosit toate pasurile Carpaților Orientali spre Transilvania. Nucleul acestei teorii este foarte clar *Gesta Veche*, legată ipotetic de o cronică din secolul XI: „*Their flight stretched over three months. Pursued by the Pechenegs (the Hungarian name of the Pechenegs, besenyő, derives from the Old Hungarian ,bese', meaning ,eagle'), who slaughtered their horses and livestock, the Hungarians flooded through the Eastern Carpathian passes and forests into the haven of Transylvania (Exinde montes descenderunt per tres menses et deveniunt in confinium regni Hungariae, scilicet in Erdelw).*” (BÓNA 1988, 199).

Pornind de la aceste observații, am încercat să analizez caracteristicile geografice și topografice ale pasurilor și trecătorilor pe care – după părerea istoricilor și arheologilor – populația din *Atelkuzu* putea să le folosească în cursul migrației lor pe direcția E → V, fenomen pe care atât de metaforic l-a prezentat István Bóna (vezi mai sus). Aceste trecători și pasuri (VOFKORI 2009, 270–271) sunt: pasul Rodnei, pasul Bârgăului, pasul Tulgheșului, Cheile Bicazului, pasul Ghimeș, Valea Uzului, pasul Oituz, pasul Buzăului, pasul Timiș sau pasul Predeal, pasul Branului, pasul Turnu Roșu și pasul Surduc (Fig. 41. 1–2).

Dacă luăm în considerație condițiile din zilele noastre, toate pasurile pot fi folosite. Dar această situație nu a fost și în trecut, ca să nu mai vorbim de epoca medievală timpurie.

Din punctul nostru de vedere, din cauza lungimii și a greutateilor topografice, este îndoielnică posibilitatea folosirii pasurilor Rodna (dintre toate pasurile și trecătorile, pasul Rodnei este cel mai cunoscut, dar și despre acesta prima menționare o cunoaștem de la Rogerius, care ne dă informații despre invazia trupelor mongole conduse de Kadan [BINDER 1993, 100]).

tapasztalunk Ukrajna területén. A Felső-Tisza-vidék 10. század eleji leletgazdagsága erre nem lehet komoly, közvetett érv sem, mivel a Felső-Tisza-vidékre az erdélyi hágók használatával a Szamos folyó völgyén keresztül is el lehet jutni, sőt, rövidebb úton, és az Etelköz–Dnyeszter völgy–Vereckei-hágó útvonalhoz képest nagyságrendekkel könnyebb domborzati viszonyok leküzdésével. Az ukrainai lelethiány természetesen lehet kutatási hiányosság, főleg annak fényében, hogy Moldova északi részén ilyen leletek és lelőhelyek még ismertek (KVIŤNYICKIJ ET AL. 2020, рис. 1). Azonban ott mindezidáig még fémkeresős szórványleletek szintjén sem látott napvilágot semmilyen magyar jellegű leletanyag, miközben Moldovában és Romániában a hágók leleti előterében már jócskán ismertek, bár régészetileg még alig kutattak. Ez utóbbi új adat mindenképpen arra figyelmeztet, hogy amíg a hágók és az oda vezető utak kérdését régészetileg nem vizsgáljuk meg alaposan, addig ne törjünk lándzsát a korabeli hágóhasználat kérdésében. A 16–17. századi írott adatok áttekintése a krími tatárok hágóhasználatával kapcsolatban kétségtelenül szellemes és eredeti ötlet, de a honfoglalással egykorú régészeti adatok tanúbizonyságát semmiképpen nem írják felül.

Az Erdély-problematikát is érintő etelközi (Szubbotci-típusú) és a hágók előterében lévő (Przemysł-típusú) temetők leletanyagának és Erdély megszállásának kérdését Révész László vette újra górcső alá (RÉVÉSZ 2020). Két kelet-erdélyi honfoglalás kori lelet kapcsán magyar őstörténeti következtetéseket is levont a Szubbotci-típusú (Dnyeszter-vidéki csoport) és Przemysł-típusú lelőhelyek földrajzi és főleg időrendi (10. század második fele) összekötésével: „*E lelőhelyek másik csoportja nyugatabbra található, a Délkelet-Lengyelországtól (Przemysł, Szudova Visnya) Moldváig, a Dnyeszter és a Prut folyók völgyéig húzódó sávban, lényegében a Kárpátok előterében. Magam hajlok arra, hogy a Háromszéki-medence mindössze két ismert 10. századi sírját (Csikzsögöd, Eresztvény-Zádogostető) is e csoportba soroljam, azokat ugyanis nagyon nagy távolság választja el a Kárpát-medence 10. századi temetőinek tömbjétől. Sajnos e terület leletei is zömmel magányos sírok, de itt már akadnak nagyobb, 16–26 síros temetőrészletek is (Przemysł, Szlobodzeja), melyeket leleteik, illetve a szénizotópos (14C) vizsgálatok a 10. századra kel-*

8 –329]) și Bârgău (privind utilizarea acestuia, primele informații le avem din secolul XVI: BINDER 1974, 329–330). Mai mult ca sigur că nu au folosit Pasul Tulgheșului și Cheile Bicazului, deoarece au început să fie folosite din epoca modernă (BINDER 9 8 –331), și suntem sceptici privind utilizarea pasului Ghimeș (privind utilizarea acestei trecători primele informații le avem doar din secolul XVII. BINDER 9 331) sau Valea Uzului. Valea Uzului are 45 km de lungime, de la pasul Uzului până la Dărmănești, unde se varsă în Trotuș, care vine din Ghimeș. Nu se poate exclude nici cazul acesta ca traiectorie a migrației maghiare, deși nu avem nici o dovadă în acest sens (BINDER 1972, 271–273) deoarece pe acesta nici romanii nu le-au integrat din punct de vedere politico-militar, nefiind cunoscute castroromane în zonă. Așa cum Pál Binder a demonstrat destul de clar, în secolele XI–XII, în cursul atacurilor împotriva regalității maghiare, populațiile orientale au folosit trecătorile prin care au putut să ajungă cel mai ușor în Bazinul Transilvaniei: pasurile Oituz, Buzău și Turnu Roșu, respectiv Tabla Buții (Pasul Tătarilor). Cu toate că avea o înălțime de 865 m, pasul Oituz a fost intens folosit încă din preistorie și epoca romană. Privind folosirea acestuia în epoca romană castrul de la Brețcu reprezintă cea mai bună dovadă în acest sens, iar Pasul Buzăului, cu o înălțime de 840 m, a fost folosit de timpuriu, așa cum o demonstrează cetatea construită în secolul XIII (BINDER 1969, 210–211; BINDER 1972, 275–276) (pe hartă acestea au fost marcate cu culoarea verde). Totodată, folosirea pasului Turnu Roșu o putem documenta din preistorie, dar era și cel mai important drum roman în epoca provinciei. Numele l-a primit de la cetatea *Turnul-Roșu* amintită pentru prima oară în secolul XIV (KÖVÁRI 1853, 65–67). Așa cum se poate observa aceste atacuri au atins Transilvania în special dinspre sud și sud-est, și, cu excepția utilizării pasului Rodnei din 1241, pentru perioada anterioară nimic nu se referă la utilizarea acestor trecători (Fig. 42. 1–2).

Pornind de la aceste observații, credem că datele avute la dispoziție nu sprijină teoria migrației cu caracter de „*potop*” pe care susținătorii teoriei *dublei cuceriri* le-au prezentat. O astfel de migrație este total illogică și nu s-ar fi putut realiza din punct de vedere strategic. Folosirea tuturor pasurilor din Carpații Orientali care se întind pe o lungime de 300 de

teznek. Jóllehet a kutatók egy része a Dnyeper és a Dnyeszter völgyének a lelőhelyeit egyaránt a Szubbotci-lelethorizonthoz sorolja, s így az etelközi magyarság hagyatékának tartja, véleményem szerint ez nem lehetséges. A két lelőhelycsoportot legalább 400 km-es leletmentes sáv választja el egymástól: a kettő között található Déli-Bug környékéről ugyanis egyetlen lelőhelyet sem ismerünk, amelyet a magyarok elődeihez köthetnénk.” (RÉVÉSZ 2021, 159).

Jóllehet pusztán a nagy távolság aligha lehet releváns régészeti érv, de ettől függetlenül számos további okból nem tartjuk megalapozottnak a fenti elképzelést. Ami a csíkzsögödi „10. századi sírját” illeti (RÉVÉSZ 2020, 97. kép), valójában egy dokumentáció nélküli szórványleletről van szó. Állítólag egy „homokbányából” kis méretű körte alakú kengyel és egy zablá ismert. A nem túl karakteres leletek keltezése a 9–11. század között bármelyik időszakban elképzelhető (GÁLL 2013a, I. kötet: 90). Az Eresztvény-Zádogostető lelőhelyet illetően pedig mindössze annyit tudunk, hogy az 1908-ban a sepsiszentgyörgyi múzeumba került két tárgy esetében is szórványleletekről van szó (GÁLL 2013a, I. kötet: 100–101). A lándzsa esetében eléggé feltűnőek az al-dunai tipológiai kapcsolatok (GÁLL 2013a, I. kötet: 101), míg a trapéz alakú kengyel esetében a László Gyula által közölt kengyel fényképe alapján élünk a gyanúperrel, hogy modern kori hamisítvány. De ha elfogadjuk is a hitelességét, akkor is megállapítható, hogy a trapéz alakú kengyelek újrendszeresítését elvégző Gáll Erwin kénytelen volt külön, önálló kategóriába sorolni (GÁLL 2015, Table 2, 395), ugyanis formailag márkánsan eltér, mivel a szára kör átmetszetű. Hasonló formájú kengyel a 10. századi Kárpát-medencében nem ismert. Összefoglalva forráskritikai szempontból elmondhatjuk, hogy a két lelet esetében a legjobb esetben is szórványleletekről beszélhetünk, de nem két temetőről vagy sírleletről. 2013-as erdélyi településtörténeti elemzésében Gáll Erwin nem véletlenül hagyta figyelmen kívül ezt a két, településtörténetileg félrevezető adatot (GÁLL 2013a, I. kötet: 840, 298. kép).

Révész László érvelésében tárgyszerűen továbbá az sem állja meg a helyét, hogy a Déli-Bug térségéből is ismerünk Szubbotci-típusú lelőhelyeket. Ennek az ellenkezője akkor is tény, ha egyelőre valóban jóval szerényebb mennyiségben (KOMAR 20

kilometri ca o coroană de flori trebuie exclusă din interpretare. Mai mult, se poate ridica o întrebare trivială: cum ar fi putut să coordoneze luptătorii pe o asemenea distanță refugiarea grupurilor de copii, femei și bătrâni?

Putem conchide că nu avem nici o dovadă a imaginii catastrofice care a fost deseori ilustrată cinematografic de excelenți istorici și arheologi. A fost sau nu un atac peceneg? Ca și arheologi, nu suntem în măsură să răspundem, dar credem că posibilitatea de a pătrunde în Bazinul Carpatic prin valea râului Nistru, care izvorăște în Carpații de Nord, este mult mai mare decât folosirea pasurilor din Carpații Orientali. Unele dintre aceste pasuri sunt la înălțimi de peste 1200 de m, ca să nu mai vorbim de faptul că, după o adevărată experiență alpinistă, ar fi urmat partea estică al Bazinului Transilvaniei, care la vremea respectivă era caracterizat de pâlcuri de păduri și de mlaștini.

Teoretic, calea cea mai ușoară spre Bazinul Transilvaniei trece prin pasul Turnu Roșu, care a fost folosit încă din perioada preistorică, pe aici trecând și unul dintre principalele drumuri romane. Acesta nu poate fi exclus dintre trasee, dar coordonarea migrației de la mai mult de 500 de km distanță, care a separat pasul Verecke de Turnu Roșu pune la îndoială și această teorie, dacă nu cumva a fost folosit de armata care a suferit înfrângerea în Bulgaria (BÓNA 1988, 200)?

În orice direcție am interpreta cauzalitatea începerii procesului de cucerire a regiunilor din Bazinul Carpatic, putem concluziona că, pe baza surseilor, aceasta poate fi datată în anul 895 (ŐSEINKET FELHOZÁD 1996, 16–18). Acest succes geopolitic poate fi înțeles în conjunctura specifică sfârșitului secolului IX din Bazinul Carpatic: în partea estică a Bazinului Carpatic, la momentul respectiv, maghiarii nu au fost nevoiți să lupte pentru posesia zonei (Tisa Superioară, Câmpia Mare, Bazinul Transilvaniei de Nord) sau au întâlnit doar forțe bulgare nesemnificative concentrate în zonele periferice ale Țaratului Bulgar (Valea Mureșului) (BÓNA 194; FODOR 2009, 73–74). Este o teză aproape general acceptată că, în prima fază a cuceririi, adică în anul 895, au fost ocupate „*Transilvania și Câmpia Mare*” (BÓNA 1988, 200; FODOR 2009, 73–74), dar pentru care – în afară de Gesta Veche – nu avem date în acest sens.

94–96; SINICA ET AL. 2019; KVVITNYICKIJ ET AL. 2020). Ukrajna ezen része közismerten a leginkább elhanyagolt régészeti, a változás potenciális lehetőségére a fémkeresős weboldalakon helymegjelöléssel ellátott Szubbotci-típusú öv- és lószerszámveretek nagy száma figyelmeztet. Nagyobb gond azonban az időrenddel kapcsolatban, hogy a szerző nem hivatkozik konkrétan radiokarbon vizsgálati eredményekre, amelyekre véleményét alapozza. Przemysł esetében ez különösen fontos lenne, mivel eddig sem Przemysł lelőhelyről, sőt a Przemysł-jellegű lelőhelyek egyikéről sem közöltek radiokarbon kormeghatározást (vö. ZÁGORHIDI CZIGÁNY 2019; Dél-Lengyelország leleteinek elemzését, új leletek közlését ld.: GÁLL 2019, 221–227, 107–111. kép). Szlobodzeja és a Szubbotci-típusú lelőhelyekről pedig csak 9. századi ¹⁴C adatok ismertek (TÜRK 2005. kép; KOMAR 2018, 152). Véleményünk szerint a földrajzi szemlélet és indokok nem írhatják felül a hagyományos részben a radiokarbon keltezését és a hiteles leletkontextust, melyek szerint a két említett csoport között legalább száz év korszakeltérés van.

ÖSSZEFOGLALÁS

A radiokarbon kormeghatározás eredményeként ma már elmondhatjuk, hogy a Zápolya utcai temető egyetlen sírjának megásását sem keltezhetjük 925–930 elé, míg a temető felső időhatárát 970–980 körül húzhatjuk meg. Azt, hogy az itt eltemetettek helyben vagy máshol születtek, illetve mennyi időt tölthettek a jelenlegi Kolozsvár területén, ma még nem tudjuk megválaszolni. A most előkerült leletek további vizsgálatára és a beazonosított lelőhely teljes feltárására ugyanakkor reális lehetőség van.

Ma úgy véljük, hogy a Kolozsvár-Zápolya utcai temetőben feltételezhető korai, már a 10. század első évtizedeiben történt temetkezés (vö. a 6. sír keltezése), amely egyben azt is jelzi, hogy a migrációs és hódítási folyamat eléggé korai időkben érint(het)ette e vidéket. Mint bármely nomád népességnél, illetve hatalomnál, a hódítás jellegét nem a közvetlen területfoglalásban kell mérni, hanem más szempontból szükséges értelmezni. Ilyenek lehetnek a régió gazdasági erőforrásainak megszerzése (pl. sólelőhelyek), a helyben talált népesség meghódítása és adóztatása (vö. a mik-

Problematika migrației prin Transilvania a cuceritorilor maghiari, respectiv a cuceririi timpurii versus târziile al Bazinului Transilvaniei se află de mult pe agenda cercetării (BÓNA 1986; GÁLL 2019; RÉVÉSZ 2013, RÉVÉSZ 2020, 77–100). Din punct de vedere arheologic este de bun augur să analizăm problema prin prisma așa ziselor descoperiri preistorice maghiare din Ucraina, iar apoi din Republica Moldova, prin care, în urma identificării siturilor funerare de tip Subbotci (Nipru–Bugul de Sud–Nistru–Prut–Siret–Dunărea de Jos), sălaşele din *Atelkuzu*, dinaintea Carpaților, a devenit atestabil (KOMAR 2011, 2018). Acest lucru este important, pentru că maghiarii din *Atelkuzu*, despre care se presupune că au utilizat trecătorile din Carpații Orientali și Meridionali, au ajuns în primă fază în Transilvania, deci ne-am putea aștepta la descoperirea unor situri de tip Subbotci în aceste regiuni.

Un alt aspect important este acela că relațiile orientale ale maghiarilor din Bazinul Carpatic din secolul al X-lea sunt dovedite până la jumătatea secolului, și nu doar în regiunea Carpați-Nistru, unde Rutenia Kieveană și pecenegii ajung, conform descoperirilor arheologice, în poziții dominante abia după anii 930/940, ci până în Caucaz și Urali (KOMAR 2018). Sunt cunoscute și teorii conform cărora o parte a populației maghiare din *Atelkuzu* a perpetuat acolo nu doar din punct de vedere politic și cultural, ci și fizic, migrând spre Bazinul Carpatic abia în jurul anului 940 (LANGÓ 2017). În privința modului de utilizare a trecătorilor, până recent nu am deținut informații arheologice, însă situația pare să se schimbe acum prin anumite descoperiri izolate, făcute de detectoriști de metale, care impun și pun bazele unor cercetări arheologice serioase în această privință.

Datorită lui Balázs Sudár, în analiza utilizării trecătorilor și în noile cercetări privind stabilirea maghiarilor, s-a ivit sau, mai degrabă, a fost elaborat un punct de vedere necunoscut înainte (SUDÁR 2018). Bazându-se pe documente scrise din perioada otomană, el abandonează teoria utilizării pasurilor transilvane și susține intrarea prin Pasul Verecke. Probarea arheologică a acesteia este îngreunată de lipsa totală a descoperirilor din zona exterioară, estică a trecătorii Verecke și a altor trecători din Ucraina, aflate în vecinătatea acesteia, respectiv a văilor care duc către acestea.

rorégió 8–9. századi szláv lelőhelyeinek elterjedési térképe), legelőterület-szerzés stb. Nyugat-Erdély esetében ezt a folyamatot nagymértékben segít(het)te a régi római útrendszer fennmaradt része, amelyhez a kolozsvári honfoglalás kori temetők földrajzi elhelyezkedése is tökéletesen illeszkedik, amint azt részletes elemzésünkben kimutattuk. Tömeges beköltözéssel azonban a korai időszakban továbbra sem számolhatunk. Itt fontos hangsúlyoznunk azt is, hogy általánosan az Erdélyi-medencében, speciálisan pedig a Kis-Szamos völgyében rendkívül sok nagyfelületű megelőző feltárás történt az utóbbi két évtizedben, ám a honfoglaló temetők lelőhely-sűrűsége ennek ellenére gyakorlatilag semmit sem változott. Továbbra is megfigyelhető a Szubbotci-típusú leletek szinte teljes hiánya, továbbá számos innen származó leletegyüttes (vö. 11. sír) teljesen egyedi jellegű a korszak hagyatékában. Mindez egy sor tisztázatlan kérdést eredményez még akkor is, ha az utóbb említett jelenségre az egyre gyarapodó avar kori leletpárhuzamok talán magyarázattal szolgálnának.

Arra a kérdésre, hogy a klasszikus honfoglalás kori anyaggal jellemezhető erdélyi temetők az etelközi szállásokról beköltöző honfoglaló magyarok erdélyi hágóhasználatának bizonyítékai vagy sem – amint ezt korábban több kutató is valószínűsítette –, hagyományos régészeti módszerekkel és a jelenleg rendelkezésre álló leletanyag hagyományos régészeti időrendje alapján nem lehet válaszolni, de nem tartjuk valószínűnek. A hágóhasználat és az erdélyi magyar betelepülés kérdését tehát egymástól elválasztva kell kezelni. A Kolozsvár-Zápolya utcai 6. sír radiokarbon kormeghatározása és a csontváz életkorának összefüggései nyomán azonban elsőként sikerült biztosan kimutatnunk, hogy Erdélyben is temettek el még biztosan a keleti, etelközi szálláson születetteket. Így a csontanyag stabil izotópos ($^{87}\text{Sr}/^{86}\text{Sr}$) vizsgálata a jövőben rendkívül fontos lesz és új fejezetet fog nyitni ennek a 'legendás' temetőnek a kutatástörténetében.

Bogăția de descoperiri din secolul al X-lea, făcute în regiunea Tisei de Sus, nu pot servi nici ca dovadă indirectă în acest sens, întrucât în regiunea Tisei de Sus s-a putut ajunge și prin trecătorile din Transilvania, continuând apoi pe Valea Someșului, distanța fiind chiar mai mică și relieful incomparabil mai lesne de parcurs decât pe traseul Valea Nistrului-Pasul Verecke. Inexistența descoperirilor din Ucraina se poate explica prin lipsurile din activitatea de cercetare, mai cu seamă prin prisma faptului că în nordul Moldovei sunt cunoscute astfel de descoperiri și situri (KVITNYICKIJ ET AL. 2020, рис. 1). Însă acolo până în prezent nu au apărut deloc descoperiri cu specific maghiar, în timp ce în Republica Moldova și în România, în partea estică a trecătorilor, s-au făcut descoperiri, chiar dacă acestea nu au fost temeinic cercetate din punct de vedere arheologic. Cel din urmă aspect ne atrage atenția asupra faptului că, până nu se fac cercetări arheologice temeinice privind trecătorile și drumurile care duc către acestea, nu trebuie să ne pronunțăm în legătură cu utilizarea trecătorilor în acea perioadă. Cercetarea documentelor scrise din secolele XVI–XVII despre obiceiurile de utilizarea a trecătorilor de către tătarii din Crimeea este cu siguranță o idee originală și incitantă, dar în mod cert nu poate înlocui dovezile date de descoperirile arheologice din perioada Descălecării.

László Révész a fost acela care s-a reapucat să cerceteze siturile funerare de la Atelkuzu (de tip Subbotci) și cele de la poalele trecătorilor (de tip Przemysl), care au legătură și cu problematica Transilvaniei (RÉVÉSZ 2020). În legătură cu două descoperiri din perioada Descălecatului, făcute în Transilvania, el a formulat două concluzii privind preistoria maghiarilor, corelând geografic, dar mai cu seamă cronologic (cea de-a doua jumătate a secolului al X-lea) situri de tip Subbotci (ansamblul din regiunea Nistrului) și de tip Przemysl: „*Un alt ansamblu al acestor situri se află mai spre vest, din sud-estul Poloniei (Przemysl, Sudova Vișnea) până în Republica Moldova, în fâșia care se întinde până la Nistru și Prut, adică de fapt la poalele Carpaților. Înclin să includ în acest ansamblu și cele două situri funerare din secolul al X-lea, descoperite în Depresiunea Trei Scaune (Miercurea Ciuc-Jigodin, Eresteghin-Zadogoș), care se află la foarte mare distanță de aglomerația de situri funerare din secolul al X-lea din Bazinul Carpatic. Din păcate, des-*

coperirile din această zonă sunt preponderent situri funerare izolate, însă aici găsim deja și fragmente din complexe funerare mai mari, cu 16–26 de morminte (Przemyśl, Slobozia), pe care descoperirile făcute și analiza cu C 14 le situează în secolul al X-lea. Deși unii cercetători includ siturile din văile Niprului și Nistrului în orizontul de descoperiri Subbotci, socotându-le astfel drept moșteniri lăsate de maghiarii din Atelkuzu, eu cred că acest lucru nu este posibil. Între cele două complexe de situri de află o fâșie de cel puțin 400 de km fără descoperiri: în regiunea Bugului de Sud, care se află între cele două, nu cunoaștem niciun sit care ar putea avea legătură cu strămoșii maghiarilor” (traducerea E. Ferencz) (RÉVÉSZ 2021, 159).

Dincolo de faptul că nu putem considera distanța prea mare un argument arheologic relevant, sunt multe alte motive pentru care nu considerăm întemeiată teoria mai sus prezentată. În ceea ce privește “*situl funerar din secolul al X-lea*” de la Jigodin-Miercurea Ciuc (RÉVÉSZ 2020, ilustrația nr. 97.), acesta este de fapt o descoperire izolată nedocumentată. Acolo s-ar fi descoperit într-o galerie de nisip (fără date topografice clare) o scăriță de mici dimensiuni, în formă de pară și o zăbală; aceste descoperiri nu prea specifice pot fi datate oricând între secolele IX și XI (GÁLL 2013a, Vol. I: 90), iar despre așa-zisul “sit” de la Eresteghin-Zádogostető știm doar că cele două descoperiri ajunse în 1908 la muzeul din Sfântu Gheorghe sunt de asemenea descoperiri izolate (GÁLL 2013a, Vol. I: 840, 298. kép). În ceea ce privește lancea de la Eresteghin-Zadogoș, sunt remarcabile legăturile tipologice cu Dunărea de Jos (GÁLL 2013a, Vol. I: 840, 298. kép 101), iar în privința scăriței în formă trapezoidală, bazându-ne pe fotografia publicată de Gyula László, putem suspecta că este doar o imitație din Epoca modernă. Chiar dacă i-am accepta autenticitatea, putem menționa că Erwin Gáll, care s-a ocupat de resistemizarea scărițelor în formă trapezoidală, a fost nevoit să o includă într-o categorie distinctă (GÁLL 2015, Table 2, 395), întrucât are o formă mult diferită, bara având secțiuni circulară și foarte subțire spre deosebire de scărițele trapezoidale foarte grele. Scărițe de această formă nu sunt cunoscute în secolul al X-lea în Bazinul Carpatic. Rezumând din perspectiva criticii surselor, putem afirma că în privința celor două descoperiri se poate vorbi în cel mai bun caz

despre descoperiri izolate, dar în niciun caz despre două situri funerare. Nu întâmplător a omis Erwin Gáll menționarea celor două descoperiri derutante în cercetarea sa despre habitatul transilvane din secolul X (GÁLL 2013a, Vol. I: 840, Fig. 298).

Un alt punct ce nu poate fi susținut din argumentația lui László Révész este afirmația că în regiunea Bugului de Sud avem cunoștință despre situri de tip Subbotci. Constrariul rămâne un fapt, chiar dacă în prezent vorbim despre un număr mult mai mic (KOMAR 2018, 94–96; SINICA ET AL. 2019; KVITNYICKIJ ET AL. 2020). Este cunoscut faptul că această parte a Ucrainei este cea mai neglijată din punctul de vedere al cercetărilor arheologice; asupra posibilității unei schimbări în acest sens ne atrage atenția numărul mare de aplici de centură și de harnașament de tip Subbotci, publicate pe pagini web alături de localizările exacte. O problemă mai spinoasă legată de cronologie este însă aceea că autorul nu face referire concretă la rezultatele datării cu radiocarbon, pe care se bazează la formularea concluziilor. În cazul Przemyśl, acest lucru ar fi deosebit de important, întrucât până acum nu au fost publicate datări cu radiocarbon nici de la situl Przemyśl, nici de la siturile de tip Przemyśl (vezi: ZÁGORHIDI CZIGÁNY 2019; privind analiza acestor descoperiri din Sudul Poloniei, cu descoperiri inedite vezi: GÁLL 2019, 221–227, 107–111. kép), iar de la siturile de tip Slobozia și Subbotci sunt cunoscute datări cu ¹⁴C care indică secolul al IX-lea (TÜRK 2010, 5. kép; KOMAR 2018, 152). Considerăm că abordarea și argumentele geografice nu pot înlocui datarea cu radiocarbon și contextul autentic al descoperirii, potrivit cărora între cele două grupuri există o diferență de cel puțin o sută de ani.

CONCLUZII FINALE

În urma datării cu radiocarbon, putem spune că niciun mormânt al sitului funerar din strada Zápolya nu poate fi datat înainte de 925–930, pe când limita superioară de timp pentru utilizarea locului funerar se situează între 970 și 980. Dacă cei înhumați s-au născut aici sau altundeva, respectiv cât timp au petrecut ei pe actualul teritoriu al Clujului nu știm deocamdată. Există însă posibilități reale pentru analiza suplimentară a descoperirilor recente și cercetarea completă a sitului identificat.

În prezent considerăm că înhumările presupus timpurii, încă din primele decenii ale secolului al X-lea (vezi: datarea mormântului nr. 6) ne arată că migrația și ocupația ar fi afectat această zonă relativ timpuriu. Ca în cazul oricărei populații și puteri nomade, caracterul cuceririi nu trebuie măsurat prin ocuparea directă a teritoriului, ci trebuie explicat și prin alte aspecte, cum ar fi acapararea resurselor economice ale respective regiuni (de ex. zăcăminte de sare), subjugarea și dijmuirea populației băștinașe (vezi: harta răspândirii siturilor slave din secolele VIII–IX în microregiune), ocuparea pășunilor etc.

În Transilvania, acest proces a fost sau ar fi putut fi facilitat în mare parte de rețeaua păstrată de drumuri romane, pe care se pliază perfect răspândirea geografică a siturilor funerare din perioada cuceririi maghiare, descoperite la Cluj, precum am arătat în analiza noastră detaliată. În perioada timpurie însă nu putem vorbi despre stabilirea populației în număr mare. Trebuie subliniat și faptul că în Depresiunea Transilvaniei în general și pe valea Someșului Mic în special, în ultimii douăzeci de ani au avut loc foarte multe cercetări arheologice preventive, însă densitatea siturilor funerare din perioada cuceririi maghiare a rămas practic neschimbată. Se remarcă în continuare lipsa aproape totală a siturilor de tip Subbotci și multe complexe de descoperiri fă-

cute aici sunt unice în moștenirea păstrată din acea epocă (vezi: mormântul nr. 11). Toate acestea duc la o serie de probleme nerezolvate, chiar dacă pentru fenomenul menționat în urmă descoperirile tot mai frecvente din epoca avară ar putea oferi explicații mai complexe.

La întrebarea dacă siturile funerare din Transilvania cu descoperiri specifice pentru perioada Descălecării sunt sau nu dovezi pentru utilizarea trecătorilor din Transilvania de către maghiarii veniți dinspre sălașurile din Atelkuzu – așa cum au presupus în trecut mai mulți cercetători – nu putem răspunde prin metode arheologice tradiționale și nici în baza cronologiei arheologice tradiționale a descoperirilor disponibile în prezent, însă noi nu considerăm probabilă această teorie. Utilizarea trecătorilor și stabilirea maghiarilor în Transilvania sunt subiecte care trebuie tratate separat. Prin datarea cu radiocarbon a mormântului nr. 6 din Cluj-str. Zápolya și stabilirea vârstei scheletului, am reușit să arătăm pentru prima dată că au fost înhumate și în Transilvania persoane născute în mod cert la sălașul estic, la Atelkuzu. Astfel, analiza cu izotopi stabili ($^{87}\text{Sr}/^{86}\text{Sr}$) devine deosebit de importantă și va deschide un nou capitol în istoria cercetării acestui sit funerar „*legendar*”.

APPENDIX

ANEXĂ

SARAH PETER: A KOLOZSVÁR-ZÁPOLYA UTCAI
1–7. SÍR ANTROPOLÓGIAI ELEMZÉSE

Jelen dolgozatban több 20. század eleji lelőhely napjainkig fennmaradt csontanyagát elemeztük. Az anyagról tudni kell, hogy ritka esetben találkozzunk csak jó megtartású csontokkal, azon eseteket pedig nehezíti a kevés, olykor csak koponyából vagy koponyatöredékekből álló csontanyag. Ebből kifolyólag a legtöbb esetben csak a nemet, illetve szélesebb intervallumba besorolt korbecslést lehetett elvégezni. Azonban az első ránézésre szegényes csontanyag rejt magában érdekes eseteket is.

Az 1911-es Zápolya utcai (?) ásatásról mindössze nyolc különböző sírjelölésű dobozzal találkoztunk.

Az M1 jelölést viselő maradványok egy 35–55 év közötti felnőtt férfihez tartoztak (7–14. kép), az egyén fogképlete 2123. A koponyából restaurálásra nem alkalmas töredékek és fogak maradtak meg, a posztkraniális váz is hiányos: a hosszúcsontok epifizisei hiányoznak, így a magasság becslésére nem lehetett méretet venni. Feltehetően bronz okozta zöld elszíneződés figyelhető meg a medencén, a keresztcsonton, valamint az ulnán, radiuson és az ujjcsontokon. Az embercsontok közé állati eredetű csont és fog, illetve paticsdarab is került.

Az M3-as sír anyaga egy Infans I csoportba tartozó egyéné (15–16. kép), a fogak alapján 6 év 3–7 hónap körüli lehetett a halál beálltakor. Jelen esetben is nagyon hiányos és rossz megtartású csontanyagról beszélhetünk: néhány töredék a koponyából, a mandibulából, valamint fogak.

Az M4 jelölésű sírhoz csupán nyolc apró csonttöredék tartozik, ezek közül is csak kettő emberi eredetű: egy borda és egy csigolyatöredék. Ezekből emondható, hogy egy felnőtt, Maturus csoportba tartozó, 23–60 év körüli emberhez tartoztak. A nemét illetően nem volt lehetőség a pontos meghatározásra. Enyén zöldes elszíneződés tarkítja a maradványokat.

Az M5-ös sír esetén ugyancsak rossz megtartású hiányos anyaggal (18. kép) találkozunk: fogak és apró, vetemedett állapotban lévő csontdarabkák. A fogképlet 2123, a fogkopás alapján egy 23–32 év közötti, Adultus csoportba tartozó egyénről beszél-

SARAH PETER: ANALIZA ANTROPOLOGICĂ
DIN STRADA KOLOZSVÁR ZÁPOLYA M1–7

Starea de conservare a osemintelor este precară, câteodată păstrându-se doar puține fragmente din craniu și/sau scheletul postcranian. Prin urmare, în majoritatea cazurilor s-a putut preciza doar sexul, respectiv și s-a estimat vârsta de deces la un interval mai larg. Însă, acest inventar scheletal foarte slab conține și cazuri interesante.

De la săpătura din 1911 pe strada Zápolya au fost studiate doar opt cutii cu diferite marcaje cu șapte schelete.

Osemintele cu marcajul M1 aparțin unui individ masculin, adult cu vârsta între 35–55 ani (Fig. 7–14); și avea formula dentară 2123. Din craniu s-au păstrat doar fragmente, inadecvate pentru restaurare și craniometrie; scheletul postcranian este parțial păstrat: lipsesc epifizele oaselor lungi, astfel că nu s-a putut calcula statura individului. Pe oasele pelvis, sacrum, ulna, radius și metacarpali se văd posibile urme oxidare de bronz, de culoare verzuie. Pe o vertebra lombară se vede urma efortului fizic: disc degenerativ (Degenerative Disc Disease). Lângă osemintele umane au fost găsite oase și un dinte de animal, respectiv un fragment de chirpic.

Oasele de la M3 aparțin unui individ subadult (Fig. 15–16), mai precis unui copil de 6 ani și 3–7 luni, pe baza danturii, grupa Infans I. Și în acest caz starea de conservare a oaselor este foarte precară: câteva fragmente din craniu, mandibulă și dinți.

În M4 doar opt fragmente mici s-au păstrat, din care doar sunt umane: un fragment din coastă și unul din vertebră. Ca urmare, putem spune, că este vorba de un adult, din grupa de vârstă Maturus, cu vârsta între 23–60 ani. Sexul nu s-a putut preciza. O ușoară decolorare verzuie se vede pe oseminte.

De asemenea, și în cazul M5 starea de conservare este foarte precară (Fig. 18): dinți și fragmente infime reprezintă inventarul scheletal. Formula dentară este 2123, pe baza abraziunii vârsta estimată este 23–32 ani, grupa Adultus. Sexul nu s-a putut preciza. Caries avansat pe un molar și premolar.

lünk. A nemét nem lehetett meghatározni. Előrehaladott fogszuvasodás az egyik nagyörlőn, illetve előörlőn.

Az M6-os sírhoz tartozó váz jelentősen hiányos (20–21. kép). A jobboldali femur mérete alapján kiszámolható egy becsült magasság, ami szerint 169,72 cm körüli lehetett az 54–71 év körüli férfi. Zöld elszíneződés figyelhető meg az ujjcsonton.

A „7”. számmal jelölt medencetöredék egy 54–68 év körüli női egyén maradványa, amelyek az M6-os dobozban voltak külön csomagolva (4. táblázat).

Scheletul din M6 este păstrat parțial (Fig. 20–21). După lungimea femurului drept statura bărbatului cu vârsta de 54–71 ani era 169.72 cm. Pe un os metacarpal se vede o decolorare verzuie.

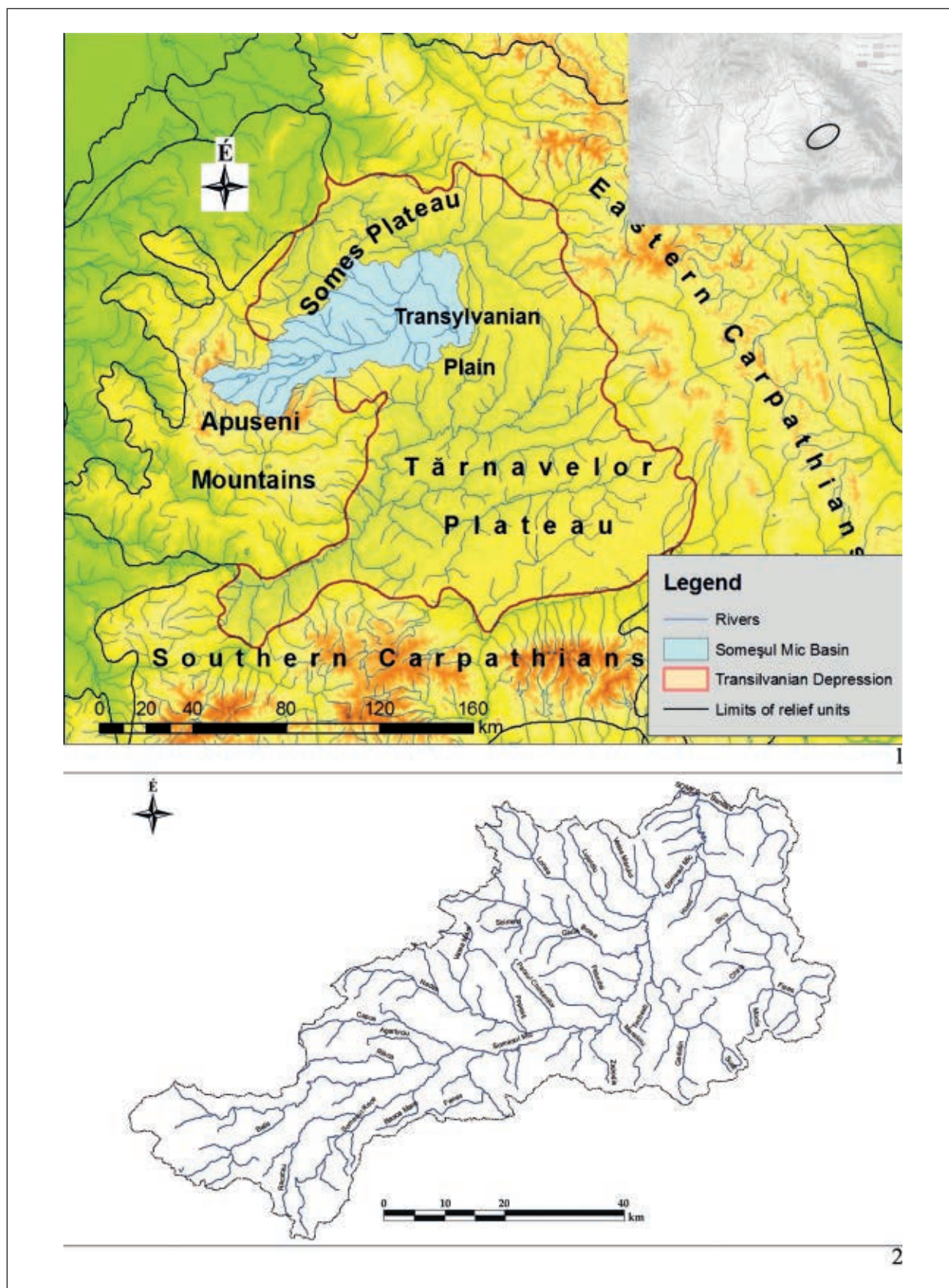
Fragmentul pelvian cu inscripția „7” aparține unui personaj feminin, cu o vârstă de 54–68 ani, care a fost găsit într-o pungă separată în cutia M6 (Tabelul 4).

4. táblázat. A Kolozsvár-Zápolya utcai 1–7. sír antropológiai elemzése

	Sírszám	Nem	Kor	Korcsoport	Fogkép	Magasság
1	M1	Férfi	35–55	<i>Adultus/Maturus</i>	2 1 2 3	–
2	M3	Indifferens	6 év 3–7 hónap	<i>Infans I</i>	2 1 0 2	–
3	M4	Férfi	23–60	<i>Maturus</i>	–	169,72
4	M5	Indifferens	23–32	<i>Adultus</i>	2 1 2 3	–
5	M6	Férfi	54–71	<i>Maturus/Senilis</i>	–	169,72
6	„7”	Nő	54–68	<i>Maturus/Senilis</i>	–	–

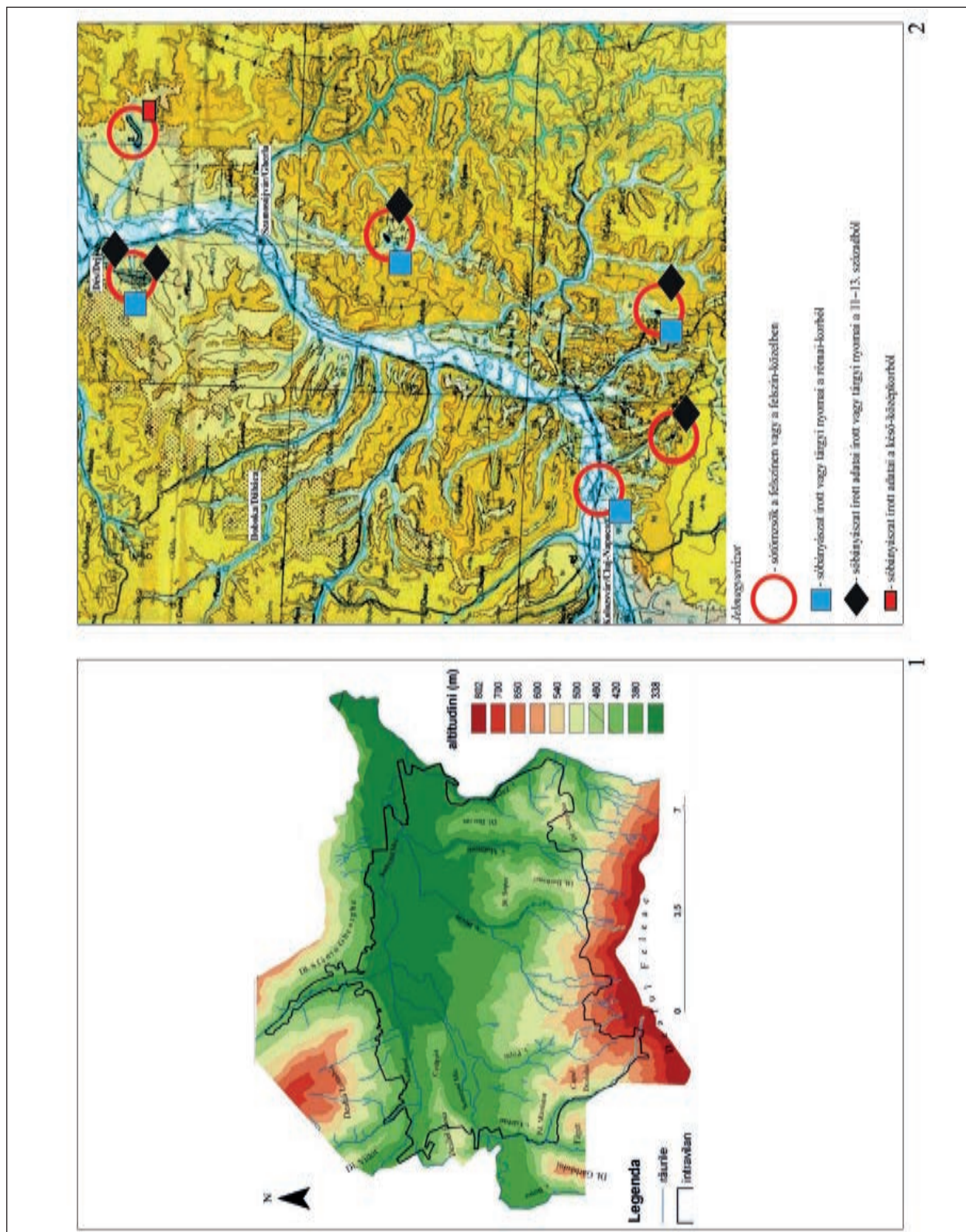
Tabelul 4. Analiza antropologică din strada Kolozsvár Zápolya M1–7

	Nr. morminte	Sex	Vârsta	Grupa de vârstă	Formula dentară	Statura
1	M1	Masculin	35–55	<i>Adultus/Maturus</i>	2 1 2 3	–
2	M3	Indiferent	6 ani 3–7 luni	<i>Infans I</i>	2 1 0 2	–
3	M4	Neidentificat	23–60	<i>Maturus/Senilis</i>	–	–
4	M5	Neidentificat	23–32	<i>Adultus</i>	2 1 2 3	–
5	M6	Masculin	54–71	<i>Maturus</i>	–	169,72
6	„7”	Feminin	54–68	<i>Maturus</i>	–	–

1. kép. 1–2: A Kis-Szamos vízgyűjtő területe az Erdélyi-medencében domborzati térképen (1) és vízrajzi térkép (2)

Fig. 1. 1–2: Bazinul Someșului Mic în Bazinul Transilvanei

2. kép 1: Kolozsvár környékének domborzati térképe, amely tükrözi a Kis-Szamos ártéri alakulását a térségben (POSZET 2011, Fig. 1 nyomán); 2: Felszíni és felszínközeli sótörmzsek és sóbányászat a Kis-Szamos vízgyűjtő területén (DUMITRESCU 1968, HARTĂ nyomán, kiegészítve)

Fig. 2. 1: Harta hipsometrică a Clujului ce reflectă variația câmpului aluvionar al Someșului Mic în zonă (după POSZET 2011, fig. 1.); 2: Masive de sare la suprafață și cele ușor acoperite, respectiv exploatarea sării în aria bazinului acvifer a Someșului Mic (după DUMITRESCU 1968, HARTĂ, cu adăugiri)

1

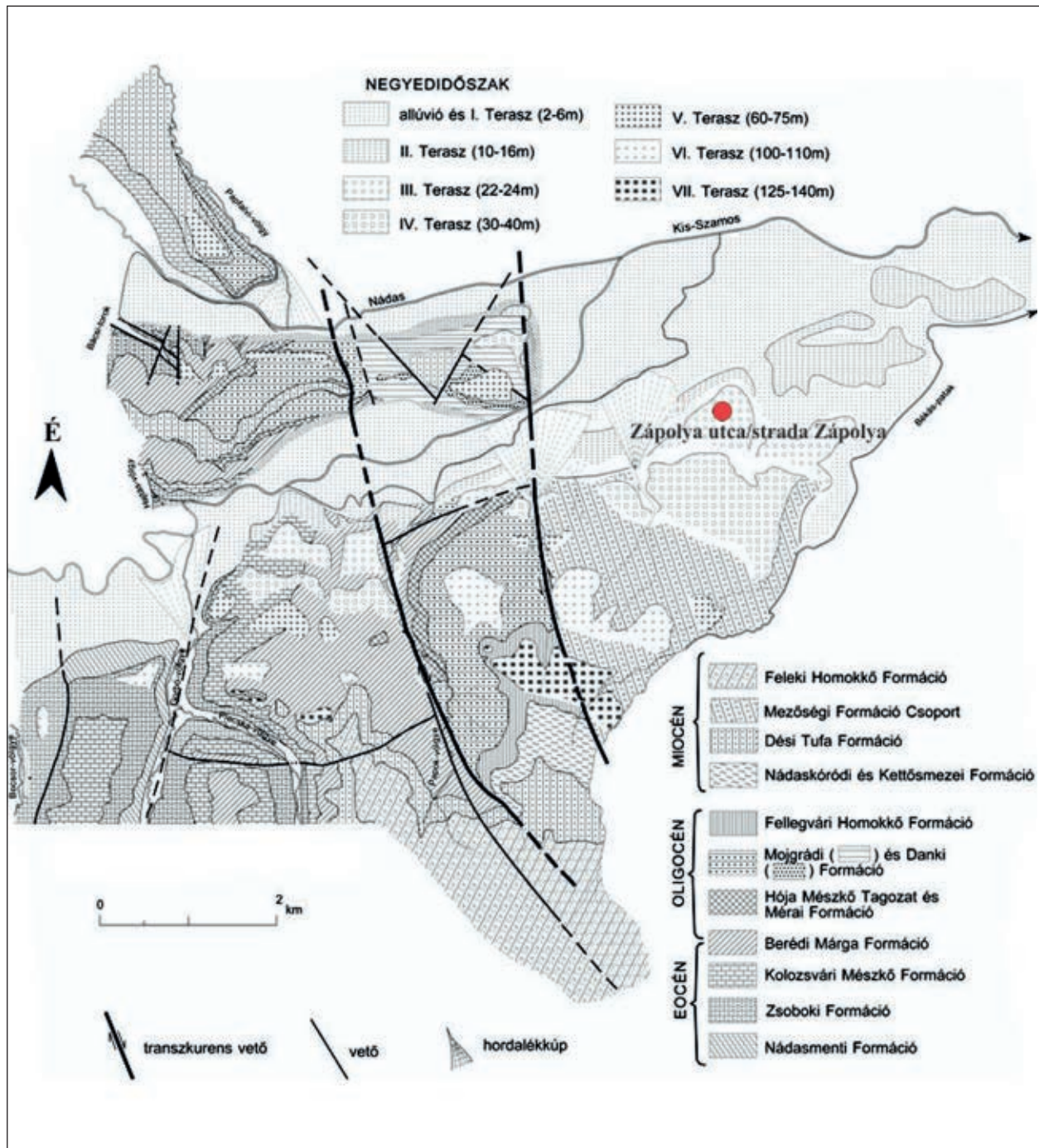
2

3. kép. A kolozsvári honfoglalás kori fegyveres-lovas temető a jelenlegi város térképén.

1: Zápolya utca; 2: Kalevala/Semenicului utca 4; 3: Szántó utca

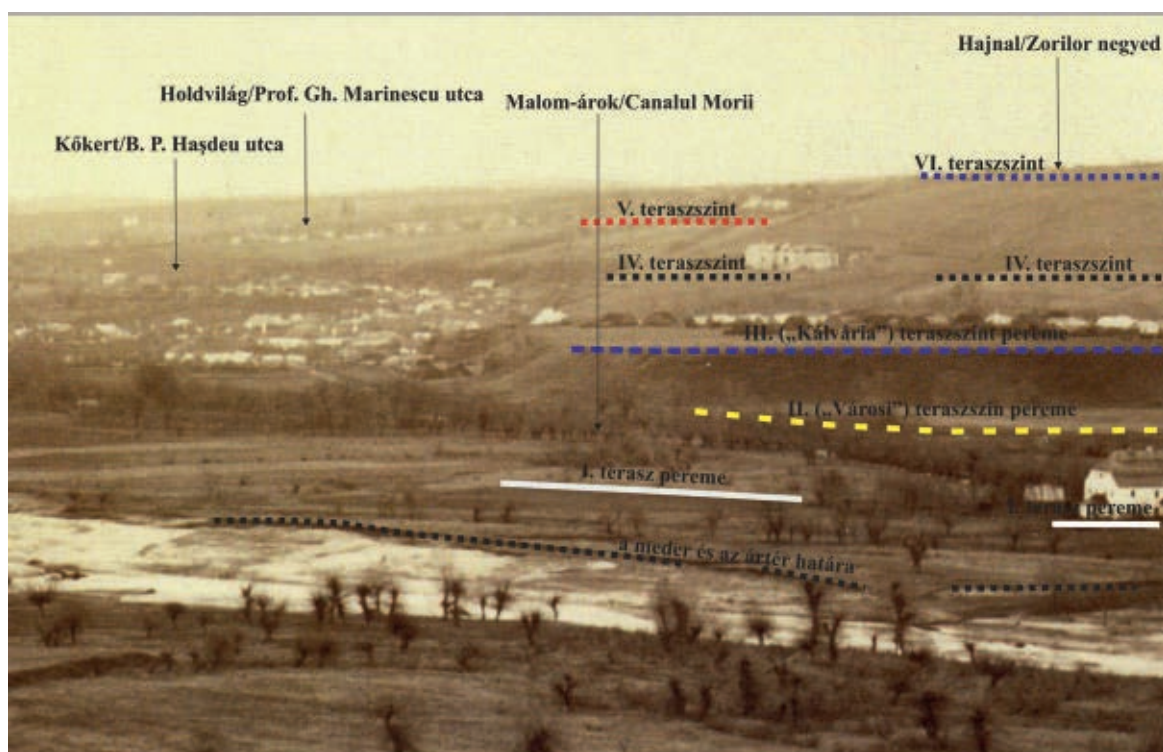
Fig. 3. Situri funerare cu morminte cu arme și cu depunerea resturilor calului din secolul X pe harta actualului oraș.

1: Strada Zápolya; 2: Strada Kalevala/Semenicului nr. 4; 3: Strada Plugarilor

4. kép. Kolozsvár egy részének földtani térképe, a lelőhely (piros kör) feltüntetésével

Fig. 4. Harta geologică a unei părți a municipiului Cluj-Napoca, cu localizarea sitului arheologic (cerc roșu)

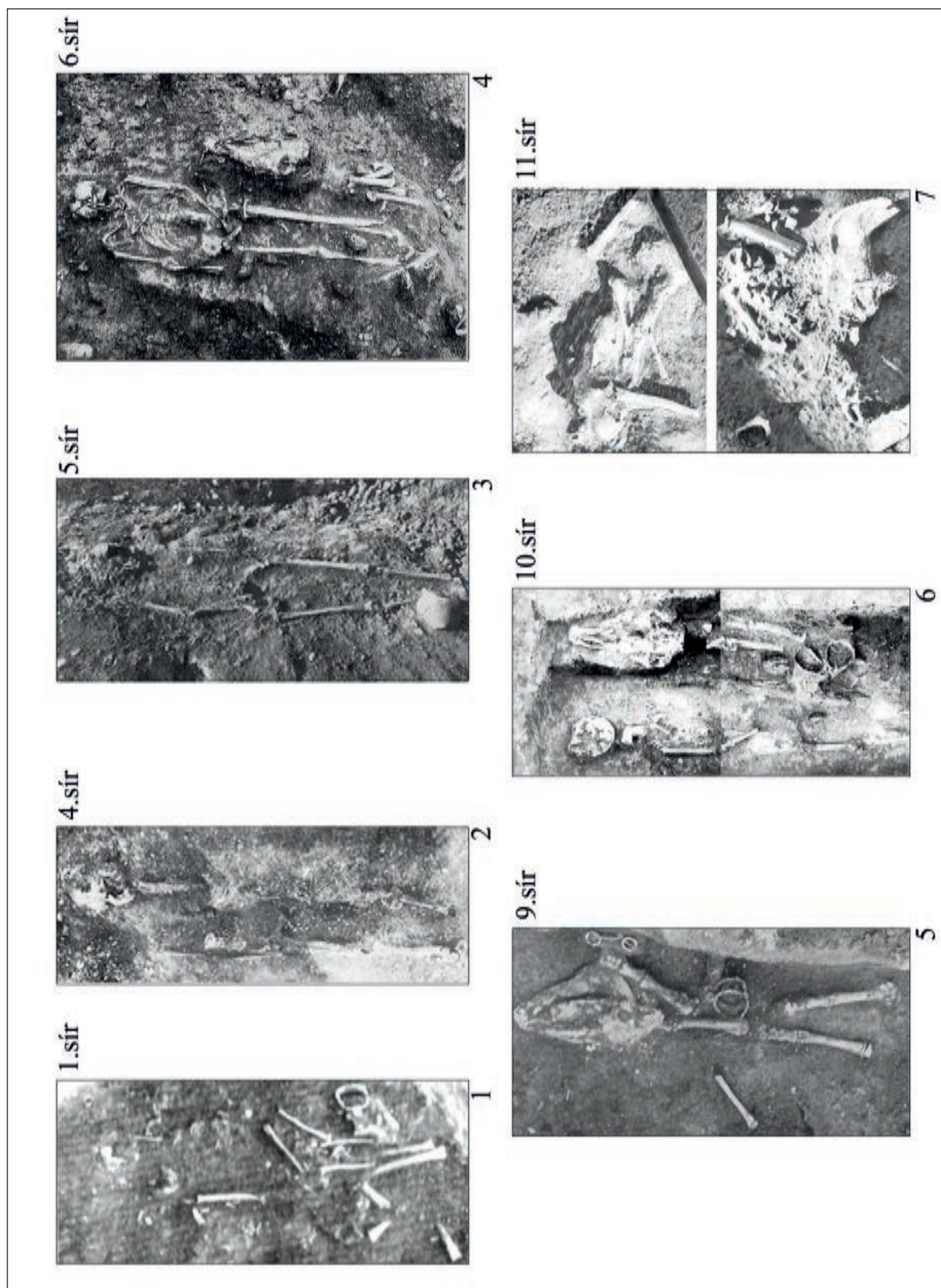
1

2

5. kép 1: A Kis-Szamos-völgy egyik szakaszának ártere az egykori mederteraszok feltüntetésével (fotó: Veress Ferenc);
2: 1911-ben és 1942-ben kutatott felületek helyszíne

Fig. 5. 1: Lunca unei părți al bazinului Someșului Mic și profilul caracteristicilor sale (Fotografie: Ferenc Veress);
2: Localizarea zonelor cercetate în 1911 și 1942

6. kép. Kolozsvár-Zápolya utca 10. századi temető sírfotói

Fig. 6. Fotografiiile originale ale mormintelor din secolul X de la Cluj-Napoca-str. Zápolya

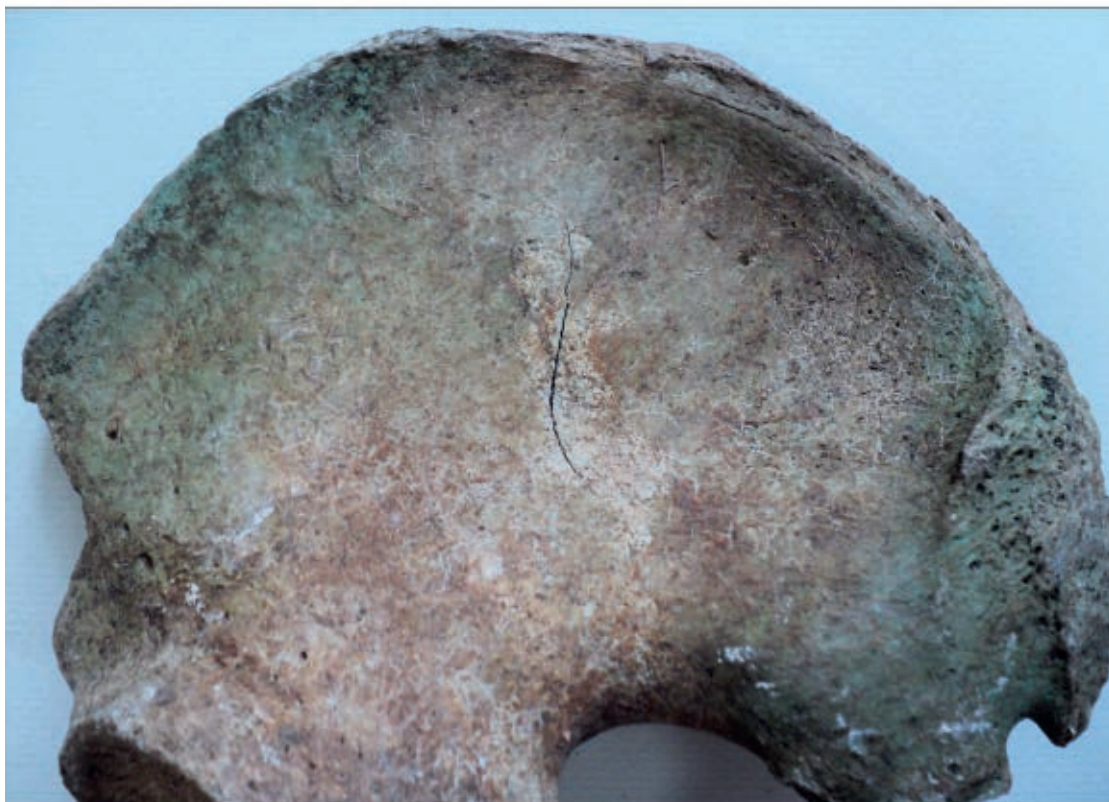
7. kép. 1–3: 1. sír antropológiai leletei
 Fig. 7. 1–3: Materialul osteologic uman al mormântului 1

8. kép. 1–3: Az 1. sír antropológiai leletei
Fig. 8. 1–3: Materialul osteologic uman al mormântului 1

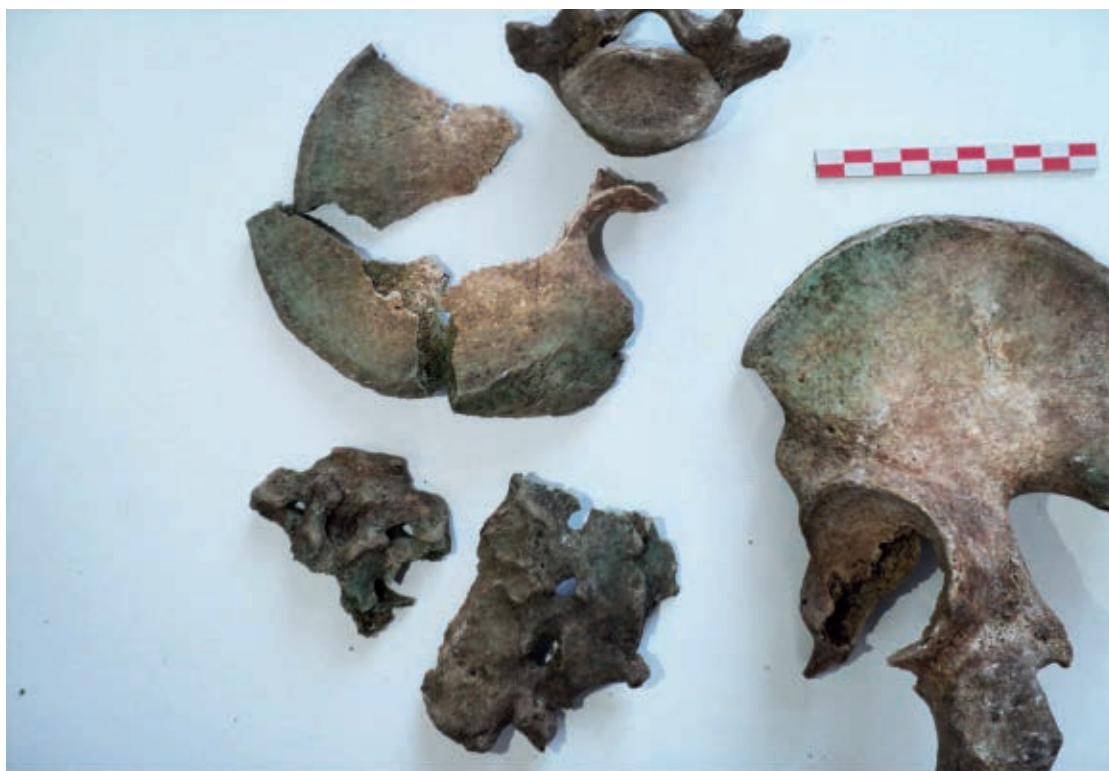

1

2

9. kép. 1–2: Az 1. sír antropológiai leletei
Fig. 9. 1–2: Materialul osteologic uman al mormântului 1

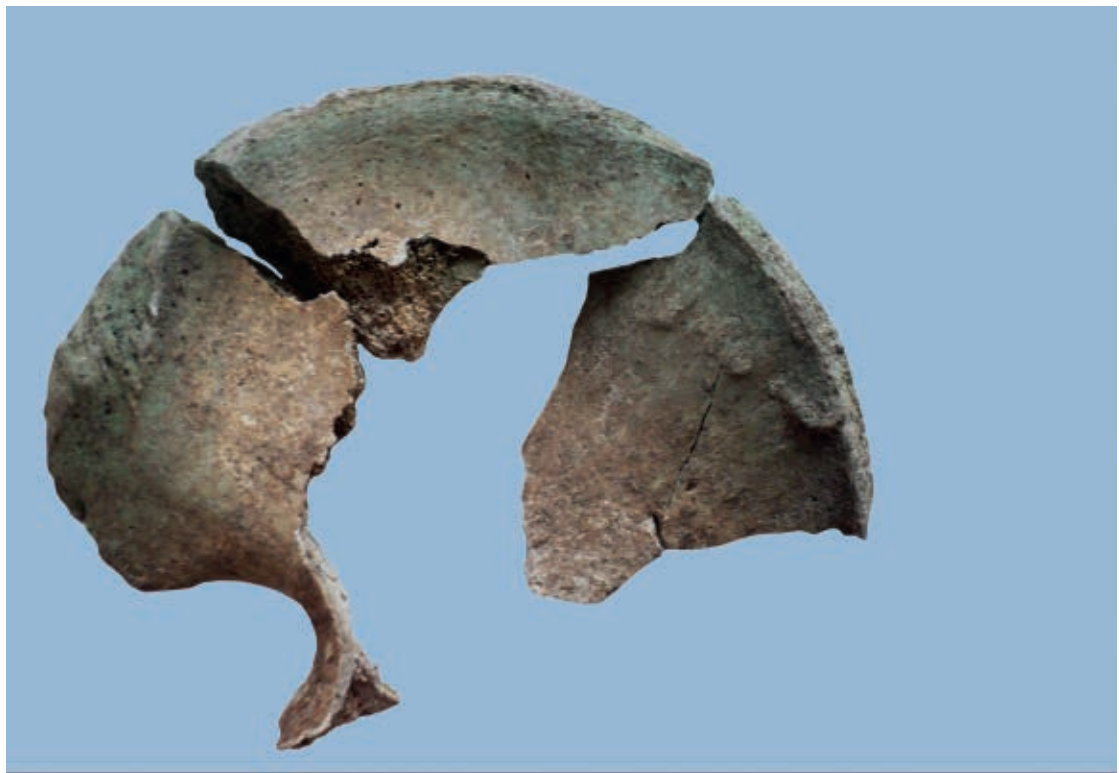

1

2

10. kép. 1–2: Az 1. sír antropológiai leletei
Fig. 10. 1–2: Materialul osteologic uman al mormântului 1

1

2

11. kép. 1–2: Az 1. sír antropológiai leletei
Fig. 11. 1–2: Materialul osteologic uman al mormântului 1

12. kép. 1–4: Az 1. sír antropológiai leletei
Fig. 12. 1–4: Materialul osteologic uman al mormântului 1

1

2

13. kép. 1–2: Az 1. sír antropológiai leletei
Fig. 13. 1–2: Materialul osteologic uman al mormântului 1

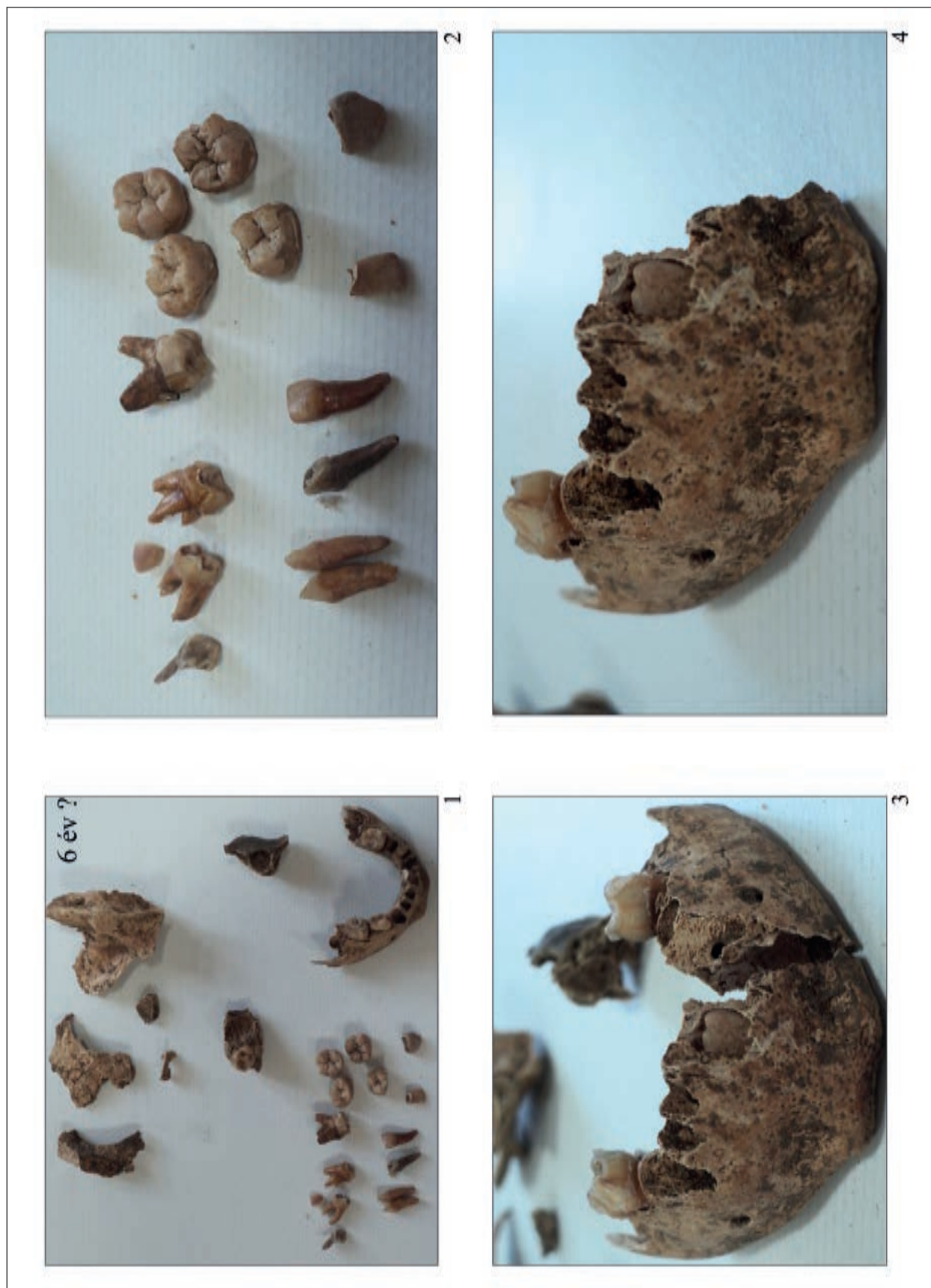

1

2

14 kép. 1–2: Az 1. sír antropológiai leletei
Fig. 14. 1–2: Materialul osteologic uman al mormântului 1

15. kép. 1–4: A 3. sír antropológiai leletei

Fig. 15. 1–4: Materialul osteologic uman al mormântului 3

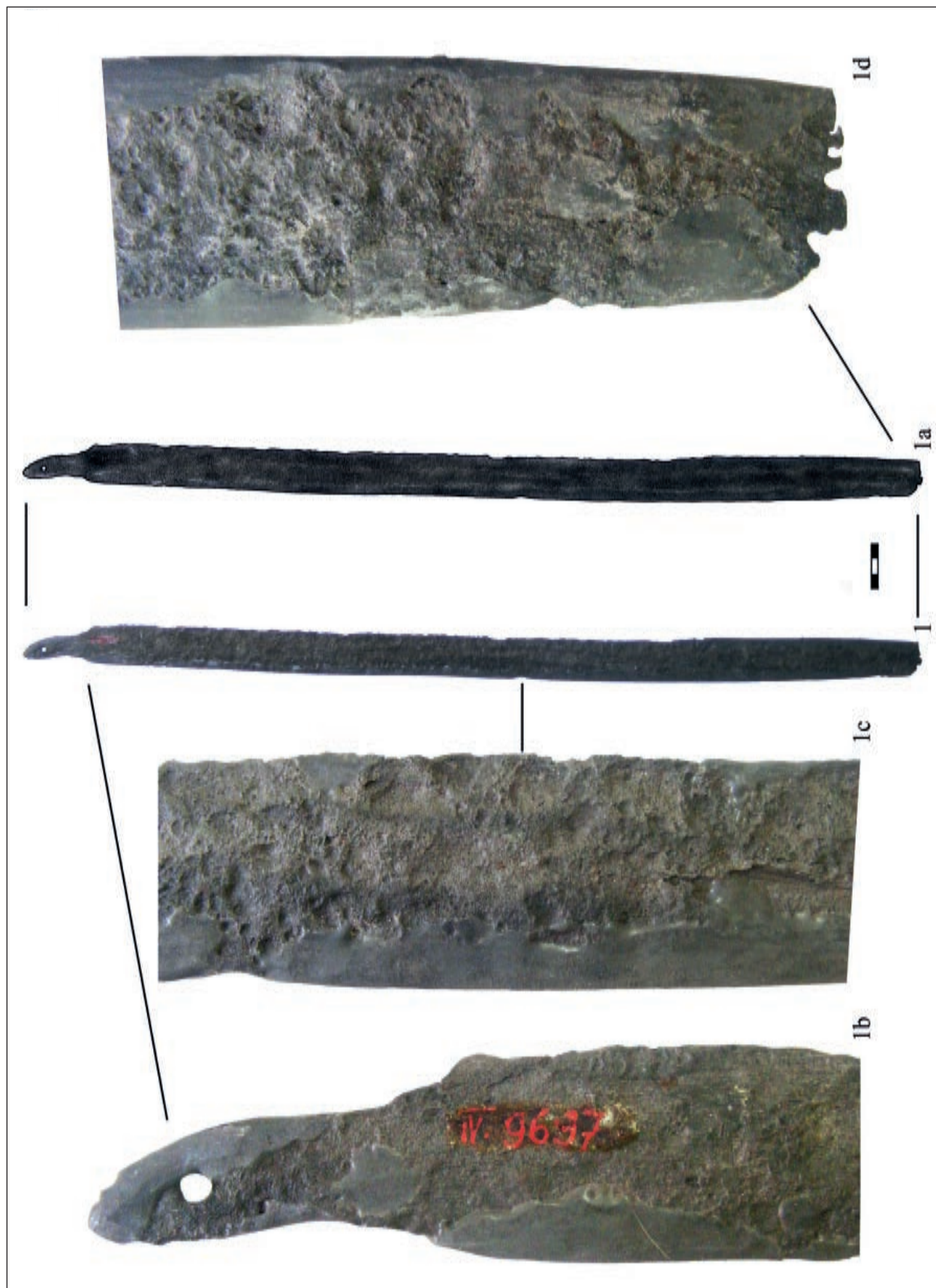

1

2

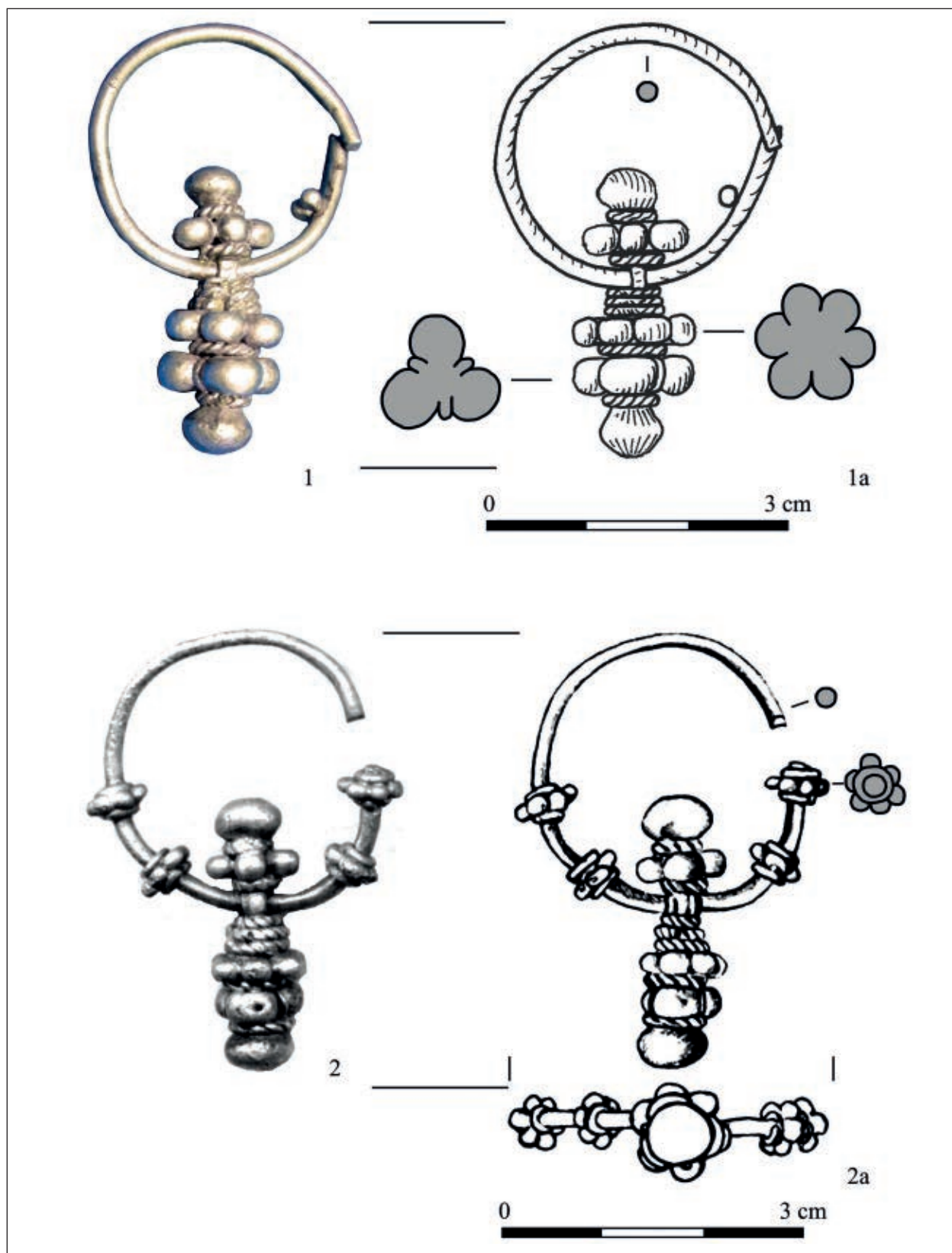
16. kép. 1–2: A 3. sír antropológiai leletei
Fig. 16. 1–2: Materialul osteologic uman al mormântului 3

17. kép. 1a–d: A 4. sír szablyalelete
Fig. 17. 1a–d: Sabia din mormântul 4

18. kép. 1–3: Az 5. sír antropológiai leletei
Fig. 18. 1–3: Materialul osteologic uman al mormântului 5

19. kép 1: Szőlőfürtcsüngős fülbevaló az 5. sírból (fotó: Silviu Oța) (Bukaresti Román Történelmi Nemzeti Múzeum);

2: Szőlőfürtcsüngős fülbevaló Ibrány-Esbóhalom 255. sírjából (Istvánovits 2003, 111. tábla 255/2 nyomán)

Fig. 19. 1: Cercel cu ciorchine de strugure din mormântul 5 (Fotografie: Silviu Oța) (Muzeul Național de Istorie a României);

2: Cercel cu ciorchine de strugure din mormântul 255 de la Ibrány-Esbóhalom (după Istvánovits 2003, 111. tábla 255/2)

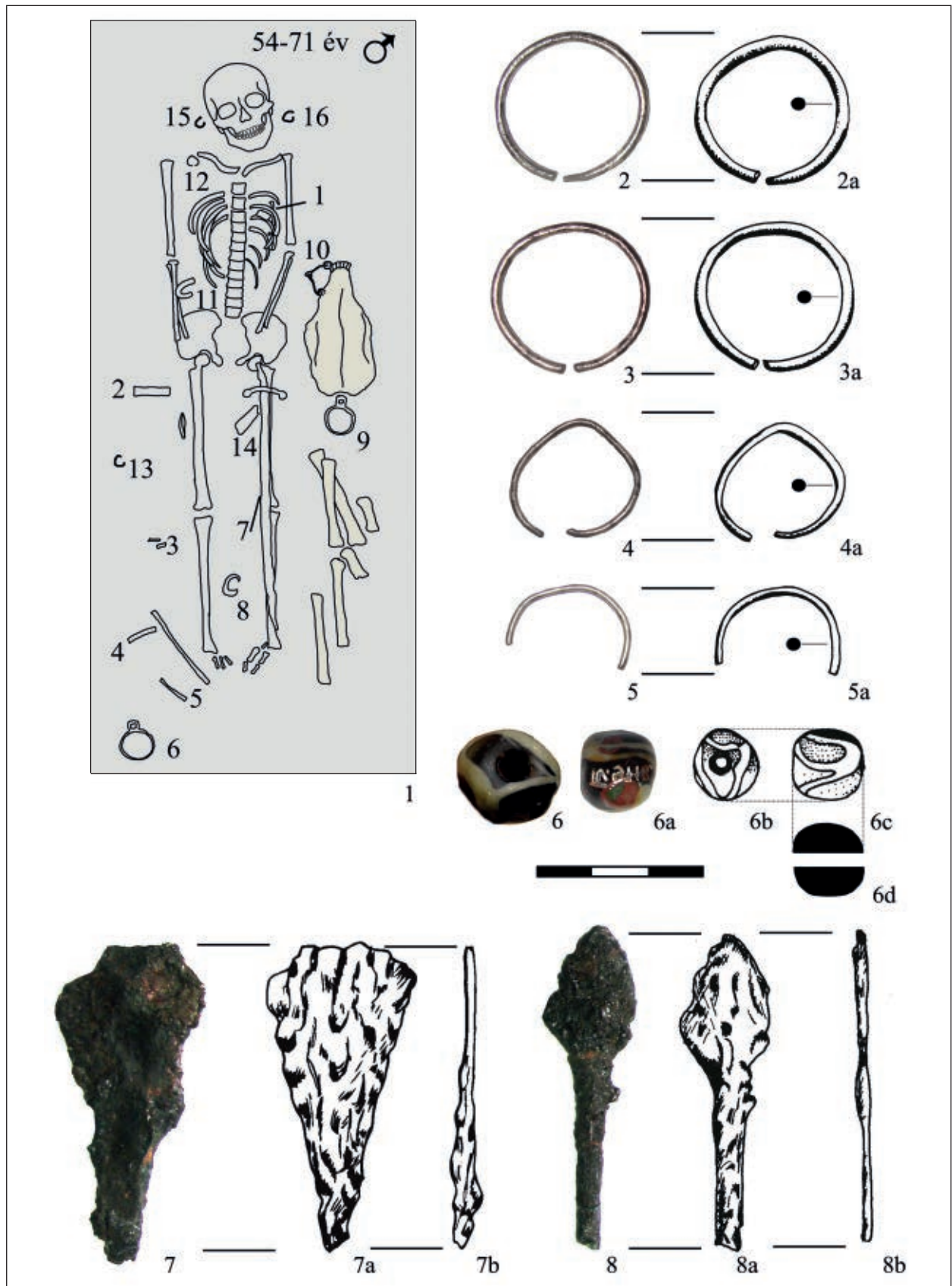

20. kép. 1–3: A 6. sír antropológiai leletei
Fig. 20: 1–3. Materialul osteologic uman al mormântului 6

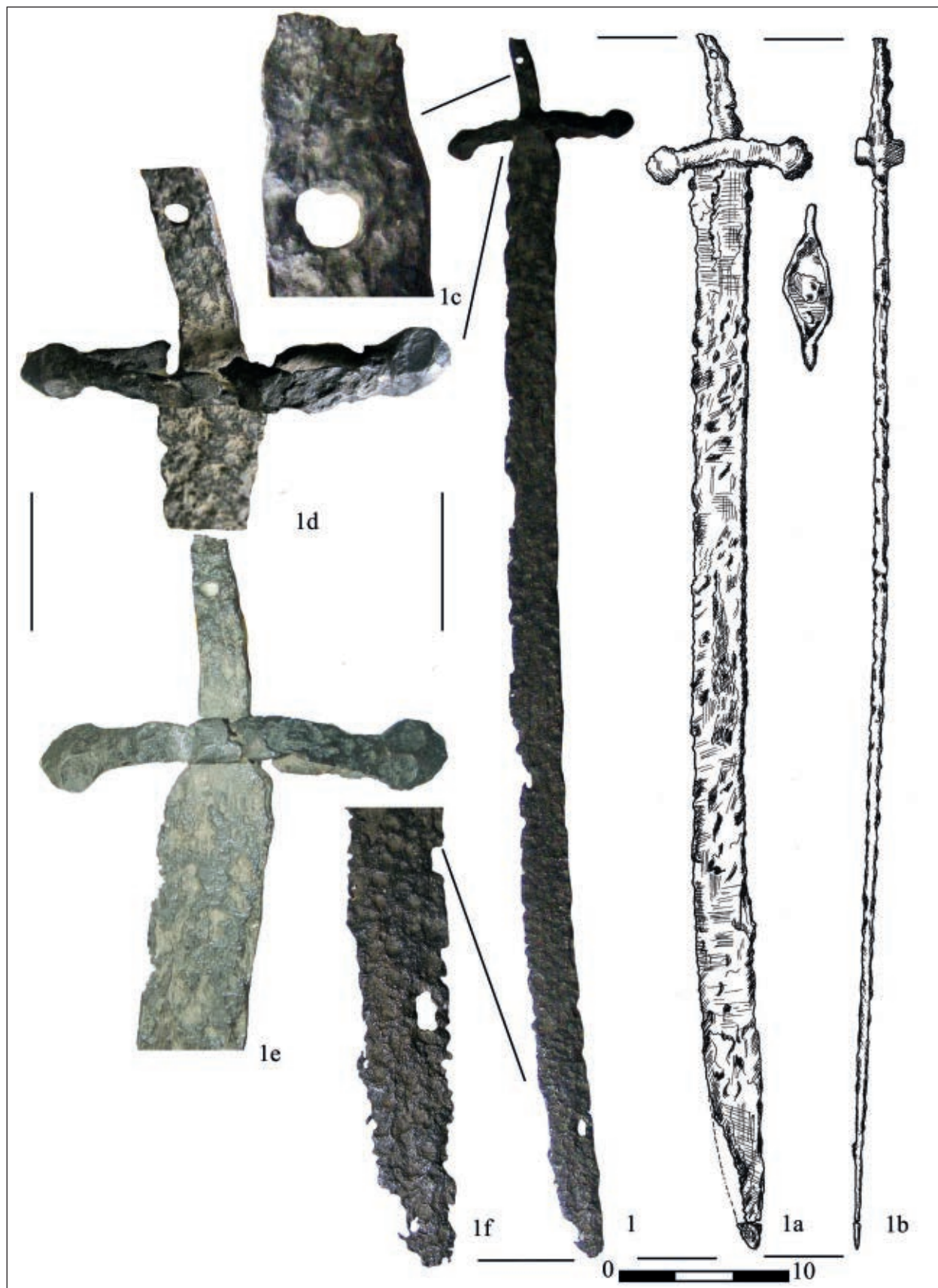

21. kép. 1–4: A 6. sír antropológiai leletei

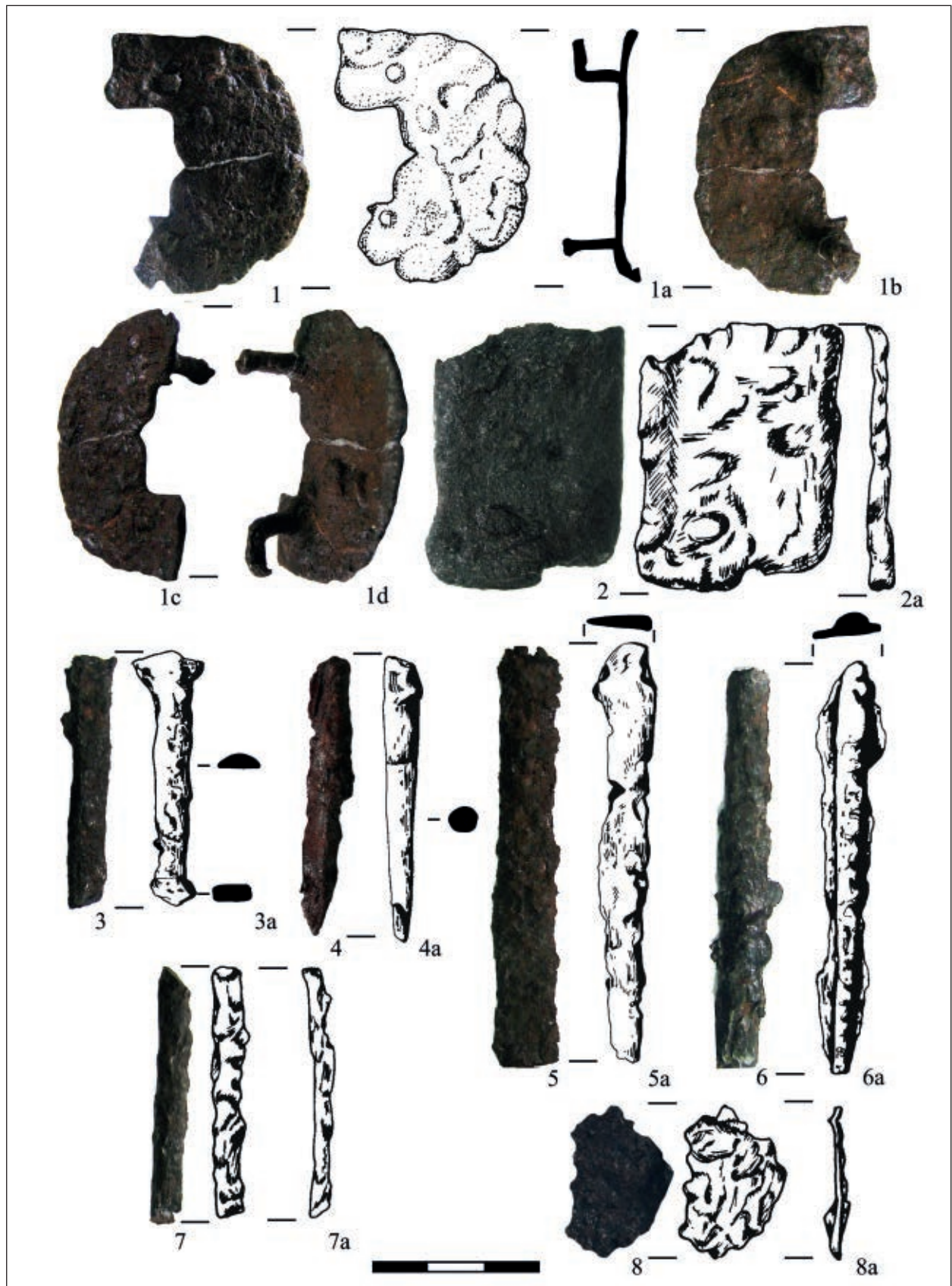
Fig. 21: 1–4: Materialul osteologic uman al mormântului 6

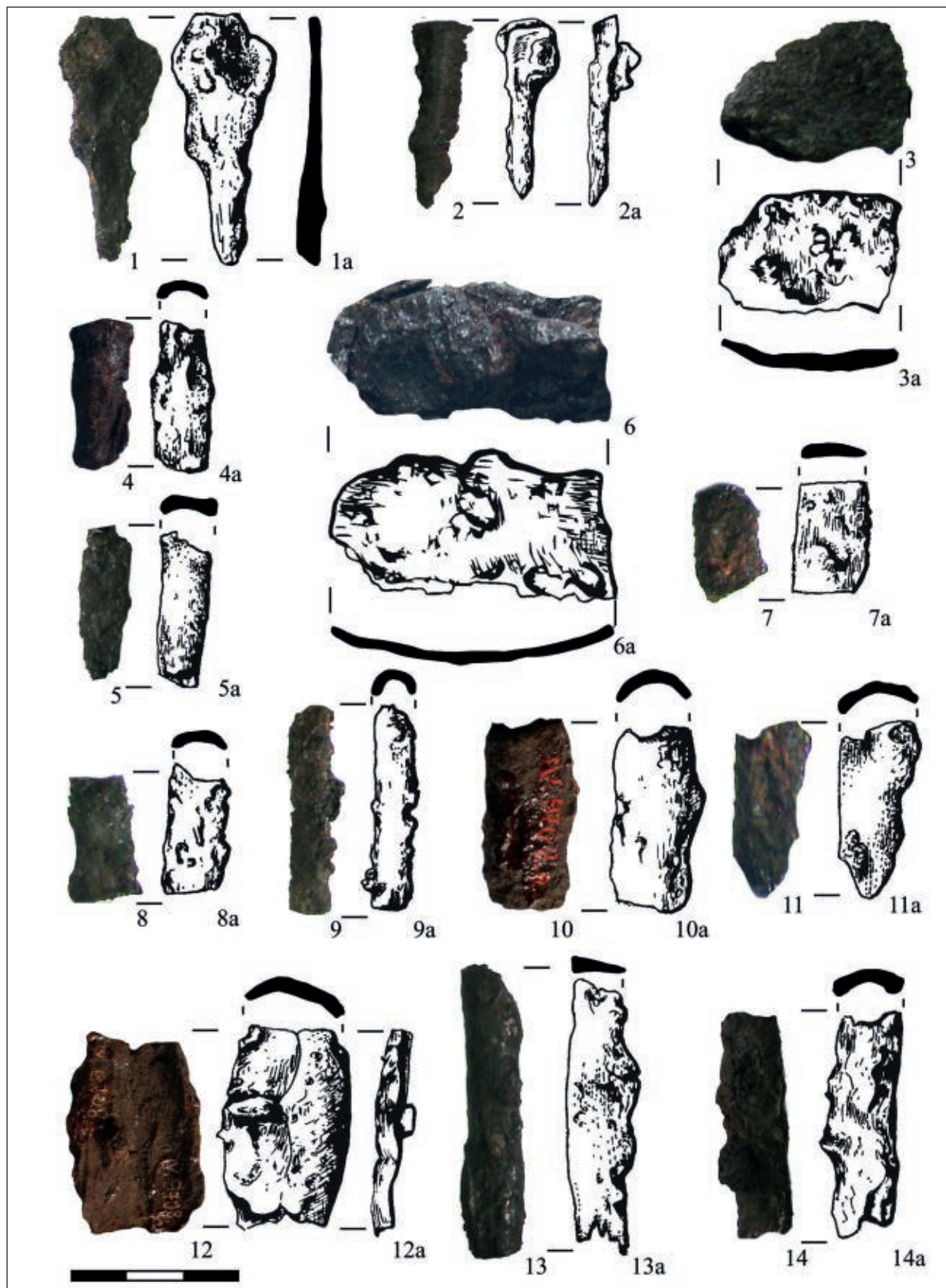
22. kép. 1–8: A 6. sír leletei
 Fig. 22. 1–8: Inventarul mormântului 6

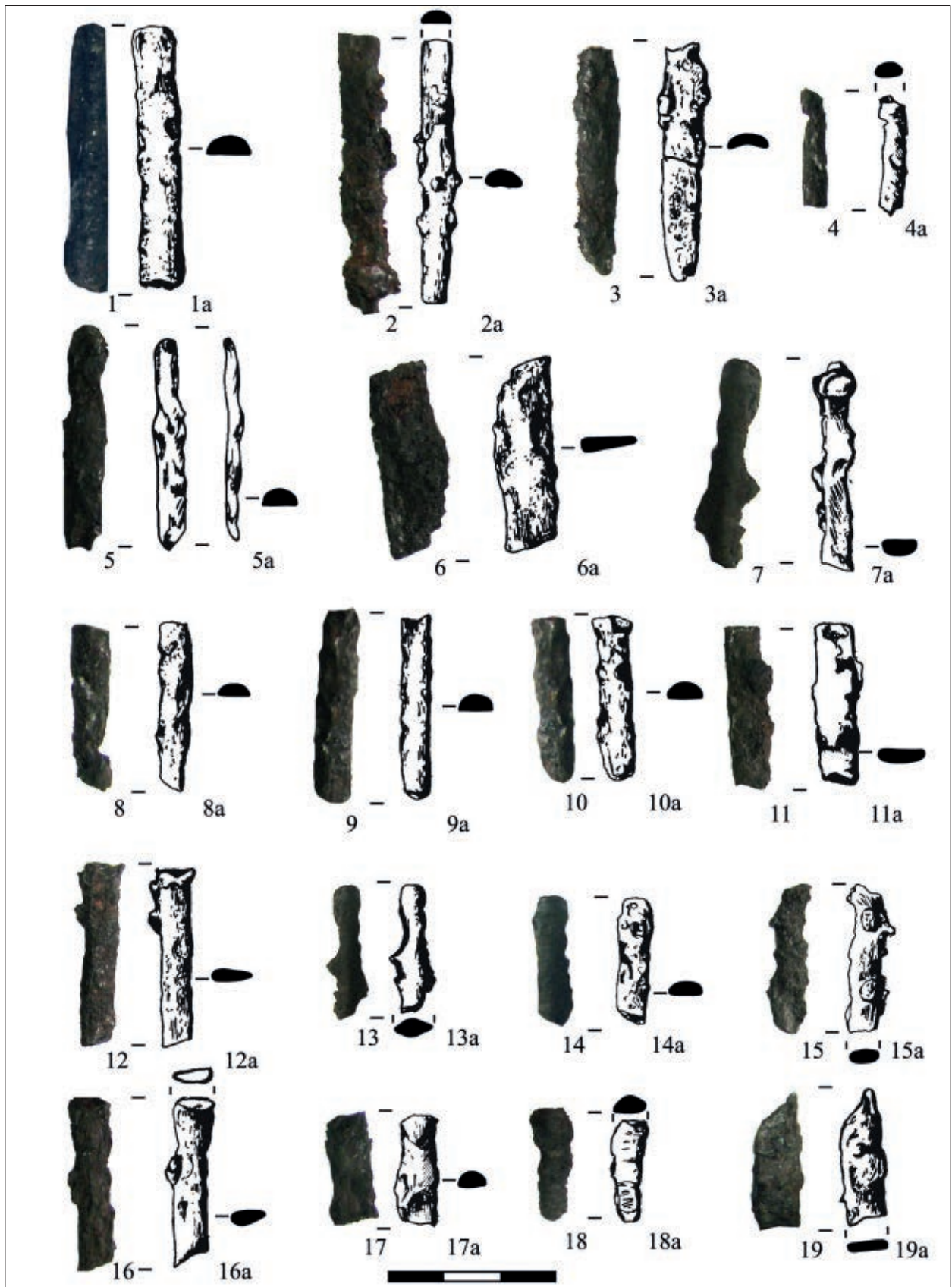
23. kép. 1a-f: A 6. századi szablyalete
 Fig. 23. 1a-f: Szablyalete a 6. századból

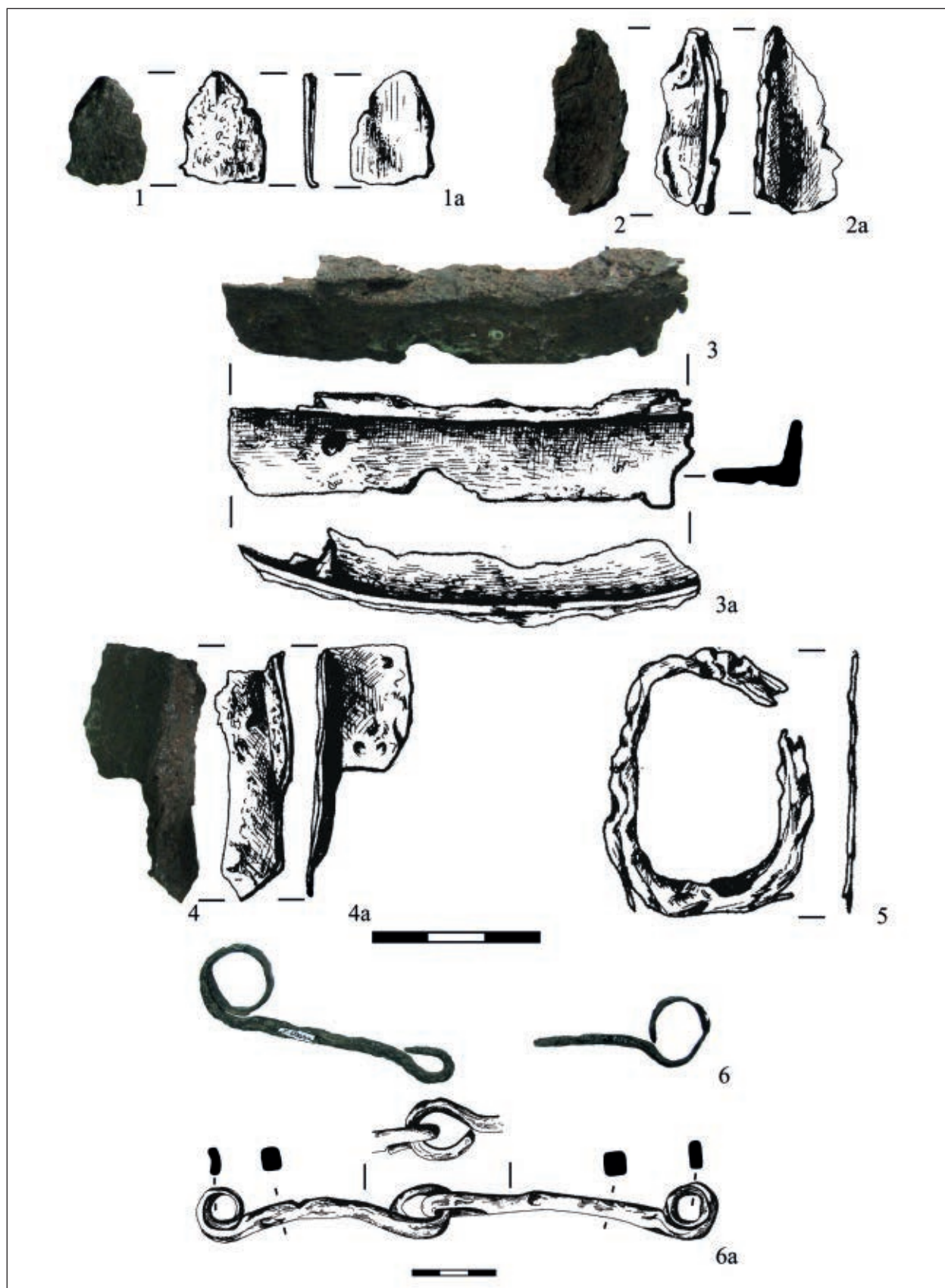
24. kép. 1–8: A 6. sír leletei
Fig. 24. 1–8: Inventarul mormântului 6

25. kép. 1–14: A 6. sír leletei
 Fig. 25. 1–14: Inventarul mormântului 6

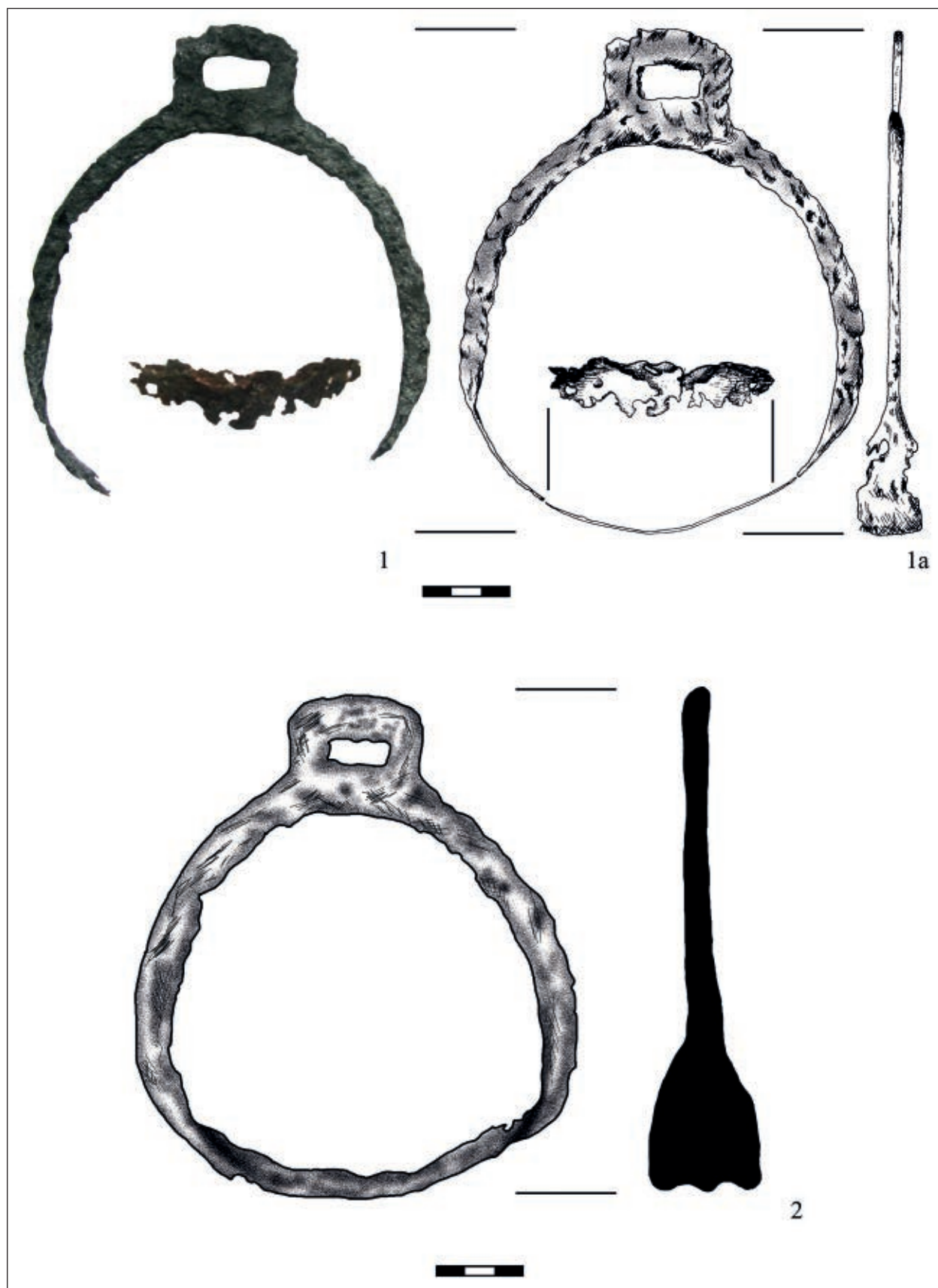

26. kép. 1–19: A 6. sír leletei
 Fig. 26. 1–19: Inventarul mormântului 6

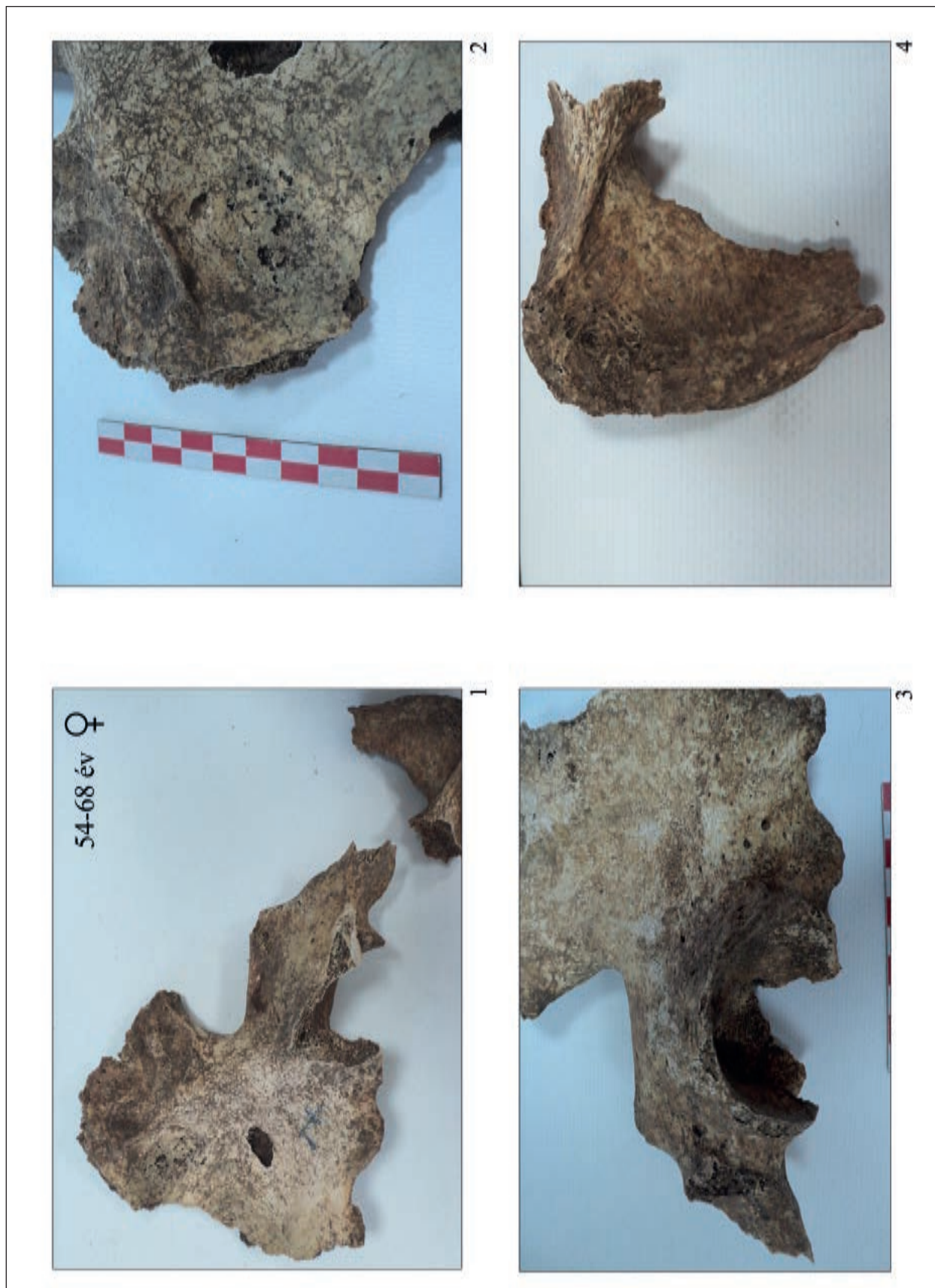

27. kép. 1-6: A 6. sír leletei

Fig. 27. 1-6: Inventarul mormântului 6

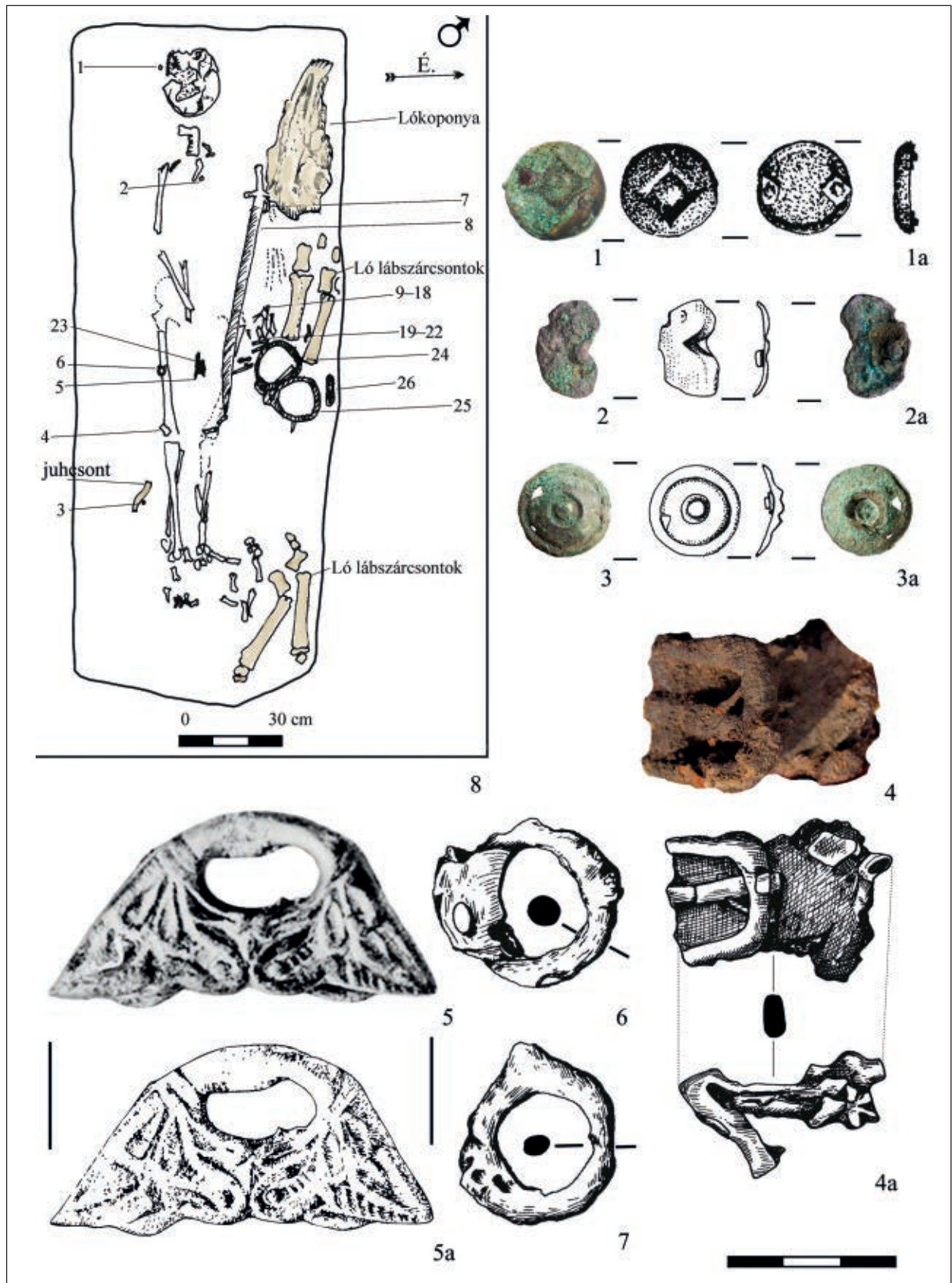

28. kép. 1–2: A 6. sír kengyelpárja
Fig. 28. 1–2: Inventarul mormântului 6

29. kép. 1–4: A 7. sír antropológiai leletei

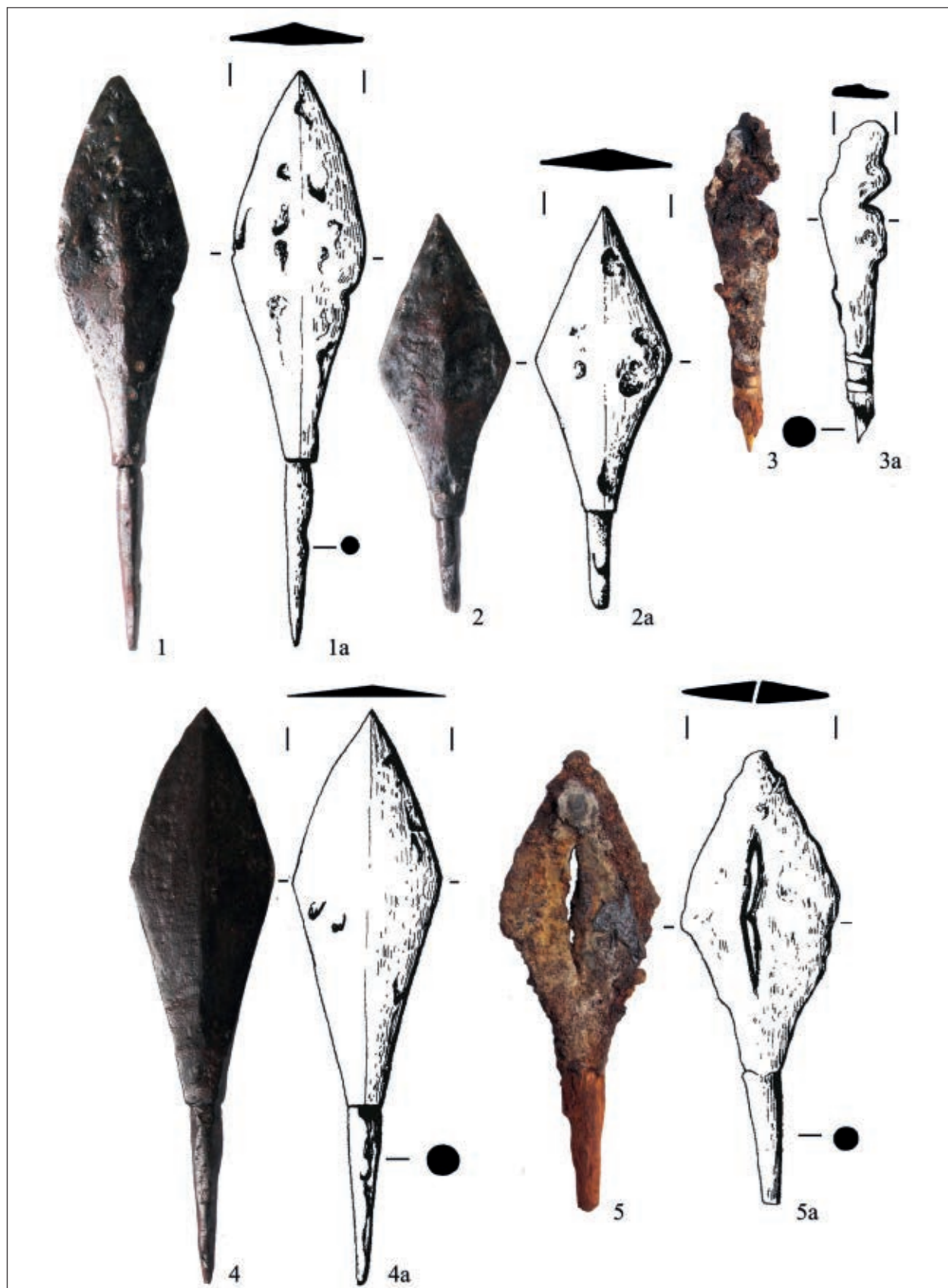
Fig. 29. 1–4: Materialul osteologic uman al mormântului 7

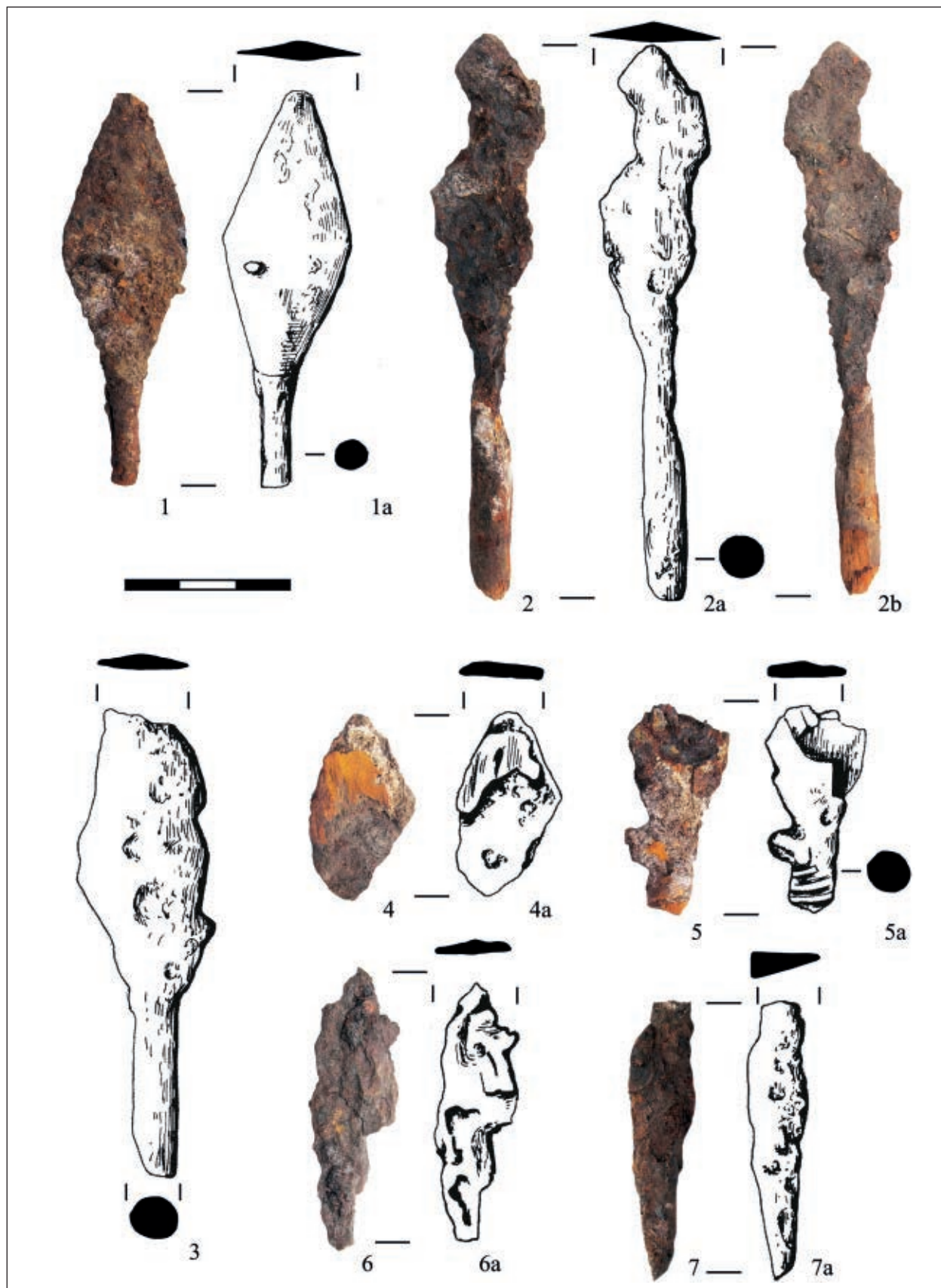
30. kép. 1–7: A 10. sír és leletei
 Fig. 30. 1–7: Inventarul mormântului 10

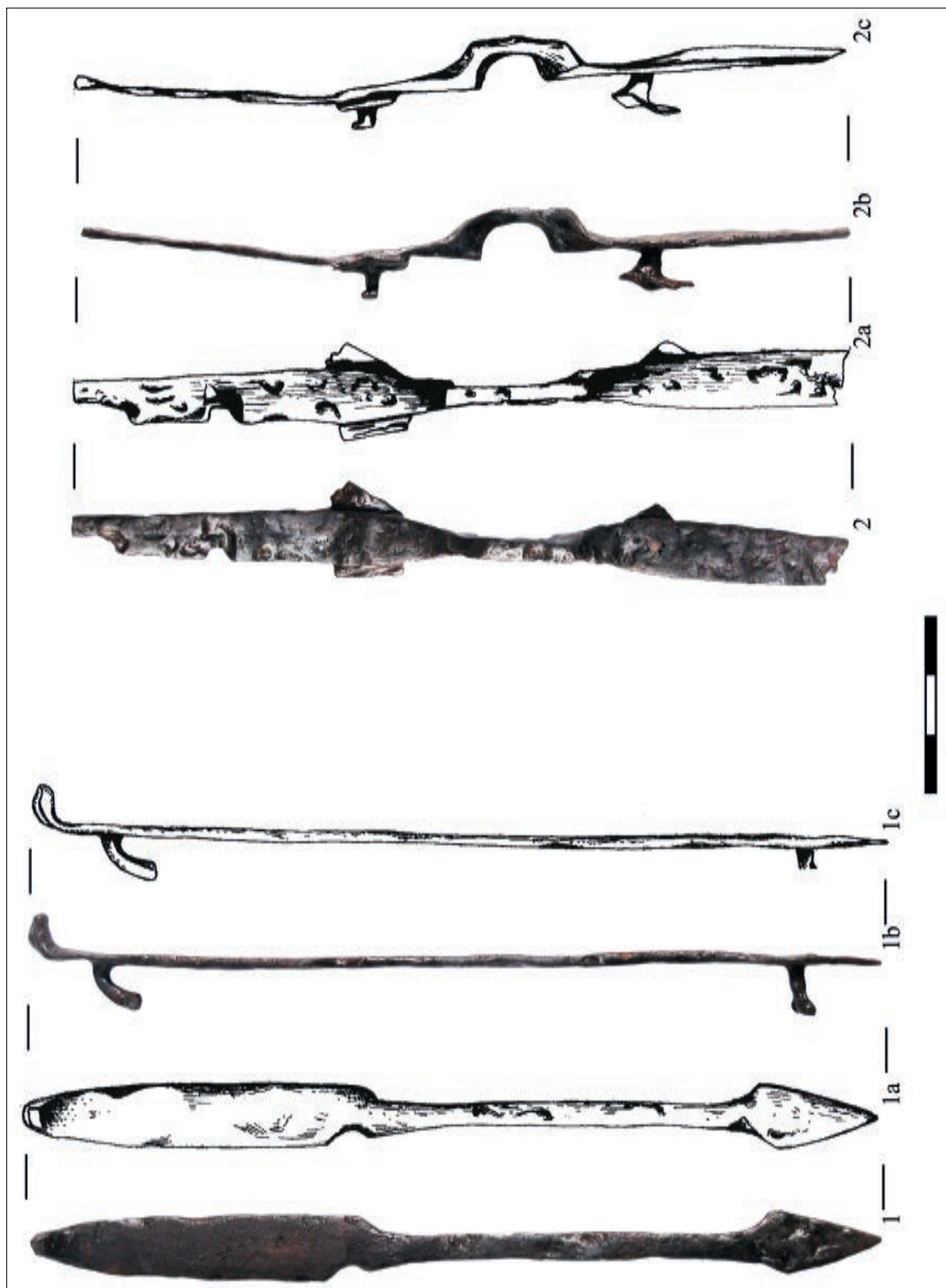
31. kép. 1: A 10. sír szablyalete
Fig. 31. 1: Inventarul mormântului 10

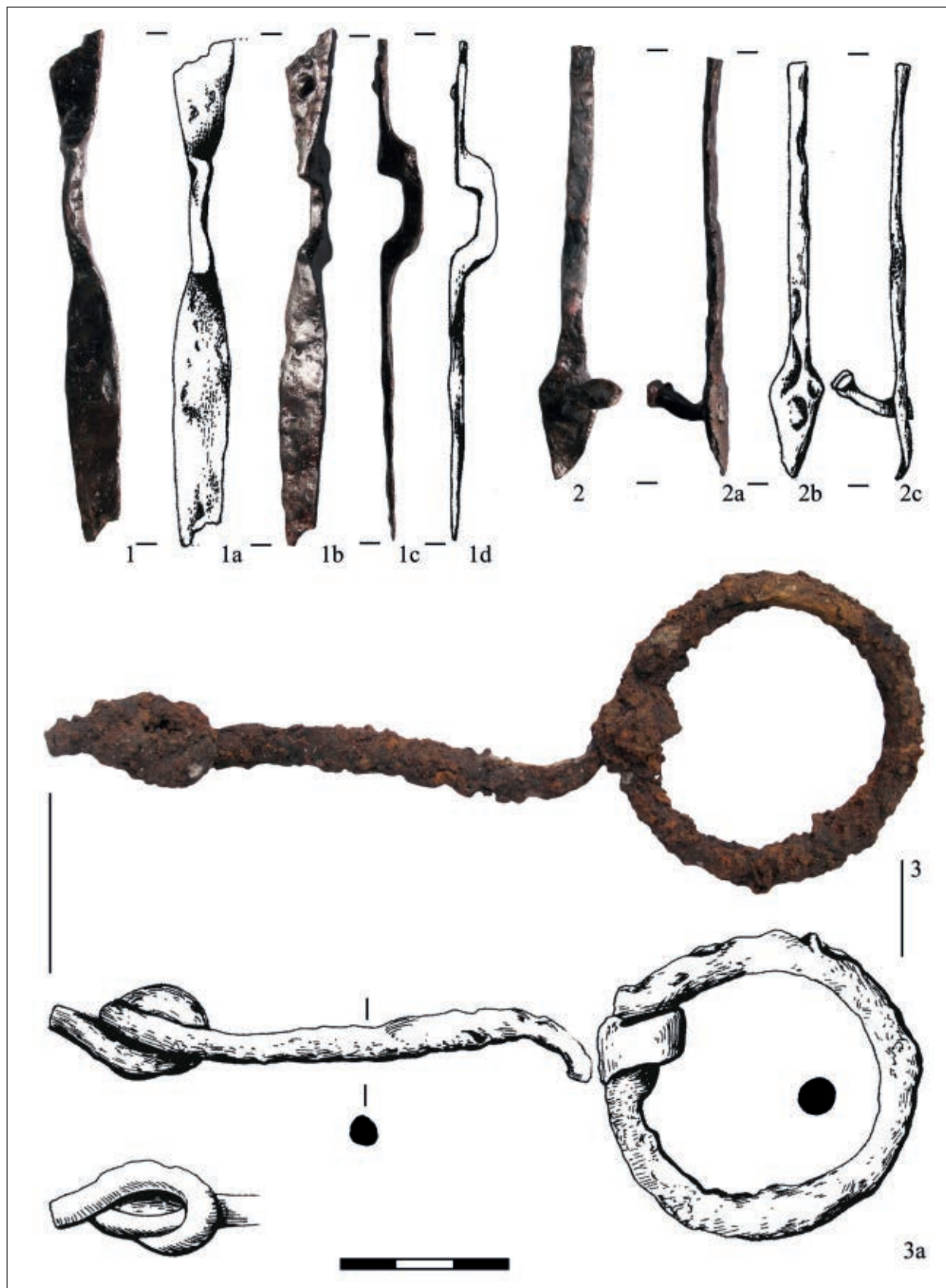
32. kép. 1–5: Nyílhegyek a 10. sírból
Fig. 32. 1–5: Inventarul mormântului 10

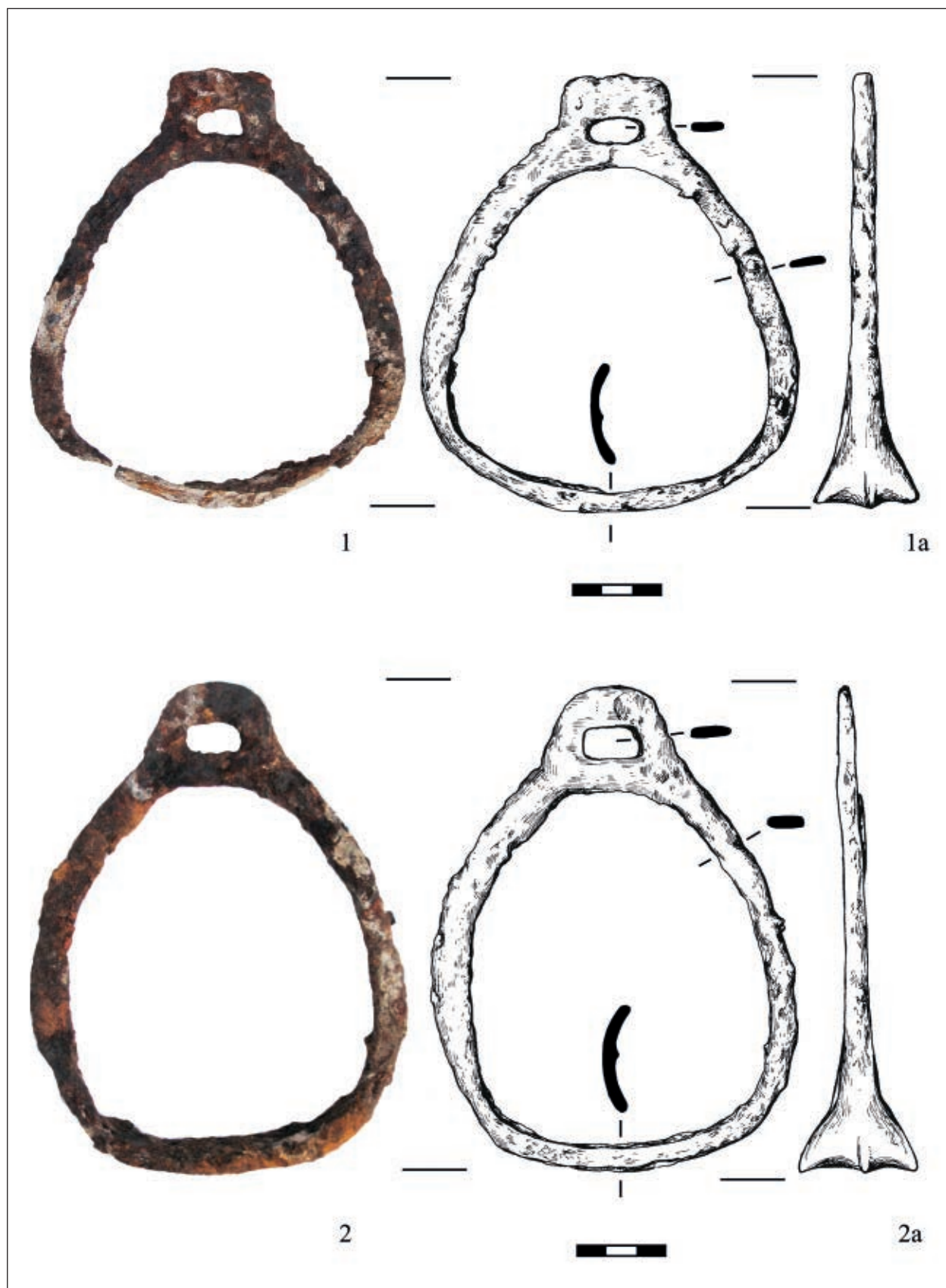
33. kép. 1–7: Nyílhegyek a 10. sírból
 Fig. 33: 1–7: Inventarul mormântului 10

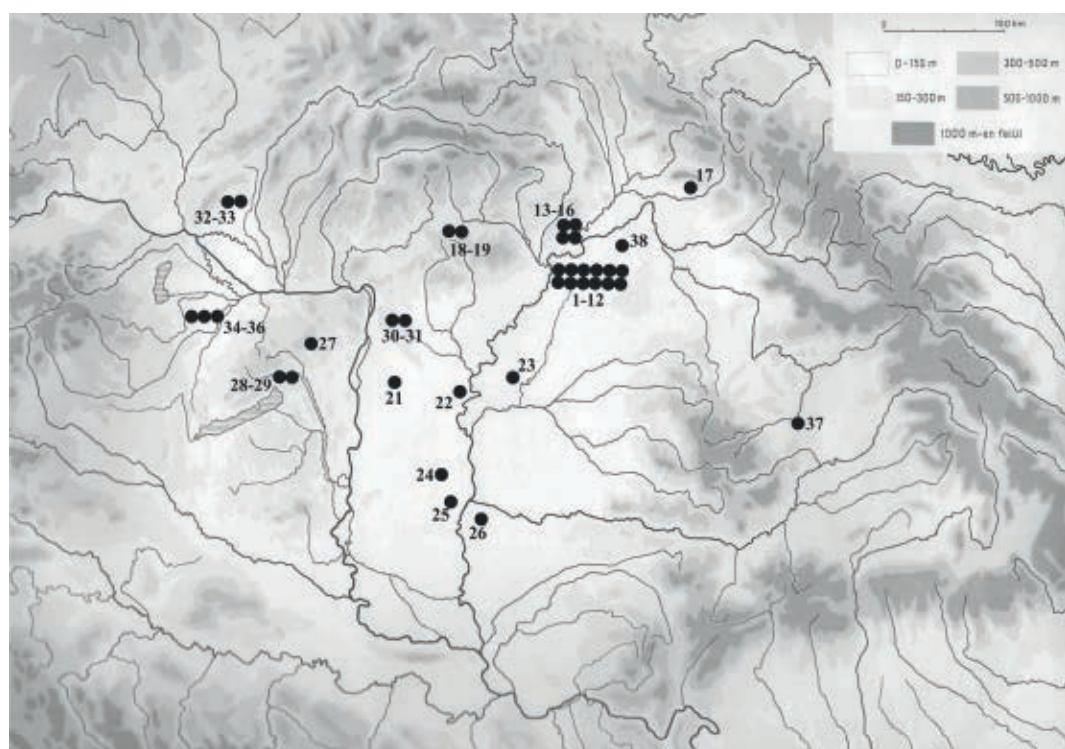
34. kép. 1–2: Tegezalkatrészek a 10. sírból
Fig. 34. 1–2: Inventarul mormântului 10

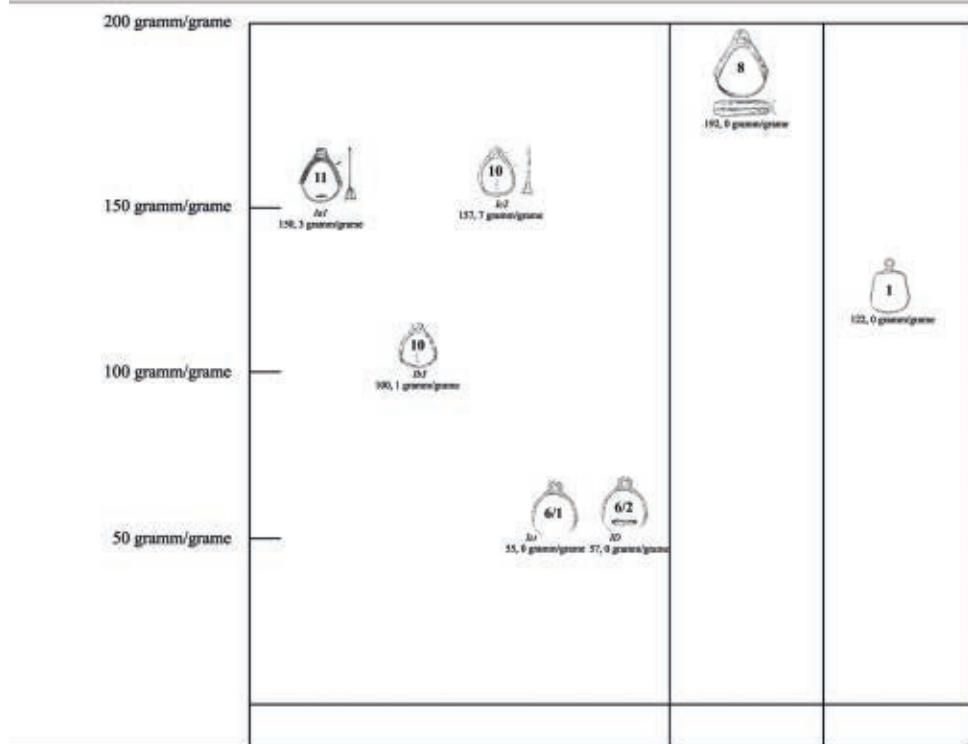
35. kép. 1–3: A 10. sír leletei
 Fig. 35. 1–3: Inventarul mormântului 10

36. kép. 1–2: Kengyel pár a 10. sírból
Fig. 36. 1–2: Scărijele din mormântul 10

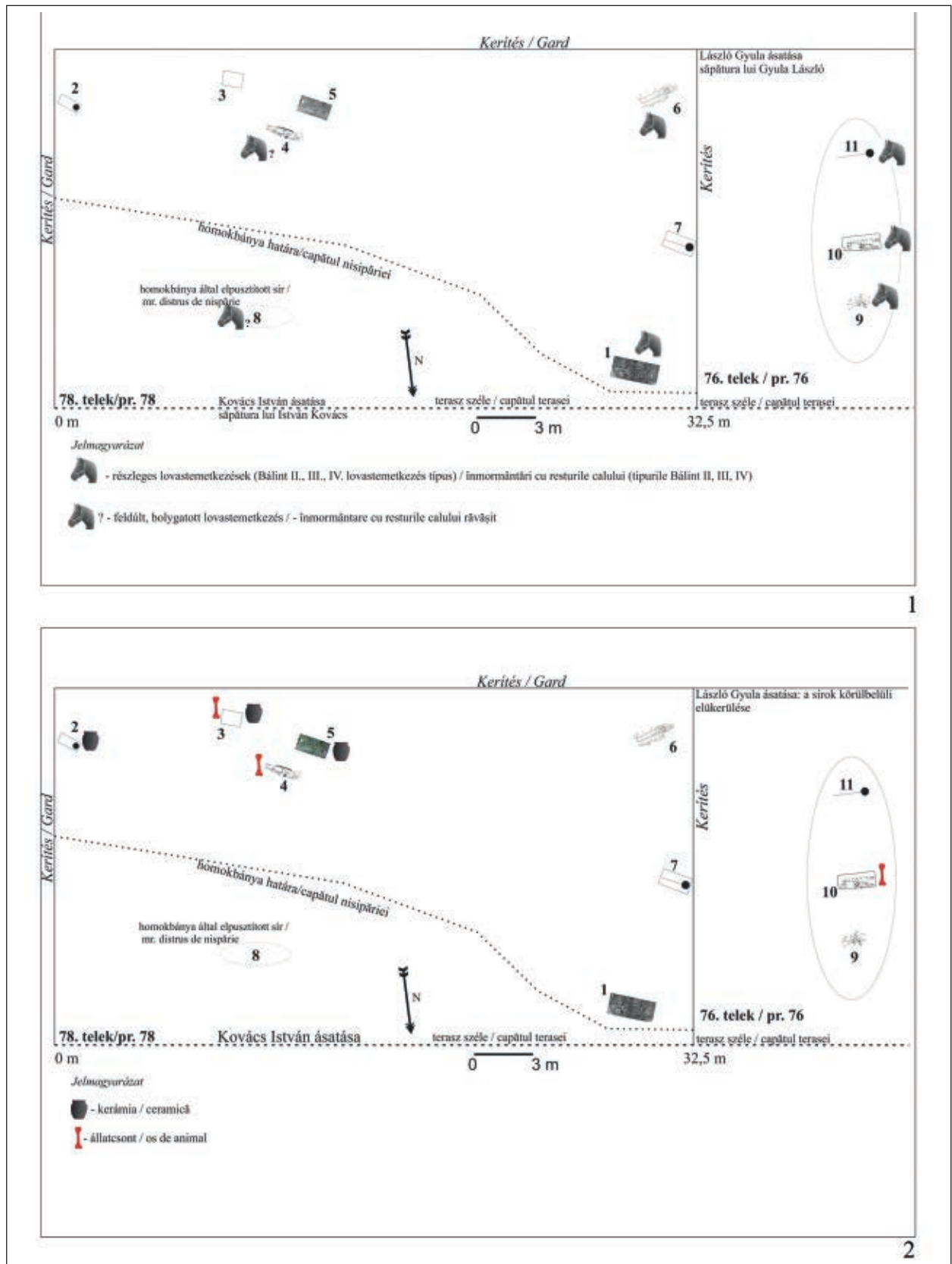
1

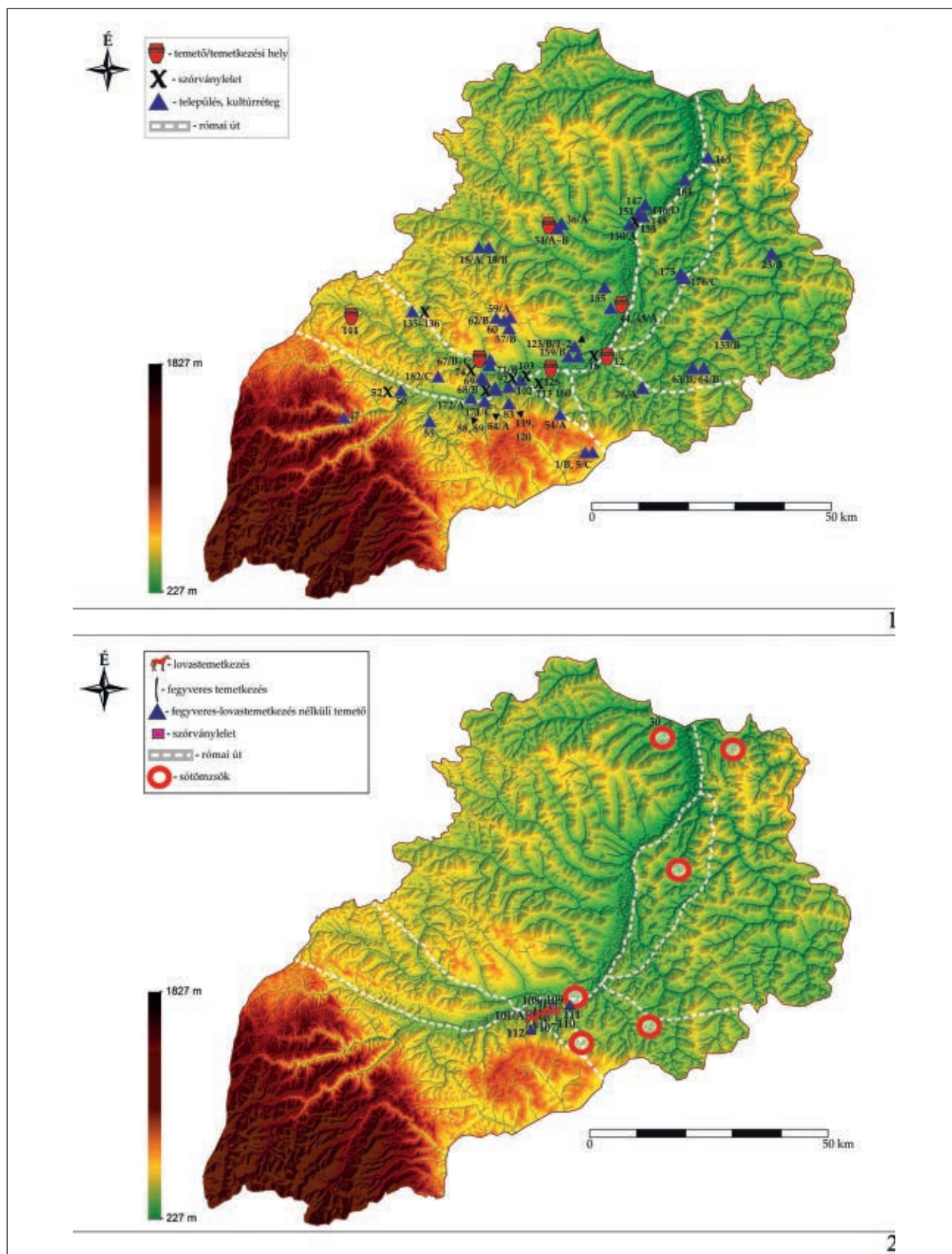
2

37. kép. 1: BALINT 1969 III. típusú lovasmetkezések Kárpát-medencei elterjedése; 2: A Kolozsvár-Zápolya utcai temetőben előkerült kengyelek típusainak és súlyadatainak összefüggései

Fig. 37. 1: Răspândirea în mormântărilor cu resturile calului tip BALINT III în Bazinul Carpatic; 2: Tipurile-subtipurile scărițelor și greutatea lor în necropola de la Cluj-Napoca-strada Zápolya

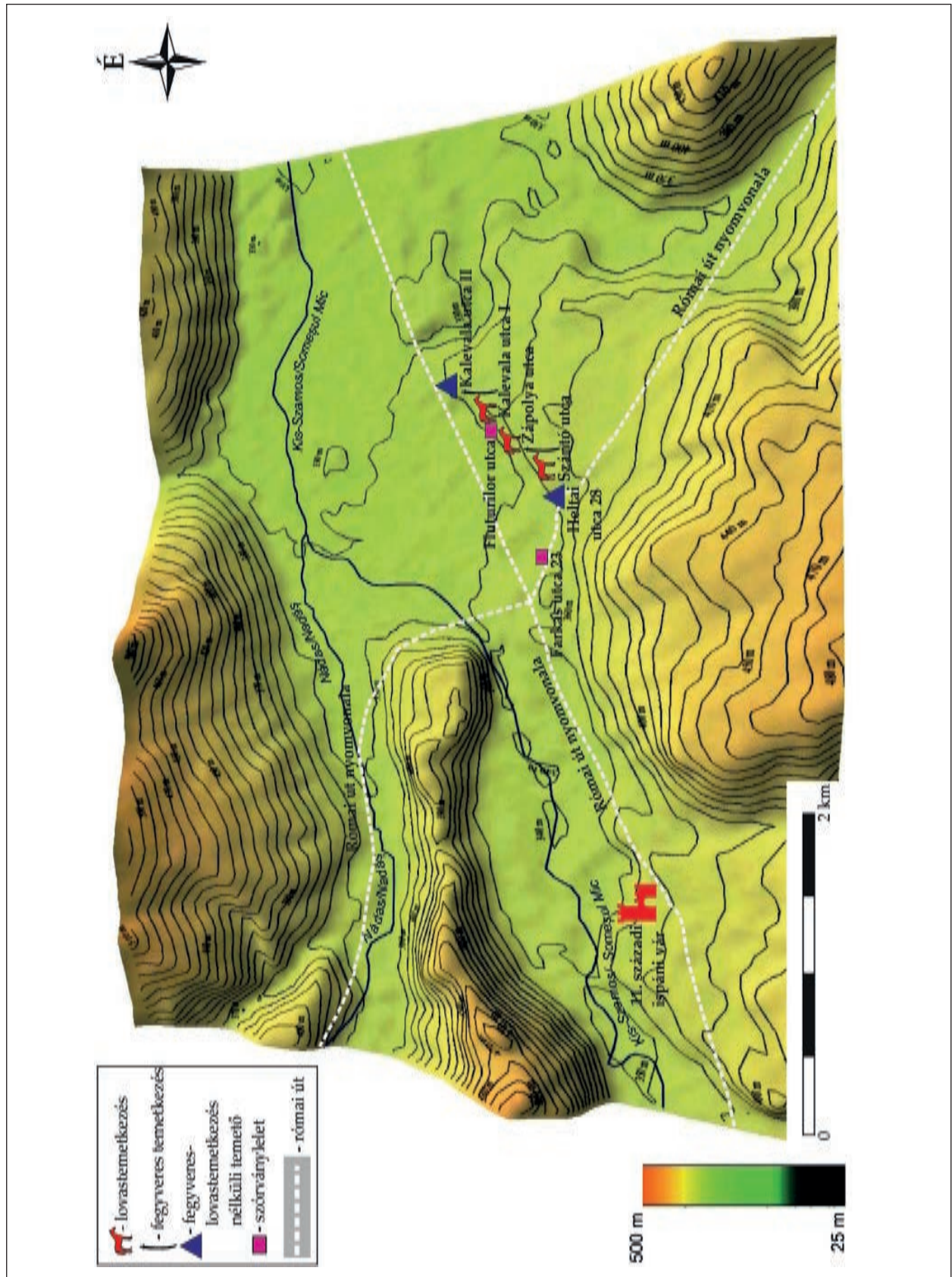

38. kép. Lovastemetkezések (1), valamint kerámia- és állatsontmelléletek (2) a Kolozsvár-Zápolya utcai temetőben
 Fig. 38. 1: În mormântările cu resturile calului de la Cluj-Napoca-str. Zápolya; 2: Ceramica și oasele de animale din mormintele din strada Cluj-Napoca-strada Zápolya

39. kép. 1: Kis-Szamos mikrorégiójának 7–9/10. századi régészeti lelőhelyei; 2: Kis-Szamos mikrorégiójának honfoglalás kori lelőhelyei

Fig. 39. 1: Descoperirile arheologice din secolele VII–IX/X din valea Someșului Mic; 2: Descoperirile arheologice din secolul X din valea Someșului Mic

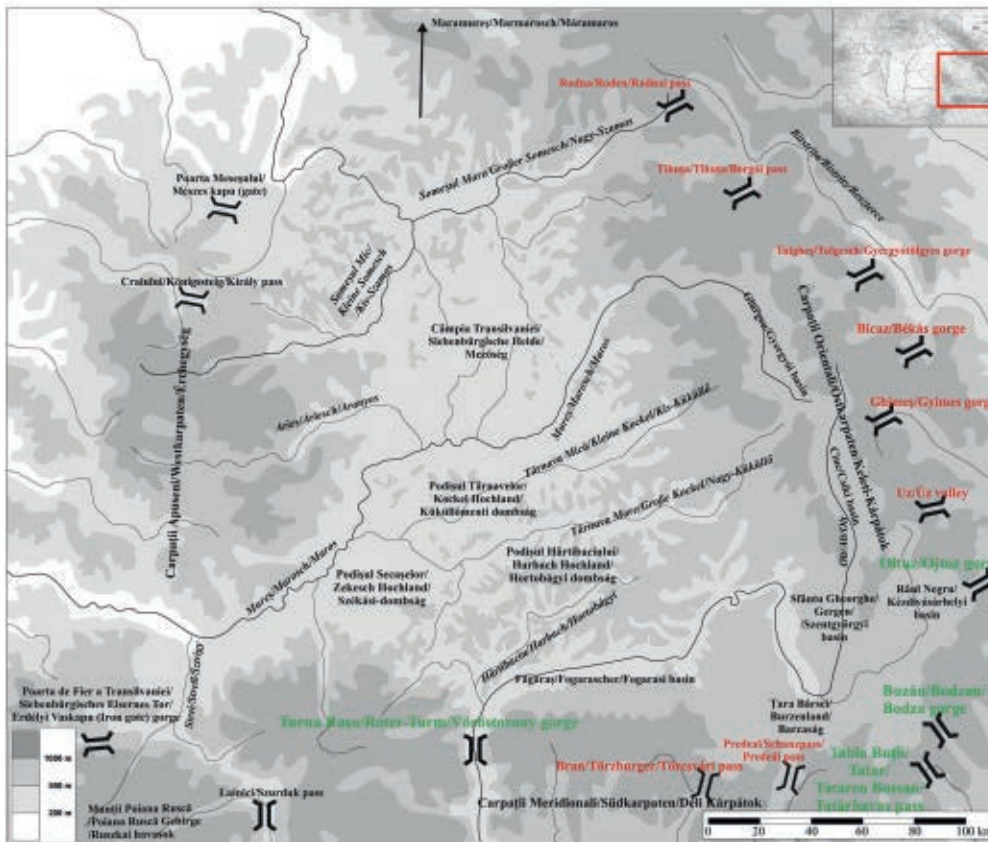

40. kép. Kolozsvár 10–11. századi lelőhelyei 3D domborzati térképen

Fig. 40. Descoperirile arheologice din secolele X-XI de pe teritoriul oraşului Cluj-Napoca, ilustrate în cadrul unui model 3D

1

2

41. kép. Hágók és átkelőhelyek (1) a Kárpát- és Erdélyi-medencét körülvevő Kárpátokban, amelyek közül a zölddel jelölteket (2) valószínűsíthetően a kora középkorban is használták

Fig. 41. 1–2: Pasurile și trecătoarele a Bazinului Carpatic, respectiv a Bazinului Transilvaniei (cu verde am marcat acele pasuri care a fost sau putea fi folosite în epoca medieval timpurie)

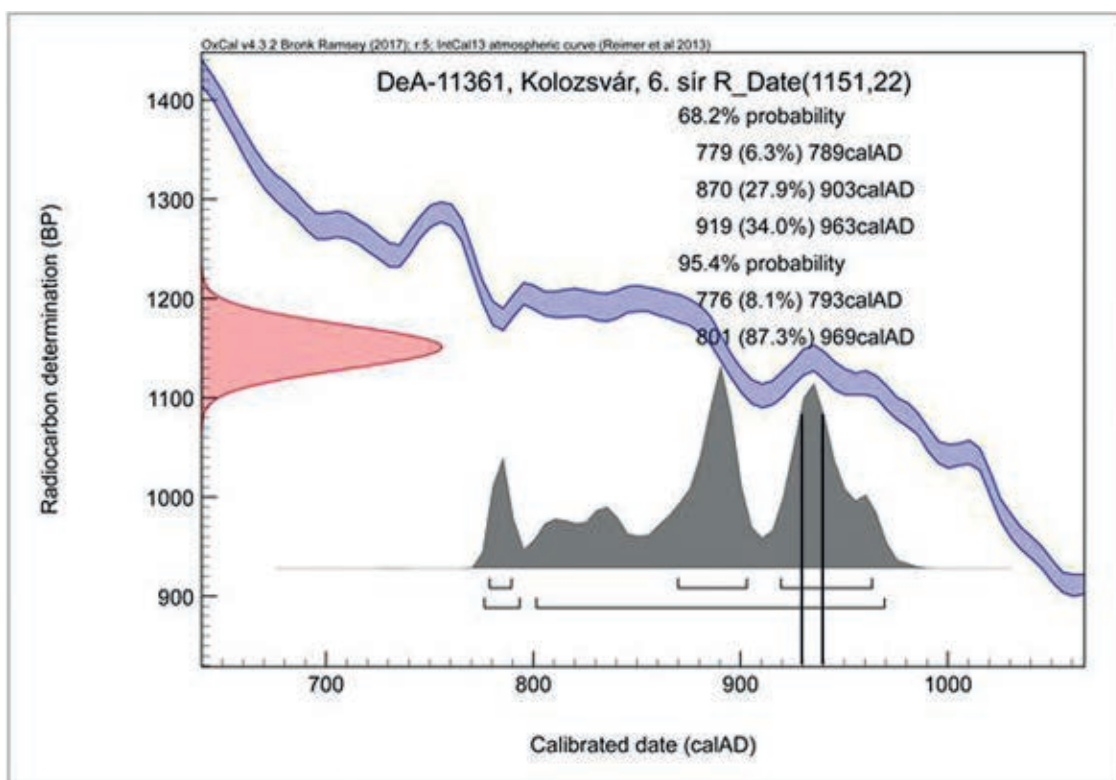

1

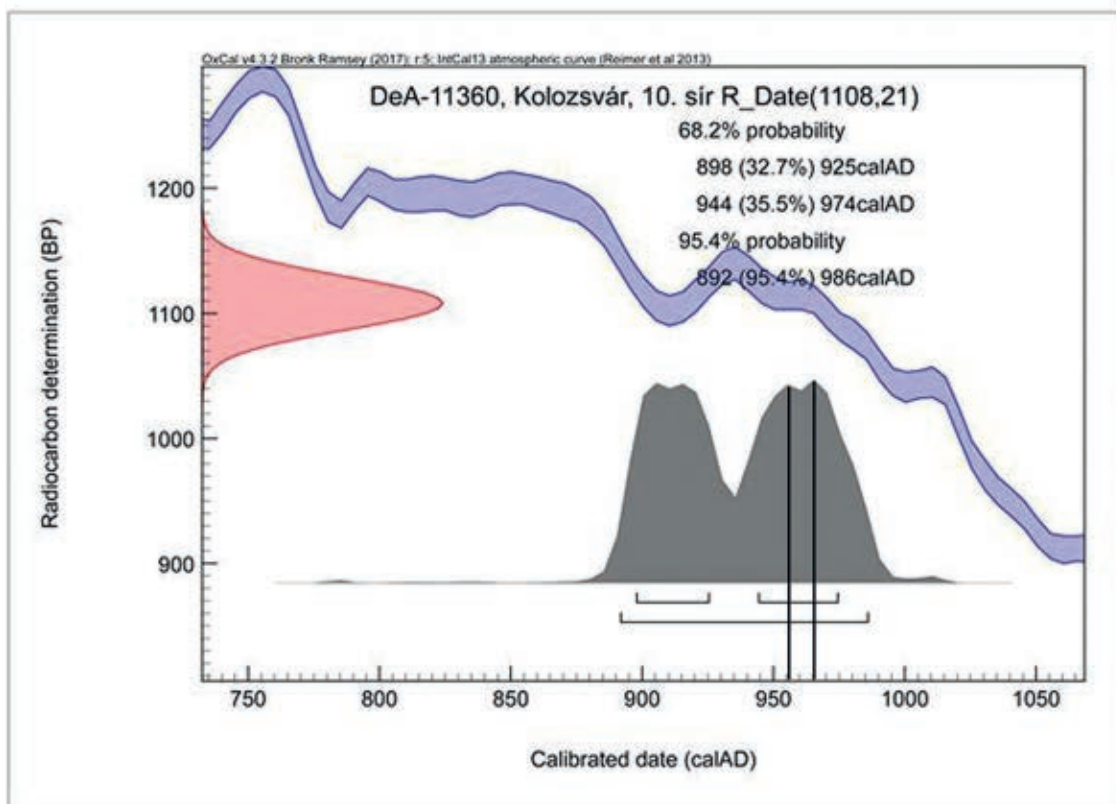

2

42. kép. 1: A Vöröstorony-szoros (Barabás Miklós akvarellje 1831-ből); 2: Az Ojtozi-szoros
Fig. 42. 1: Pasul Turnu Roșu (acuarelă al lui Miklós Barabás din 1831); 2: Pasul Oituz

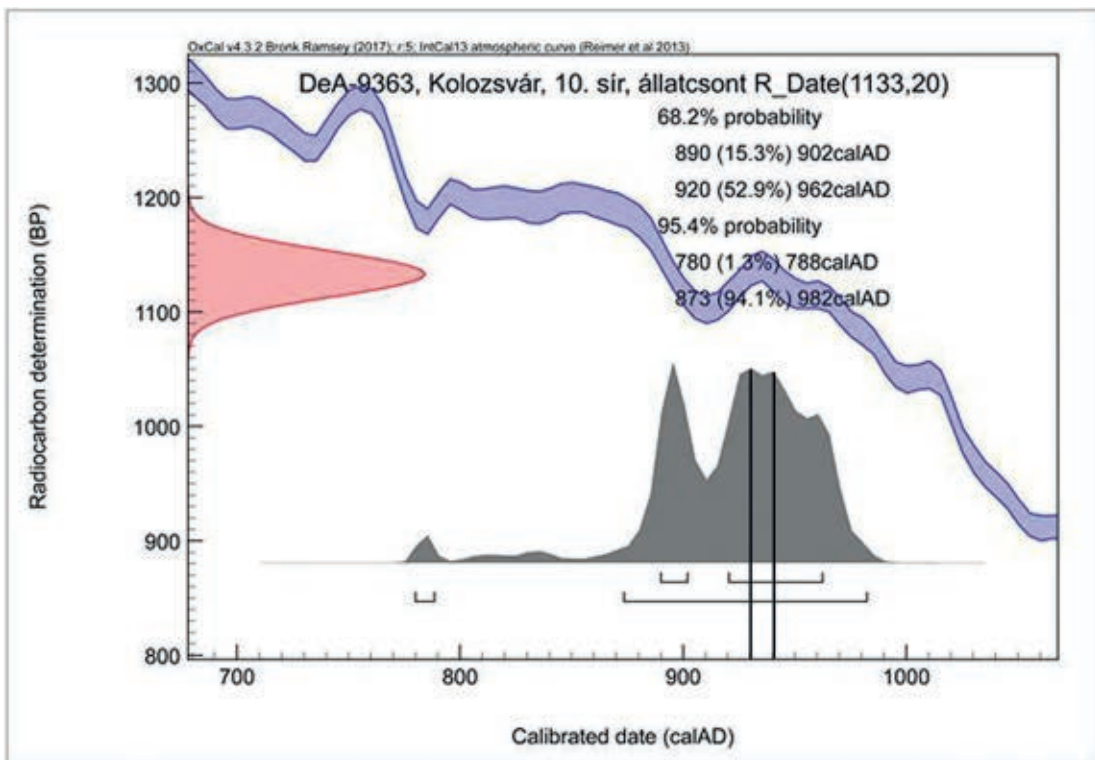
1

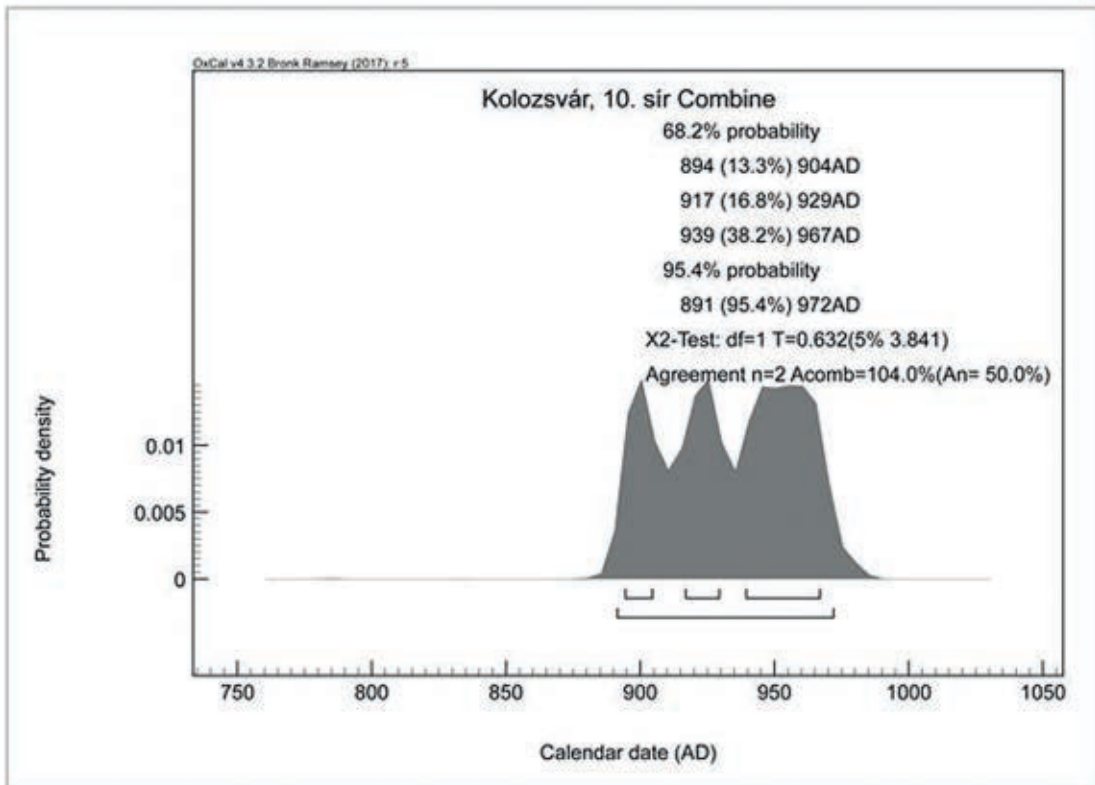
2

43. kép. A radiokarbon kormeghatározás kalibrált eredménye a 6. (1) és 10. sír (2) humán csontmintáiból

Fig. 43. Rezultatele analizei de ^{14}C din m. 6 și 10

1

2

44. kép. A radiokarbon kormeghatározás kalibrált eredménye a 10. sír állati csontmintájából (1) és a 10. sír két mintájának kombinált kalibrációja

Fig. 44. Rezultatele analizei de ¹⁴C din m. 10

IRODALOM / BIBLIOGRAFIE

- ALICU 2008: *Polus. Istorie pierdută. Istorie regăsită*. Ed.: Alicu, D. Cluj-Napoca 2008.
- BÁLINT 1969: Bálint Cs.: A honfoglalás kori lovasmetkezések néhány kérdése. *A Móra Ferenc Múzeum Évkönyve* 1969/1, 107–114.
- BÁLINT 1991: Bálint, Cs.: *Südongarn im 10. Jahrhundert*. *Studia Archaeologica* 11. Budapest 1991
- BEGOVAŤOV / БЕГОВАТОВ 2001: Беговатов, Е. А.: Ремесленный комплекс Билярского II селища. В: *Древние ремесленники Приуралья. Материалы Всероссийской научной конференции (Ижевск, 21–23 ноября 2000 г.)*. Отв. ред.: Завьялов, В. И. Ижевск 2001, 148–159.
- BINDER 1969: Binder, P.: Drumurile și plaiurile Țării Bîrsei. *Studii și articole de istorie* 14 (1969) 207–218.
- BINDER 1972: Binder, P.: Date geografico-istorice referitoare la pasurile și plaiurile transcarpatice din jud. Covasna. *Aluta. Anuarul Muzeului Sfântu Gheorghe* 4 (1972) 271–282.
- BINDER 1974: Binder, P.: Din geografia istorică a pasurilor din Carpații Orientali. *File de Istorie. Anuarul Muzeului de Istorie Bistrița* 3 (1974) 324–333.
- BÓNA 1988: Bóna I.: A honfoglaló magyarok az Erdélyi medencében. In: *Erdély története I*. Szerk.: Köpeczi B. Budapest 1988, 194–237.
- BUDINSKÝ-KRIČKA–FETTICH 1973: Budinský-Krička, V. – Fettich, N.: *Das altungarische Fürstengrab von Zemplín*. *Archaeologica Slovaca – Monographiae Instituti archaeologici nitriensis* 2. Bratislava 1973.
- DANKANITS–FERENCZI 1959: Dankanits, Á. – Ferenczi, I.: Săpăturile arheologice de la Ciumbud. *Materiale și Cercetări Arheologice* 6 (1959) 605–616. <https://doi.org/10.3406/mcarh.1959.1240>
- DARNAY 1905: Darnay K.: Szeghalmi ásatásokról. *Archaeologiai Értesítő* 25 (1905) 66–70.
- DIENES 1958: Dienes I.: A honfoglaló magyarok fakengyele. *Folia Archaeologica* 10 (1958) 125–141.
- DIENES 1961: Dienes I.: A honfoglaló magyarok. In: *A kisvárdai vár története*. Szerk.: Éri I. Kisvárdá 1961.
- DIENES 1973: Dienes I.: Honfoglalás kori veretes tarsoly Budapest-Farkasrétről. *Folia Archaeologica* 24 (1973) 177–217.
- DOSTÁL 1966: Dostál, B.: *Slovanská pohřebiště ze střední doby hradištní na Moravě*. Praha 1966.
- DOSTÁL 1975: Dostál, B.: *Břeclav-Pohansko 4. Velkomoravský velmožský dvorec*. Praha 1975.
- DRAGOTĂ–BRÂANDA 2001: Dragotă, A. – Brânda, D. S.: Necropola medievală timpurie de la Alba Iulia - str. Arhim. Iuliu Hossu (fostă Brândușei). Săpăturile de salvare din anul 1999. *Apulum* 38:1 (2001) 289–318.
- DUZKO 1997: Duczko, W.: Scandinavians in the Southern Baltic between the 5th and the 10th centuries AD. In: *Origins of Central Europe, Papers of Conference at Jadwisin, 1996*. Ed.: Urbanczyk, P. Warsaw 1997, 191–211.
- ÉRY 1967–1968: Éry, K.: Reconstruction of the tenth century population of Sárbogárd on the basis of archaeological and anthropological data. *Alba Regia* 8–9 (1967–1968) 93–132.
- FERENCZI 1996: Ferenczi I.: Az erdélyi honfoglalás kérdése a régészeti leletek világánál. *Erdélyi Múzeum* 58 (1996:1–2) 16–45.
- FETTICH 1931: Fettich N.: Adatok a honfoglaláskor archaeológiájához. *Archaeologiai Értesítő* 45 (1931) 48–112.
- FETTICH 1937: Fettich N.: A honfoglaló magyarság fémművészete (Die Metallkunst der landnehmenden Ungarn). *Archaeologia Hungarica* 21. Budapest 1937.
- FIEDLER 1992: Fiedler, U.: *Studien zu Gräberfeldern des 6. bis 9. Jahrhunderts an der unteren Donau I–II*. Universitätsforschungen zur prähistorischen Archäologie 11. Bonn 1992.
- FODOR 2009: Fodor I.: *Őstörténet és honfoglalás*. Magyarország története 1. Főszerk.: Romsics I. Budapest 2009.
- FÜLÖP 2021: Fülöp R.: A 10–11. századi férfi sírokban megjelent gyöngyök vizsgálata és különböző mellékletek adásának szokása a nemek tükrében. *Communicationes Archaeologicae Hungariae* 2021, in print.
- FÜREDI 2003: Füredi Á.: Honfoglalás kori temető Kálon. *A Békés Megyei Múzeumok Közleményei* 24–25 (2003) 331–352.

- GÁLL 2002: Gáll, E.: Contribuții privind elaborarea sistemului cronologic al descoperirilor funerare din secolul X. în Bazinul Transilvan (Chronologische Beiträge zu den Bestattungssitten des 10. Jahrhunderts aus dem siebenbürgischen Becken). *Ephemeris Napocensis* 12 (2002) 289–312.
- GÁLL 2013a: Gáll E.: *Az Erdélyi-medence, a Partium és a Bánság 10–11. századi temetői, szórvány- és kincsleletei* I–II. Magyarország honfoglalás és kora Árpád-kori sírleletei 6. Szerk.: Kovács L. – Révész L. Szeged 2013.
- GÁLL 2013b: Gáll, E.: The Question of the Centres of Power in the light of the Necropolises from the 10th Century in Transylvanian Basin. The case of the Cluj's necropolises. In: 23. *Internationales Symposium Grundprobleme der frühgeschichtlichen Entwicklung im mittleren Donauraum. Macht des Goldes, Gold der Macht. Herrschafts- und Jenseitsrepräsentationen zwischen Antike und Frühmittelalter im mittleren Donauraum*. Forschungen zu Spätantike und Mittelalter 2. Hrsg.: Hardt, M. – Heinrich-Tamaska, O. Weinstadt 2013, 461–481.
- GÁLL 2015: Gáll, E.: An attempt to classify the stirrups dating from the 10th century and the first quarter of the 11th century in the Transylvanian Basin, the Crișana/Partium and the Banat with an outlook to the Carpathian Basin. In: *Warriors, weapons, and harness from the 5th–10th centuries in the Carpathian Basin*. Ed.: Cosma, C. Cluj-Napoca 2015, 353–404.
- GRYNAEUS 1996: Grynaeus A.: *Isa por... A honfoglalás és Árpád-kori magyarság betegségei és gyógyításuk*. Budapest 1996.
- GYÖRFFY 1993: Györffy Gy.: *Krónikáink és a magyar őstörténet*. Budapest 1993.
- HAMPEL 1900: Hampel J.: A honfoglalás kor hazai emlékei. In: *A magyar honfoglalás kútfoi*. Szerk.: Pauler Gy. – Szilágyi S. Budapest 1900, 509–826.
- HAMPEL 1905: Hampel, J.: *Altertümer des frühen Mittelalters in Ungarn* I–III. Braunschweig 1905.
- HOREDŦ 1966: Horedt, K.: Die Ansiedlung von Blandiana, rayon Orăștie, am Ausgang des ersten Jahrtausends u.Z. *Dacia: Revue d'archéologie et d'histoire ancienne* 10 (1966) 261–289.
- HRUBY 1955: Hruby, V.: *Staré Mešto. Velkomoravské pohrebiste "Na valách"*. Praha 1955.
- ISTVÁNOVITS 2003: Istvánovits E.: *A Rétköz honfoglalás és kora Árpád-kori emlékménye*. Régészeti gyűjtemények Nyíregyházán 2. / Magyarország honfoglalás és kora Árpád-kori sírleletei 4. Nyíregyháza 2003.
- JANKOVICH 1943: Jankovich J.: A Lehoczky-Múzeum honfoglaláskori leleteiről. In: László Gy.: *A honfoglaló magyarok Erdélyben*. Kolozsvár 1943, 100–104, XXIV–XXVII. táb.
- JAŦDŦEWSKI 1949: JaŦdŦewski, K.: Cmentarzysko wczesnośredniowieczne w Lutomiensko pod Łodzią w Świetle Badań z.r. 1949. *Materialy Wczesnosredniowieczne* 1 (1949) 91–191.
- JÓSA 1914: Jósa A.: Honfoglalás kori emlékek Szabolcsban. *Archaeologiai Értesítő* 34 (1914) 303–340.
- ЈОТОВ / ЫОТОВ 2004: Ыотов, В.: *Въоръжението и снаряжението от българското средновековие (VII–XI век)*. Варна–Велико Търново 2004.
- KALOUSEK 1971: Kalousek, F.: *Breclav-Pohansko. Velkomoravske Pohrebiste u Kostela* I. Brno 1971.
- KARAMAN 1921: Karaman, L.: Zlatni nalaz na Trilju nedaleko od Sinja. *Vjesnik za arheologiju i historiju dalmatinsku* 44 (1921) 3–19.
- KARGER / КАРГЕР 1958: Каргер, М. К.: *Древний Киев* I–II. Москва–Ленинград 1958.
- KELEMEN–TÖRÖK 2002: Kelemen S. – Török Á.: A Kolozsvár környéki durva mészkö építészeti felhasználása. *Díszítő-Építő-Mű-Terméskő magazin* 2002/2, 10–13.
- KISS 1969: Kiss, A.: Über die mit Keramik verbundenen Bestattungsarten im Karpatenbecken des 10.–11. Jahrhunderts. *A Móra Ferenc Múzeum Évkönyve* 1969:2, 175–182.
- КОВАЛЫ 2001: Kovály J.: Néhány adat Kárpátalja honfoglalás és Árpád-kori leleteiről. *A nyíregyházi Jósa András Múzeum Évkönyve* 48 (2001) 197–224.
- КОМАР 2011: Комар, А. В.: Древние мадьяры Этелькеза: перспективы исследований. В: *Мадяри в Середньому Подніпров'ї*. Археологія і давня історія України 7. Отв. ред.: Моця, О. П. Київ 2011, 21–78.

- KOMAR 2018: Komar, A.: *История и археология древних мадьяр в эпоху миграции (A korai magyarság vándorlásának történeti és régészeti emlékei)*. Ред.: Türk, A. – Budai, D. *Studia ad Archaeologiam Pazmaniensia* 11. – Magyar Őstörténeti Témacsoport Kiadványok 5. Budapest 2018.
- KOVÁCS 1942: Kovács I.: A kolozsvári Zápolya-utcai magyar honfoglaláskori temető. *Közlemények az Erdélyi Nemzeti Múzeum Érem-és Régiségtárából* 2 (1942:1) 85–118.
- KOVÁCS 1986: Kovács, L.: Über einige Steigbügeltypen der Landnahmezeit. *Acta Archaeologica Academiae Scientiarum Hungaricae* 38 (1986) 195–225.
- KÖVÁRI 1853: Kővári L.: *Erdély földje ritkaságai*. Kolozsvár 1853.
- KVITNYICKIJ ET AL. 2020: Квитницкий, М. В. – Тюрк, А. – Тельнов, Н. П. – Лысенко, С. Д. – Синика, В. С.: Два венгерских погребения IX века в Дунай-Днестровских степях (Hungarian Graves of the 9th Century in the Danube-Dnister Steppes). *Stratum plus* 2020:5, 329–340.
- LANGÓ 2017: Langó P.: *Turulok és Árpádok. Nemzeti emlékezet és a koratörténeti emlékek*. Budapest 2017.
- LÁSZLÓ 1942: László Gy.: A kolozsvári Zápolya-utcai honfoglaláskori temető. *Erdélyi Múzeum* 47 (1942) 578–584.
- LÁSZLÓ 1943a: László Gy.: *A honfoglaló magyarság művészete Erdélyben*. Kolozsvár 1943.
- LÁSZLÓ 1943b: László Gy.: A koroncói lelet és a honfoglalók nyerge. *Archaeologia Hungarica* 27. Budapest 1943.
- LÁSZLÓ 1945: László Gy.: *Ősvallásunk nyomai egy szamosháti kocsitörténetben*. Kolozsvár 1945.
- LÁSZLÓ 1997: László Gy.: *A honfoglaló magyar nép élete*. Budapest 1997.
- LEVICKIJ–НАНУ–РЯБЦЕВА / ЛЕВИЦКИЙ–ХАХЕУ–РЯБЦЕВА 2000: Левицкий, О. Г. – Хахеу, В. П. – Рябцева, С. С.: Джурджулештская находка в зеркале ювелирной моды X–XI вв. *Stratum Plus* 2000:5, 90–96.
- LINKA-HEPPENER 1948: Линка-Геппенер, Н.: Копийвський скарб. *Археологія* 1948:2, 182–191.
- LUNDSTRÖM–HOLMQUIST OLAUSSON 2006: Lundström, F. – Holmquist Olausson, L.: *Det vikingatida bågskyttet i Birka – ett exempel på en framstående stridskonst med främmande inslag*. Stockholm 2006.
- MAGHIAR–OLTEANU 1970: Maghiar, N. – Olteanu, Șt.: *Din istoria mineritului în România*. București 1970.
- MAGYAR BÁNYÁSZAT 1997: *A magyar bányászat évezredek története* I. Szerk.: Faller G. – Kun B. – Zsámboki L. Budapest 1997.
- MARCSIK 2002–2003: Marcsik, A.: Studiul antropologic al scheletelor descoperite în cimitirul de secol X din Cluj-Napoca, str. Plugarilor (Anthropological Study of Human Skeleton discovered at the 10th Century Cemetery from Str. Plugarilor, Cluj-Napoca). *Acta Musei Napocensis* 39–40/II (2002–2003) 83–90.
- MESTERHÁZY 1997: Mesterházy, K.: Die Kunst der landnehmenden Ungarn und die abbasidisch-irakische Kunst. *Acta Archaeologica Academiae Scientiarum Hungaricae* 49 (1997) 385–419.
- MESTERHÁZY 2000: Mesterházy K.: Nagymorva díszgombok honfoglalás kori sírokból. *Communicationes Archaeologicae Hungariae* 2000, 211–227.
- MOGILNYIKOV / МОГИЛЬНИКОВ 2002: Могильников, В. А.: Курганы с сопроводительными захоронениями чучел коней в северо-западных предгорьях Алтая. *Российская археология* 2002:1, 122–136.
- MUSTAȚĂ ET AL. 2009: Mustață, S. – Gogâltan, F. – Cociș, S. – Ursuțiu, A. (ed./eds.): *Cercetări arheologice preventive la Florești–Polus Center, jud. Cluj (2007)*. – *Rescue excavations at Florești–Polus Center, Cluj county (2007)*. Cluj-Napoca 2009.
- NAGY–ROTEA 2010: Nagy, Sz. – Rotea, M.: La tomba principesca di Florești. In: *Ori antiche della Romania prima e dopo Traiano*. Coord.: Oberländer-Târnoveanu, E. Roma 2010, 230–233.
- NAGY–ROTEA 2013: Nagy, Sz. – Rotea, M.: *Mormântul princiar de la Florești, în Aurul și argintul antic al României – Catalog de expoziție*. Ed.: Oanță-Marghitu, R. București 2013, 629–632.
- M. NEPPER 2002: M. Nepper I.: *Hajdú-Bihar megye 10–11. századi sírleletei*. Magyarország honfoglalás és kora Árpád-kori sírleletei 3. Budapest–Debrecen 2002.
- ORLOV / ОРЛОВ 1984: Орлов, Р. С.: Среднеднепровская традиция художественной металлообработки в X–XI вв. В: *Культура и искусство средневекового города*. Отв. ред.: Русанова, И. П. Москва 1984, 32–52.

- ŐSEINKET FELHOZÁD 1996: „Őseinket felhozád...” *A honfoglaló magyarság*. Kiállítási katalógus. Főszerk.: Fodor I. Budapest 1996.
- PÁRDU CZ–TARY 1939: Párducz M. – Tary L.: A Csongrád-vendelhalmi honfoglaláskori lelet (Les trouvailles de Csongrád-Vendelhalom de l'époque de la conquête du pays hongrois). *Folia Archaeologica* 1–2 (1939) 189–199.
- PLETNYOVA / ПЛЕТНЕВА 1981: Плетнева, С. А.: Салтово-маяцкая культура. В: *Стени Евразии в эпоху средневековья*. Археология СССР. Ред.: Плетнева, С. А. Москва 1981, 62–75.
- POHL 2003: Pohl, W.: A Non-Roman Empire in Central Europe: the Avars. In: *Regna and Gentes. The Relationship between Late Antique and Early Medieval Peoples and Kingdoms in the Transformation of the Roman World*. Eds.: Goetz, H-W. – Jarnut, J. – Pohl, W. Leiden–Boston 2003, 571–596.
- PROHÁSZKA–RÉVÉSZ 2004: Prohászka P. – Révész L.: A tiszabezdédi honfoglalás kori temető Jósa András vázlatának tükrében. *A nyíregyházi Jósa András Múzeum Évkönyve* 46 (2004) 137–168.
- RASEV / РАШЕВ 2008: Рашев, Р.: *Българската езическа култура VII–IX век*. София 2008.
- RÉVÉSZ 1996: Révész L.: *A karosi honfoglaláskori temetők. Régészeti adatok a Felső-Tisza-vidék X. századi történetéhez*. Magyarország honfoglalás és kora Árpád-kori sírleletei 1. Miskolc 1996.
- RÉVÉSZ 2001: Révész L.: *Aranyszántás Balotán*. Budapest–Kiskunhalas 2001.
- RÉVÉSZ 2008: Révész L.: *Heves megye 10–11. századi temetői*. Magyarország honfoglalás és kora Árpád-kori sírleletei 5. Budapest 2008.
- RÉVÉSZ 2013: Révész L.: Erdély a magyar honfoglalás korában. Szempontok a székelyek betelepülésének kérdéséhez. In: *A honfoglalás kor kutatásának legújabb eredményei: Tanulmányok Kovács László 70. születésnapjára*. Szerk.: Révész L. – Wolf M. Szeged 2013, 605–628.
- RÉVÉSZ 2020: Révész L.: *A 10–11. századi temetők regionális jellemzői a Keleti-Kárpáto któl a Dunáig*. Magyarország honfoglalás és kora Árpád-kori sírleletei 13. Budapest 2020.
- RÉVÉSZ 2021: Révész L.: A dinamikus 10. század a régészeti leletek tükrében a Kárpát-medencében (The Dynamism of the 10th Century in the Carpathian Basin as Reflected by the Archaeological Finds). *Magyar Tudomány* 182 (2021) S1, 155–165.
- ROTEA ET AL. 2008: Rotea, M. – Tecar, M. – Nagy, Sz. – Pupeză, P. – Tecar, T. – Săsăran, L.: Florești-Polus Center. Preliminary Observations. *Acta Musei Napocensis* 43–44:1, 2006–2007 (2008), 47–88.
- RJABCEVA 2005: Рябцева, С. С.: *Древнерусский ювелирный убор. Основные тенденции формирования*. Санкт-Петербург 2005.
- SAVU–MAC–TUDORAN 1973: Savu, A. – Mac, I. – Tudoran, P.: Aspecte privind geneza și vîrsta teraselor din Transilvania. In: *Realizări în geografia României*. București 1973, 169–175
- SCHULZE-DÖRRLAMM 1991: Schulze-Dörrlamm, M.: Untersuchungen zur Herkunft der Ungarn und zum Beginn ihrer Landnahme. *Jarhbuch des Römisch-Germanische Zentralmuseums Mainz* 35:2, 1988 (1991), 373–478.
- SINICA ET AL. 2019: Sinica, V. – Telnov, N. – Kvitnytskyi, M.: Archaeological sites of the Subbotsy horizon (legacy of the 'Etelkoz') in the Northwest Black Sea Region (9–10th cc). (Венгерские памятники IX – первой половины X в. в Северо-Западном Причерноморье). In: *Hadak útján. A népvándorláskor fiatal kutatóinak XXIX. konferenciája. Budapest, 2019. november 15–16. (29th Conference of young scholars on the Migration Period. November 15–16, 2019, Budapest.) Absztraktkötet*. Szerk.: Sudár B. – Türk A. *Studia ad Archaeologiam Pazmaniensia* 15. – Magyar Őstörténeti Témacsoport Kiadványok 7. Budapest 2019, 7–10.
- SUDÁR 2018: Sudár B.: A Kárpátok keleti hágói. In: „*Hadak Útján*”. *A népvándorláskor fiatal kutatóinak XXVII. konferenciája*. Szerk.: Forisek P. – Szabó Á. – Szakács J. Debrecen 2018, 195–209.
- SZÁDECZKY 1917: Szádeczky Gy.: Tufatanulmányok Erdélyben III. Kolozsvár, Kolozs, Visa közti terület. *Múzeumi füzetek. Az Erdélyi Múzeum ásványtárának Értesítője* 4:1 (1917) 1–94.
- SZŐKE 1941: Szőke B.: Honfoglaláskori magyar sírok Naszvadon. *Folia Archaeologica* 3–4 (1941) 214–224.

- SZŐKE 1962: Szőke B.: *A honfoglaló és kora Árpád-kori magyarság régészeti emlékei*. Régészeti Tanulmányok 1. Budapest 1962.
- TEODOR 1981: Teodor, D. Gh.: *Romanitatea Carpato-Dunăreană și Bizanțul în veacurile V–XI. e.n.* Iași 1981.
- TETTAMANTI 1975: Tettamanti S.: Temetkezési szokások a X–XI. században a Kárpát-medencében. *Studia Comitatus* 3 (1975) 79–112.
- THIELE ET AL. 2015: Thiele, Á. – Hošek, J. – Kucypera, P. – Dévényi, L.: The Role of Pattern-Welding in Historical Swords – mechanical testing of materials used in their manufacture. *Archaeometry* 57/4 (2015) 720–739.
- TOČIK 1968: Točík, A.: *Altmagyarische Gräberfelder in der Südwestslowakei*. Archaeologica Slovaca Catalogi 3. Bratislava 1968.
- TOTEV 1982: Totev, T.: *The Preslav Gold Treasure*. Sofia 1982.
- TÜRK 2010: Türk A.: A szaltovói kultúrkör és a magyar őstörténet régészeti kutatása. In: *Középkortörténeti tanulmányok 6. A VI. Mediévistikai PhD-konferencia (Szeged, 2009. június 4–5)*. Szerk.: G. Tóth P. – Szabó P. Szegedi Középkorász Műhely. Szeged 2010, 261–306.
- VÉKONY 1988: Vékony G.: *Dákok, rómaiak, románok*. Budapest 1988.
- VOFKORI 2009: Vofkori L.: Székelyföld keleti átjárói és szorosai. *A Csíki Székely Múzeum évkönyve* 5 (2009:2) 269–291.
- WANEK 2010: Wanek F.: A Szamosfalvi-fürdő adottságai, múltja és jövője. In: *A Kárpát-medence ásványvizei. VII. Nemzetközi Tudományos Konferencia Csíkszereda 2010*. Szerk.: Székely G. Csíkszereda 2010, 41–51.
- WANEK 2012: Wanek F.: 4.5.1.1. *Földtan*. In: *A Kárpát-medence földrajza*. Főszerk.: Dövényi Z. Budapest 2012, 982–999.
- WANEK 2016a: Wanek F.: Nyersanyagbányászat Kalotaszegen, a helynevek tükrében. Szilikátos endogén kőzetek, ércek. In: *Tanulmánykötet a 7. BBK előadásaiból II*. Szerk.: Rajnai Z. – Fregán B. – Marosné Kuna Zs. Budapest 2016, 480–488.
- WANEK 2016b: Wanek F.: A középkori sóbányászat egy, a bányászattörténet számára eddig ismeretlen helye, oklevelek és helynévanyag tükrében. *Historia Scientiarum* 14 (2016) 34–40.
- WANEK–POSZET 2009: Wanek, F. – Poszet, Sz.: Slope danger on the territory of Cluj-Napoca resulting from the structure and morphology of the hills between the river Someșul Mic and the valley of Nadăș (between Tăietura Turcului and Cheile Baciului). *Acta Universitatis Sapientiae, Agriculture and Environment* 1 (2009) 74–82.
- WANEK–POSZET 2011: Wanek F. – Poszet Sz.: A Kis-Szamos jobb oldali lejtőinek földtani felépítéséből és morfológiájából adódó lejtőveszélyeztetettség Kolozsvár területén (a Papok- és a Békás-völgye között). In: *VII. Kárpát-medencei Környezettudományi Konferencia, Kolozsvár 2011. március 24–27*. II. kötet. Kolozsvár 2011, 687–691.
- WANEK–POSZET–KORODI 2011: Wanek F. – Poszet Sz. – Korodi E.: Új tektonikai elem Kolozsvár város területének földtanában. In: *XIII. Bányászati, Kohászati és Földtani Konferencia, Gyergyószentmiklós, 2011. március 31 – április 3*. Kolozsvár 2011, 280–283.
- WITLJANOW 1990: Witljanow, S.: Ein vergoldetes Silbermedaillon aus Preslaw. *Acta Archaeologica Academiae Scientiarum Hungaricae* 42 (1990) 195–204.
- WOLF 1992: Előzetes jelentés a borsodi földvár ásatásáról. *A nyíregyházi Jósza András Múzeum Évkönyve* 30–32 (1992) 387–436.
- ZÁGORHIDI CZIGÁNY 2019: Zágorhidi Czigány B.: *10–11. századi magyar jellegű leletek Lengyelország területén*. MA szakdolgozat. Piliscsaba 2019. https://www.academia.edu/49050218/10_11_sz%C3%A1zadi_magyar_jelleg%C5%B1_leletek_Lengyelorsz%C3%A1g_ter%C3%BClet%C3%A9n